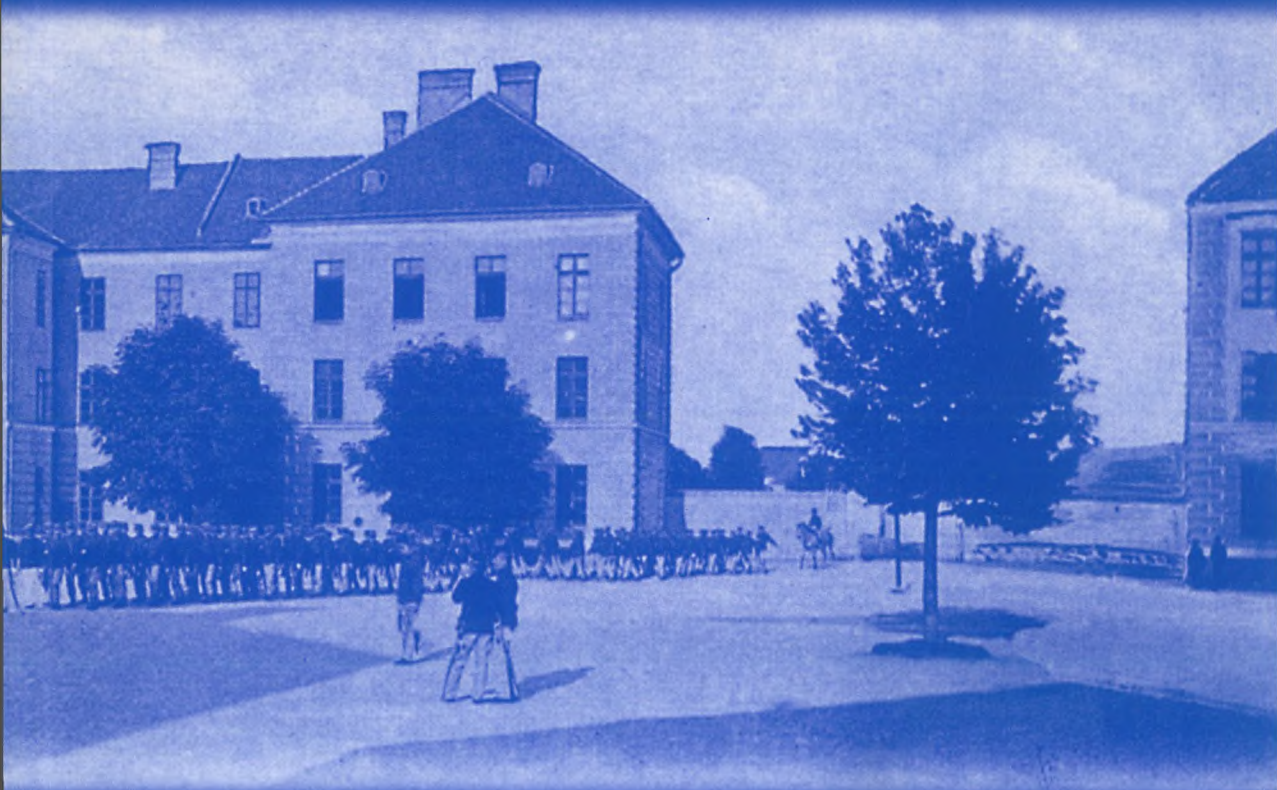

Rok Stergar

»VOJSKI PRIJAZEN IN ZAŽELEN GARNIZON«

Ljubljanski častniki med prelomom
stoletja in prvo svetovno vojno

Rok Stergar

**»VOJSKI PRIJAZEN
IN ZAŽELEN GARNIZON«**

**Ljubljanski častniki med prelomom
stoletja in prvo svetovno vojno**

Ljubljana 1999

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

355.332(436)"1897/1914"
930.85(497.4 Ljubljana):355.332(436)

STERGAR, Rok

"Vojski prijazen in zaželen garnizon" : ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno / Rok Stergar ; [spremna beseda Janez Cvirn ; prevod nemškega povzetka Niko Hudelja]. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999. - (Zbirka zgodovinskega časopisa ; 19)

ISBN 961-90803-0-0

105669376

Publikacija izhaja kot dopolnjen separaten natis iz revije *Zgodovinski časopis*, letnik 52/1998, številka 3, str. 359–392 in številka 4, str. 511–539.

Zgodovinski časopis redno finančno podpirajo Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za šolstvo in šport.

Izid tega zvezka *Zbirke Zgodovinskega časopisa* pa sta posebej podprla Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Mestna občina Ljubljana.

Na platnicah je fotografija leta 1886 dograjene pehotne vojašnice na ljubljanskem Taboru, ki je nosila ime cesarja Franca Jožefa I. Zanj se je udomačilo ime *belgijska kasarna* po pokrovitelju tam nastanjenega graškega 27. pešpolka – belgijskemu kralju. V prostorih vojašnice na ljubljanski Metelkovi je danes med drugim Slovenski etnografski muzej.

»častnik -a m (ā) član poveljniškega vojaškega osebja; oficir: artilerijski, generalštabni častnik; aktivni častnik / višji gasilski častnik; častnik (ljudske) milice *navt. častnik trgovske mornarice absolvent srednje ali višje pomorske šole; voj. častnik čin od podporočnika do polkovnika ali nosilec takega čina«

Slovar slovenskega knjižnega jezika

»Unser Handwerk ist das schönste und vornehmste auf dieser Welt ... denn durch unsere Hände geht die gesamte Nation...«

Rudolf Habsburški, prestolonaslednik

Uvod

O temi in stanju raziskav

Častniki kot poklicna in socialna skupina ter njihova vključitev v življenje ljubljanskega mesta in meščanstva so tema tega razpravljanja.¹ Tovrstne raziskave so tudi v svetovnem zgodovinoписju sorazmerno nove. Ker je vojaštvo imelo veliko vlogo v zgodovini, sicer sega popisovanje bitk in vojskovodij ali posameznih enot kar v same začetke historiografije. Že veliki Grk Tukidides je svojo *Peloponeško vojno* začel z besedami: »Tukidides, atenski državljani, je opisal vojno Peloponežanov in Atencev. Povedati hoče, kako so se med seboj bojevali.«² A kljub temu se je zanimanje vojaškega zgodovinoписja šele v zadnjih dveh desetletjih začelo usmerjati tudi v raziskave častniškega zbora ali vojakov kot posebne družbene (ali poklicne) skupine.³

Ali je razlog, kot meni István Deák, deloma tudi v tem, da: »Historiker und Intellektuelle sich im allgemeinen nur ungern mit einer Gruppe beschäftigen, die für sich nichts anderes darstellt als einen Haufen rauher Kerle,«⁴ prepuščam v presojo bralcu. Resnično pa je njega dni ideal evropskih razumnikov Erazem Rotterdamski zapisal: »Toda v vojski ima, pravijo, važno vlogo razum. Pri generalih nemara res, ne rečem, da ne, toda ta razum je vojaški, ne filozofski; drugače pa opravljajo to preslavno obrt zajédavci, zvodniki, razbojniki, morilci,

¹ Razprava je dopolnjen tekst diplomske naloge. Za pomoč pri nastajanju se želim na prvem mestu zahvaliti mentorju izr.prof.dr. Janezu Cvirnu. Zahvaljujem se Avstrijskemu inštitutu za vzhodno in jugovzhodno Evropo, ki mi je s štipendijo omogočil bivanje in raziskovanje na Dunaju. Hvala tudi Knafljevi ustanovi, ki mi je pomagala z dvotedensko štipendijo.

² Tukidides, *Peloponeška vojna*, Ljubljana 1958, str. 19 (prevedel Janez Fašalek).

³ Prim. Gerwin Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten im altösterreichischen Offizierskorps*, neobjavljena disertacija, Wien 1980, str. 2–5.

⁴ István Deák, *Der k.(u.)k. Offizier 1848–1918*, (2. izboljšana izdaja) Wien-Köln-Weimar 1995, str. 17. Dalje zapiše: »Sozialhistoriker beschäftigen sich eher mit Arbeitern, Bauern, Mägden, Prostituierten oder Sklaven als mit einer Elitegruppe wie dem Offizierskorps.« (prav tam).

kmetavsi, bedaki, bankrotniki in podobna sodrga, ne pa filozofi, ki presedavajo noči nad bukvami.«⁵

Nemški zgodovinar Hermann Rumschöttel je pred dobrima dvema desetletjema v uvodu o svojem delu o bavarskem častniškem zboru zapisal nekaj besed, ki so še danes lahko vodilo za sodobne raziskave te tematike: »*Die vorliegende Arbeit will weder ein Nachschlagewerk ... noch eine chronologische Darstellung der inneren Entwicklung dieser militärischen und gesellschaftlichen Institution sein. Sie ist vielmehr eine militärsgeschichtliche Teilstudie im Rahmen der Gesellschaftsgeschichte ...*«⁶

Slovensko zgodovinopisje se z raziskavami častniškega zbora menda sploh še ni srečalo. V pregledih slovenske zgodovine 19. stoletja o tej problematiki ni niti besede in tudi sicer je vojaški zgodovini praviloma namenjenih le nekaj stavkov, kar za sinteze niti ni presenetljivo.⁷ Dosti bolje pa žal ni niti v pregledu *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev* Janeza J. Švajncerja,⁸ medtem ko je knjiga *Slovenci v vojnah* novinarja Rogerja Gogala komaj vredna omembe.⁹ Posamezne podatke sicer najdemo tu in tam, a bera je bolj skromna. Specialne literature o naši temi pa v nacionalni historiografiji sploh ni! Še najbližje tovrstni literaturi je nekaj razprav o razvpitih septembrskih dogodkih 1908. A tudi tu se avtorji v glavnem omejujejo na popis dogodkov in političnih posledic ter prav malo pišejo o odnosu do vojaštva in častnikov.¹⁰

Seveda sem se ob tem, da se v delu ukvarjam z Ljubljano, neizogibno moral podrobneje seznaniti z zgodovino mesta na prelomu stoletja. Žal še vedno nimamo monografske obdelave ljubljanske zgodovine, tako da je to bilo precej zamudno. V številnih razpravah sem našel mnogo zanimivih podatkov, ki jih je bilo treba počasi sestavljati v mozaik. Posebej moram omeniti knjigo Dragana Matića o kulturnem in družabnem življenju v Ljubljani med prvo svetovno vojno, ki mi je bila v veliko pomoč.¹¹ Nekaj uporabnih drobcov o meščanstvu prinaša tudi *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne* Damjana Ovsca.¹²

Med razloge, ki so zavirali obravnavo zgodovine častniškega zbora pri nas, verjetno lahko prištejemo tudi nepopularnost pisanja o častnikih razpadle monarhije. Zanimivo je, da v vrsti spominov na tiste čase najdemo le redke omembe avstro-ogrskih častnikov. Vendar piscem ne želim očitati namernega zamolčevanja – kot v času pisanja nekurantna in obrobna tema, so oficirji pač izginjali iz spomina piscev. Videli pa bomo, da so častniki igrali precejšnjo vlogo v družabnem, kulturnem in končno tudi političnem življenju monarhije in seveda tudi Kranjske ter Ljubljane.

⁵ Erazem Rotterdamski, *Hvalnica norosti*, Zbirka Svetovni klasiki (6. knjiga), Ljubljana 1991, poglavje 23, str. 42.

⁶ Hermann Rumschöttel, *Das bayrische Offizierkorps 1866–1914*, Beiträge zu einer historischen Struktur-analyse Bayerns im Industriezeitalter (Band 9), Berlin 1973, str. 7.

⁷ Prim. Ferdo Gestrin, Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana 1966, *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979 in Janko Prunk, *Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768–1992)*, Ljubljana 1992.

⁸ Janez J. Švajncer, *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1992.

⁹ Roger Gogala, *Slovenci v vojnah 1918–1918*, Ljubljana 1992.

¹⁰ Prim. Marjan Matjašič, *Stališče vojaških oblasti do nemirov septembra 1908 v Ljubljani*, Kronika, letnik 32/1984, št. 1, str. 28–35 in Ivan Hribar, *Moji spomini*, I. del, (2. izdaja) Ljubljana 1983, str. 320–333.

¹¹ Dragan Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno. Kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913/14 – 1917/18*, Gradivo in razprave 15, Ljubljana 1995. Zame je bila predvsem zanimiva zadnja mirnodobna sezona 1913/14.

¹² Damjan [J.] Ovsce, *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*, Idrija 1979.

Nekaj o virih in literaturi

Temeljni vir za obravnavo naslovne teme so *Qualifikationslisten* – neke vrste častniške personalne mape, ki jih hrani dunajski *Kriegsarchiv*. V njih je avstrijska vojska zabeležila bitje in žitje svojih častnikov in so tako neprecenljiv vir za raziskave s tega področja.¹³ Podatki iz omenjenega vira pomenijo pomemben del pričujočega dela. Med listi *Qualifikationslisten* mnogokrat najdemo še spričevala vojaških šol, poročila o dopustih, bolniškem staležu, rezultate rednega strelskega preverjanja in drugo, kar vse običajno ne sodi mednje, a nam pomaga sestavljati mozaik.

Da pa se sploh lahko lotimo dela s *Qualifikationslisten*, ki so v arhivu urejene abecedno, moramo vedeti, kateri častniki nas zanimajo. Tu so nepogrešljiv vir vojaški šematizmi – tako domobranski (*k.k. Landwehr*)¹⁴ kot tisti skupne vojske (*k.u.k. Heer*).¹⁵ Avstrijska vojaška birokracija je z vsakoletnim izdajanjem teh šematizmov raziskovalcem napravila veliko uslugo. V njeno zapuščino spada tudi obsežni statistični priročnik *Militärstatistisches Jahrbuch*,¹⁶ ki je izhajal od leta 1870 do leta 1911. Ta je prav tako nepogrešljiv pripomoček.

Mnogo podatkov izvira iz osebnih zapuščin, ki jih hrani *Kriegsarchiv*.¹⁷ Poleg številnih drobnih, pa pomembnih malenkosti, so najdragocenejši spominski zapisi častnikov, ki so služili v Ljubljani.¹⁸ Verjetno bi natančnejši pregled prinesel še več relevantnega materiala, a omejen čas mi tega pač ni dopuščal. Žal je fond dokumentov vojnih sodišč (*Militärgerichtsarchiv*) »nur eingeschränkt benutzbar,«¹⁹ torej neuporaben – vsaj tako trdijo v arhivu. István Deák ga je kljub temu delno pregledal²⁰ in ko teče beseda o teh problemih, se naslanjam nanj in na nekaj sodnih dokumentov, ki so bolj slučajno zašli med *Qualifikationslisten*. Ob pregledu zbirke rokopisov (*Manuskripte*) sem našel le nekaj tipkopisov novejših člankov o častnikih avstrijske vojske in nič zame uporabnih virov.

Za odnos meščanstva do častnikov in za pregled družabnega življenja so seveda nenadomestljiv vir časniki. Pregledal sem nekatere ljubljanske dnevnike (*Slovenski narod*, *Slovenec* in *Laibacher Zeitung*), ki so izhajali v obravnavanih letih.

Že iz doslej zapisanega je jasno, da je specialne literature o tej tematiki tudi v svetu razmeroma malo. Kljub temu imamo nekaj izvrstnih del, ki jih moram navesti – na prvem mestu odlično knjigo Istvána Deáka, ki je temeljno (in zelo temeljito) delo o habsburškem častniškem zboru.²¹ Tudi iz opomb je razvidno, da sem jo dosti uporabljal in se v mnogočem

¹³ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 33, 34.

¹⁴ *Schematismus der k.k. Landwehr und der k.k. Gendarmerie der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder für 1900. Amtliche Ausgabe*, Wien 1899. Dalje vsi šematizmi do vključno leta 1914.

¹⁵ *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1900. Amtliche Ausgabe*, Wien 1899. Dalje vsi šematizmi do vključno leta 1914.

¹⁶ *Militär-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1897*, Wien 1898. In dalje vsi letopisi do 1911.

¹⁷ *Fond Nachlässe und Sammlungen, Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)*. Za fond sta na voljo tako indeks kot inventar.

¹⁸ Zlasti Heinrich Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, neobjavljen rokopis (KA, Nachlaß Wieden v. Alpenbach, B/30:1) in Adolf Freih. v. Stillfried u. Rathenitz, *Erinnerungen aus meinem Leben*, neobjavljen rokopis (KA, Nachlaß Stillfried u. Rathenitz, B/862:1). O spominih kot viru za zgodovino častniškega zbora prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 259–268 in Silke Weggel, *Das bürgerliche Heer? Eine Studie über die k.(u.)k. Armee anhand ausgewählter Autobiographien ehemaliger k.(u.)k. Offiziere im Zeitraum von 1860–1914*, diplomsko delo, Wien 1992, str. 8–16. Kratek pregled zgodovine avstrijskih častniških avtobiografij v uvodu h komentiranim spominom Glaise von Horstenau daje Peter Broucek (v: Peter Broucek (Hg.), *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau* (Band 1, *K.u.k. Generalstabsoffizier und Historiker*), Wien-Köln-Graz 1980, str. 15–17).

¹⁹ Rainer Egger, Christoph Tepperberg, *Kriegsarchiv*, zloženka, Wien 1996.

²⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 36.

naslanjam na njegova dognanja. Omenim naj še neobjavljeno disertacijo Korošca Ulfa Sereinigga, ki je nekaj let starejša, manj obsežna, a nadvse uporabna.²²

Kljub temu, da obravnavam partikularen problem, je bilo seveda nujno pregledati nekaj splošnih del o habsburški vojni sili. Tu naj omenim predvsem obsežno kolektivno delo *Die bewaffnete Macht*,²³ delo Gunterja E. Rothenberga *The Army of Francis Joseph*²⁴ in Johanna Christopha Allmayer-Becka ter Ericha Lessinga *Das Heer unter dem Doppeladler*,²⁵ sicer pa je tovrstne literature naravnost ogromno. Literaturo o posameznih temah navajam v sprotnih opombah.

Poleg znanstvene literature sem k obravnavi pritegnil tudi leposlovna dela, ki se dotikajo naslovne teme. Seveda je tu potrebna pazljivost, saj je subjektivnost piscev gotovo večja kot subjektivnost historikov.²⁶ Kljub temu mi je leposlovje marsikdaj pomagalo tam, kjer so odpovedali viri. Ti pač nič ali malo povedo o počutju posameznika, o njegovih notranjih stiskah, pa tudi o veselju in sreči večinoma molčijo. Če nam uspe pogledati skozi meglico (ali kar dimno zaveso) piščeve zlobe, sentimentalnosti, elegičnosti ali česarsizebodi, je literatura čudovit vir. Ako pa nam to ne uspe, smo si vsaj malo oddahnili od branja mnogokrat povsem uniformnih birokratskih pisnih izdelkov.

Pri leposlovnih delih opozarjam predvsem na dela pisateljev, ki so sami izkusili vojaško ali častniško življenje in imajo zato njihova pisanja deloma avtobiografski značaj. Arthurja Schnitzlerja je zaradi *Leutnanta Gustla*²⁷ obravnaval Ehrenrat in mu odvel čin,²⁸ Robert Musil je svoj prvenec *Die Verwirrungen des Zöglings Törleß*²⁹ v marsičem naslonil na lastne kadetske izkušnje. Tudi Alexander Roda-Roda – danes verjetno najbolj znan po anekdoti, ko naj bi cenzorju, ki mu je 1910 prepovedal izvajanje njegovega in Karla Rösslerja³⁰ dela *Der Feldherrnhügel*, dokler bo stala Avstrija, mirmo odgovoril: »Na, dann warten wir halt noch die paar Wochen«³¹ – je častnikom posvetil mnogo svojih stvaritev. S tematiko življenja

²¹ Delo je izšlo v angleščini (István Deák, *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918*, New York 1990) in v nemškem prevodu (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*).

²² Ulf Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914. Bildung-Avancement-Sozialstruktur-Wirtschaftliche Verhältnisse*, neobjavljena disertacija, Wien 1983. Le pod črto omenjam še pregledno, a precej poljudno in anekdotično knjigo: Gerd Holler, ... *für Kaiser und Vaterland. Offizier in der alten Armee*, Wien–München 1990.

²³ Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Hgg.), *Die bewaffnete Macht* (v: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* (Band 5), Wien 1987).

²⁴ Gunter E. Rothenberg, *The Army of Francis Joseph*, West Lafayette 1976.

²⁵ Johann Christoph Allmayer-Beck, Erich Lessing, *Das Heer unter dem Doppeladler*, München–Gütersloh–Wien 1981.

²⁶ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 257, 258.

²⁷ Arthur Schnitzler, *Leutnant Gustl* (v: Arthur Schnitzler, *Der blinde Geronimo und sein Bruder. Erzählungen 1900–1907*, Frankfurt am Main 1989). Delo je prvič izšlo 1900. Prim. razpravo Alfred Doppler, *Leutnant Gustl und Leutnant Willi Kasda. Die Leutnantgeschichten Arthur Schnitzlers* (v: Joseph P. Strelka (Hrsg.), *Im Takte des Radetzkymarschs... Der Beamte und der Offizier in der österreichischen Literatur*. New Yorker Beiträge zur Österreichischen Literaturgeschichte (Band 1), Bern–Berlin–Frankfurt/M.–New York–Paris–Wien 1992, str. 241–254) in Brenda Keiser, *Deadly Dishonor. The Duel and the Honor Code in the Works of Arthur Schnitzler*, Studies in Modern German Literature (Vol. 33), Bern–Berlin–Frankfurt/M.–New York–Paris–Wien 1990.

²⁸ O tem podrobneje Hubert Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, Studien zur Militärgeschichte, Militärwissenschaft und Konfliktforschung (Band 31), Osnabrück 1983, str. 171–173.

²⁹ Robert Musil, *Die Verwirrungen des Zöglings Törleß*, Hamburg 1959. Prva izdaja je izšla 1906. Slovenski prevod: Robert Musil, *Zablode gojenca Törlessa*, 2. izdaja, Ljubljana 1988 (prevedel Darko Dolinar).

³⁰ Pravo ime Carl Reßner.

³¹ Hans-Horst Henschen, *Alexander Roda Roda* (v: Walter Jens (Hrsg.), *Kindlers neues-literatur Lexikon, Studienausgabe*, (Band 14), München 1996, str. 221).

avstrijskih častnikov v začetku 20. stoletja se srečamo v vrsti del Josepha Rotha; najbolj znano (in prevedeno) je gotovo *Radetzkyjeva koračnica*.³² Nesmrtno delo Jaroslava Haška *Dobri vojak Švejk* je prava zakladnica častniških karakterjev.³³ Hrvaški pisec, rezervni poročnik Miroslav Krleža, pa je vojaštvo obdelal v petih zgodbah, zbranih v zbirki *Hrvatski bog Mars*.³⁴ Kdor pozna vsaj katero izmed teh del, tega ni potrebno še enkrat opozarjati, da je pri njihovi uporabi v prozaične zgodovinopisne namene potrebno biti previden.

Seveda se nobeno izmed navedenih del ne dogaja v Ljubljani, a ker jih uporabljam bolj za podkrepitev in poglobitev dognanj, ki izvirajo iz drugih virov ali literature, to ni usodno. Slovenska literarna ustvarjalnost žal ne ponuja kaj dosti upoštevanja vrednega gradiva s častniško tematiko. Gotovo velja omeniti pisanje Frana Maslja-Podlimbarskega, ki je iz svojih vojaških in častniških doživetij vzel snov za nekaj zgodb.³⁵ Tudi drugi (bolj ali manj znani) avtorji so spisali to in ono delo s tematiko iz častniškega življenja, še pogostejši je seveda motiv častnika, toda vsega skupaj je bore malo. Cankarjev *Gospod stotnik*³⁶ pa je res prej *podoba iz sanj* kot slika resničnosti. Nekaj slovenske literature sem pritegnil k pisanju, a vendar si ne domišljam, da je moj pregled popoln. Ampak to niti ni bil moj namen. Ob prelistavanju *Slovenskega biografskega leksikona* lahko na primer opazimo, da se je še marsikateri slovenski častnik ukvarjal z literaturo – tudi spominsko –, toda njihovi spisi so večinoma izhajali v časopisju ali v slovstvenih revijah. Žal bi zbiranje teh del bilo časovno preveč zahtevno in tudi njihova podrobna obravnava ne bi sodila v okvir tega dela.

Metoda dela

Že iz naslova dela je razvidno, da sem se časovno omejil na obdobje od preloma stoletja do prve svetovne vojne. Slednjo mejo lahko pojasnim povsem enostavno. Začetek prve vojne je bil pomembna prelomnica in je prinesel tektonske spremembe tudi v oficirski korpus – tako ljubljanski kot tisti cele monarhije.

Ljubljanski častniški zbor, kot je obstajal poprej, je z začetkom spopadov praktično izginil. Enote so odšle na fronto in v Ljubljani je ostalo le nekaj aktivnih častnikov, ki so urili pohodni bataljon za pohodnim bataljonom ali vodili dopolnilni okraj (*Ergänzungsbezirk*). In po prvem letu vojne je od korpusa avstrijskih aktivnih mirmodobnih častnikov ostalo le relativno malo preživelih ali zdravih. Zaradi samomorilne *Vorwärts-mir-nach!* taktike so poveljniki vodov in čet v boj odhajali na čelu svojih mož. Do konca 1914. leta je padlo pet odstotkov vseh (aktivnih, upokojenih in rezervnih) predvojnih častnikov, celotne izgube

³² Joseph Roth, *Radetzkyjeva koračnica*, Ljubljana 1982 (prevedla Mira Miladinović) – prva nemška izdaja *Radetzky-Marsch* je izšla 1932. Pisec spremne besede Peter Vodopivec je o delu zapisal, da gre za: »enega njegovih najlepših romanov, za epski oris propadajoče habsburške monarhije...« in da je: »Rothov roman ... torej imenina analiza avstrijske družbe izpred prve svetovne vojne...« (prav tam, str. 367).

³³ Jaroslav Hašek, *Dobri vojak Švejk med prvo svetovno vojno*, Ljubljana 1953 (slovenski prevod).

³⁴ Miroslav Krleža, *Hrvatski bog Mars*, Ljubljana 1949 (slovenski prevod). Prim. Zoran Konstantinović, *Miroslav Krleža und die österreichisch-ungarische Militärtradition* (v: Joseph P. Strelka (Hrsg.), *Im Takte des Radetzkymarschs...*, str. 309–321). V oklepaju navedeni zbornik je odlično branje o motivu c.k.r. častnikov (in uradnikov) v literaturi narodov bivše Avstro-Ogrske. Slovenska književnost iz razumljivih razlogov ni upoštevana. Sam navajam le literarna dela, ki sem jih resnično prebral, zbornik pa seveda ponuja vpogled v mnogo širši spekter ustvarjalnosti.

³⁵ Najbolj izrazito v zbirki: Fran Maselj-Podlimbarski, *Pokorno javljam*, Ljubljana 1962. Za nasvete pri iskanju slovenskih del s častniško tematiko se zahvaljujem univ.doc.dr. Igorju Grdini in univ.asist. Tonetu Smoleju.

³⁶ Ivan Cankar, *Gospod stotnik* (v: Ivan Cankar, *Dela IV*, Ljubljana 1985, str. 235–238). Čeprav nima nobene dokumentarne vrednosti, morda velja omeniti še knjigo Janija Virka, *1895, potres : kronika nenadejane ljubezni*, Ljubljana 1995. V zgodbi, ki – kot pravi pisec besedila na zavihku Milan Dekleva – govori tudi o družabnem življenju »polmeščanov, uradnikov in uboge raje« v kranjski prestolnici, ima vlogo tudi nek artilerijski poročnik Bulow, sosed in znanec glavnega junaka.

(upoštevaje ranjene in zajete oficirje) pa so dosegle več kot tretjino častniškega zbora.³⁷ Predvojni častniški zbor je v veliki meri prenehal fizično obstajati.

Časovni začetek mojega pisanja je postavljen bolj arbitrarno. Zaradi obsežnosti snovi in ker se mi zdi, da so pri taki mikroštudiji pomembni detajli ter se je potrebno izogibati preveliki površnosti, je bilo jasno, da mi ni mogoče obdelati obdobja, daljšega od desetletja ali dveh. Prelom stoletja kot mejnik se je ponujal kar sam. Res pa je tudi, da je v tem času avstrijsko vojaštvo doživelo zadnje spremembe pred 1. svetovno vojno, ki so mu končno dale razmeroma sodobno podobo. Deák tako mejnika v razvoju vojske postavlja v leti 1897 in 1906.³⁸

Leta 1897 se je s sprejemom Badenijevih jezikovnih naredb začelo obdobje parlamentarne obstrukcije in uličnih protestov. Tudi vojsko so pretresli dogodki, ki jih je v svojih spominih tako slikovito opisal tedanji državnozborski poslanec Fran Šuklje in ki je zanje – prav tako kot sloviti britanski zgodovinar A.J.P. Taylor – trdil, da so zapečatili usodo monarhije.³⁹ Uporaba čet proti nemškim demonstrantom je pomenila hudo grožnjo notranji trdnosti armade, katere oficirji so bili vendar večinoma Nemci.⁴⁰ Tudi ta »nacionálni« steber monarhije so v prihodnje vse bolj ogrožali narodnostni spori, ki so pestili monarhijo. Zaradi ustavne krize, ki se je v začetku stoletja sprožila na Ogrskem, pa je šef generalštaba, general Friedrich grof Beck-Rzikowsky, pripravil celo načrt oborožene invazije v Transilvanijo – *Fall U*.⁴¹ Leto 1906 je ob vsem ostalem pomembno zaznamovala zamenjava šefa generalštaba. Generala Becka je nasledil dotedanji poveljnik 8. pehotne divizije v Innsbrucku Franz Conrad von Hötzendorf, ki je odločilno vplival na modernizacijo armade, a jo je tudi vse bolj vpletal v politiko.⁴²

Seveda se opisane časovne zamejitve nisem vedno držal in sem večkrat posegel tudi v čas pred obdobjem, omenjenim v naslovu, ali po njem. Pravtako se marsikdaj nisem držal niti omejitve na Ljubljano. Večkrat je za določeno problematiko premalo »ljubljskih« virov in tako sem moral poseči širše, da bi jo lahko dovolj temeljito prikazal.

Odločiti se je bilo treba tudi, katere častnike naj zajamem v obravnavo. Omejitev na aktivne častnike je dovolj logična; rezervisti so bili pač le civilisti, ki so čin pridobili v času služenja vojaškega roka.⁴³ Prav tako sem izločil vojaško uradništvo (avditorje, vojaške zdravnike in računske častnike – *Rechnungsführer*) ter duhovništvo. V obravnavo jih priregnem le občasno.⁴⁴ Upošteval sem tako častniške kot generalske čine, nisem pa izpustil

³⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 233–235.

³⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 86.

³⁹ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, 2. del, (2. izdaja) Ljubljana 1995, str. 63–74; prim. Alan John Percival Taylor, *Habsburška monarhija 1809–1918 : Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske*, Ljubljana 1956, str. 206–208.

⁴⁰ V času protestov proti jezikovnim naredbam se je čez vso mero razširilo izzivanje častnikov na dvoboje. Nemškonacionálni študentje so izkoriščali dejstvo, da oficirji niso smeli odkloniti dvoboja. Ker so se častniki večinoma slabo odrezali, so v nekaterih mestih ustanovili častniške sabljaške šole. Končno pa je vojska, da bi omejila precejšnje izgube v častniškem zboru, prepovedala dvobojevanje s sabljo s študenti; častniki so se morali boriti z dvobojevalnimi pištolami, ki so jim dajale večje možnosti (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 163, 164; o častniških sabljaških klubih prim. Ferdinand Strobl von Ravelsberg, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regiments Ritter von Milde Nr. 17 1674–1910*, Laibach 1911, str. 327).

⁴¹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 86–90.

⁴² Podrobneje I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 90–99.

⁴³ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 35.

⁴⁴ Tu se ne ujemam z Deákom. V svoje delo je zajel tudi vojaško uradništvo, ne pa duhovništva (prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 35). Sam jih nisem vključil, saj se mi zdi, da so bili v resnici bolj uradniki kot vojaki. Tudi statuti častniških ustanov jih navajajo ločeno (prim. *Statuten aller Offiziersinstitutionen des k.u.k. Infanterieregiments Albert I. König der Belgier Nr. 27*, Laibach 1912).

niti praporščakov (*Fähnrich*) oziroma kadetov. Praporščaki res (še) niso bili povsem »pravi« častniki, bili pa so častniški kandidati. To je razvidno tudi iz naziva, ki se je uporabljal do 1908 – *Cadet-Offiziersstellvertreter*. In večina jih je v razmeroma kratkem času dosegla častniške čine. V častniški zbor jih – z določenimi omejitvami pravic – uvrščajo tudi statuti oficirskih ustanov.⁴⁵ Seveda pa ne zanikam dvojnega značaja teh aspirantov na oficirsko čast, kot ga je kratko označil Haškov literarni stotnik Sagner: »Človek božji, saj še niste oficir, kadet ste. Visite v zraku med fenrihom in podoficirjem. Od tega, da bi se imenovali oficirja, ste še daleč, kakor frajtar, ki se da kje v krčmi klicati: 'gospod štabni feldvebel'.«⁴⁶ Razumljivo je, da podčastnikov nisem obravnaval. Kdor se bo lotil te teme, se bo spopadel z precejšnjim pomanjkanjem virov in historičnih raziskav.

Ker pišem o **Ljubljanskem** častniškem zboru, sem enakovredno upošteval častnike cislajtanskega domobranstva in avstro-ogrske skupne vojske. Ker se častniki *Landwehr* v obravnavanem času niso več bistveno razlikovali od svojih kolegov v skupni armadi,⁴⁷ kljub temu nisem izgubil možnosti primerjav svojih podatkov z uradnimi; ti so bili zbrani le za skupno vojsko. V obravnavo pa nisem pritegnil orožnikov, ki so bili sicer podrejeni vojnemu ministru, vendar niso bili vojaki.

Kot sem že omenil, izhaja velik del podatkov iz pregleda *Qualifikationslisten*. S pregledom obeh šematizmov za obravnavana leta sem dobil seznam več kot tisoč častnikov (okrog 300 domobrinskih in okrog 700 skupne vojske), ki bi **lahko** služili v Ljubljani med 1900 in 1914. Ker so šematizmi urejeni po enotah (polkih, bataljonih oziroma divizionih)⁴⁸ in ker je bila večina njih nastanjena vsaj na dveh krajih (17. pešpolk naprimer v Celovcu in Ljubljani), nam šele *Qualifikationsliste* sama razkrije, ali je posamezni častnik resnično kdaj služil v Ljubljani.

Prvotni načrt, da bi pregledal *Qualifikationslisten* vseh tisoč častnikov, sem moral na Dunaju kaj hitro prilagoditi – milo rečeno počasnemu – izdajanju arhivalij v Vojnem arhivu. Odločiti sem se moral za pregled naključnega vzorca. Moj pregled je tako zajel nekako četrtno (259) častnikov s seznama; 190 jih je res služilo v Ljubljani. Tak delež pa mi kljub relativno mali absolutni številki že omogoča dovolj veliko zanesljivost statistične obravnave. Ker so nekatere *Qualifikationslisten* ohranjene le za nekaj let (zlasti usodno je leto 1907, ko se spremeni njihova oblika),⁴⁹ se mi je kak častnik, ki je sicer bil v Ljubljani, verjetno tudi izmuznil. Vendar to celotne slike ne bi smelo pomembno spremeniti. Nadaljnjih 38 *Qualifikationslisten*, ki sem jih želel pregledati, arhivisti niso našli, ali pa so se do danes že izgubile.

Tako zbrani podatki so predstavljali osnovo, ki sem jo dopolnil s pregledom ostalih – v prejšnjem poglavju navedenih – arhivskih fondov, časnikov ter leposlovja in z dognanji drugih avtorjev. V Ljubljani sem poleg časopisja pregledal le fond *Drobni tisk Knjižnice Narodnega muzeja Slovenije*, v katerem sem našel precej zanimivih malenkosti.⁵⁰ Poleg tega sem uporabil nekaj dokumentov iz fondov *Zgodovinskega arhiva Ljubljana*.

⁴⁵ Prim. *Statuten aller Offiziersinstitutionen...*

⁴⁶ J. Hašek, *Dobri vojak Švejk, Znameniti ravs* (III. knjiga), Ljubljana 1953, str. 59.

⁴⁷ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 37.

⁴⁸ Na mestu je opozorilo: divizion (*Division*) je uradna oznaka za artilerijske enote ranga bataljona in ga ne gre zamenjevati z divizijo. Uradna oznaka divizije je bila *Truppen-Division*. Sodobni slovenski prevod je bil krdelna divizija (tako npr. *Leksikon občin za Kranjsko. Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudnia 1900*, Dunaj 1906, str. 2).

⁴⁹ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 35.

⁵⁰ Za opozorilo na ta fond in siceršnjo pomoč pri uporabi gradiva iz knjižnice *Narodnega muzeja Slovenije* se najlepše zahvaljujem Anji Dular.

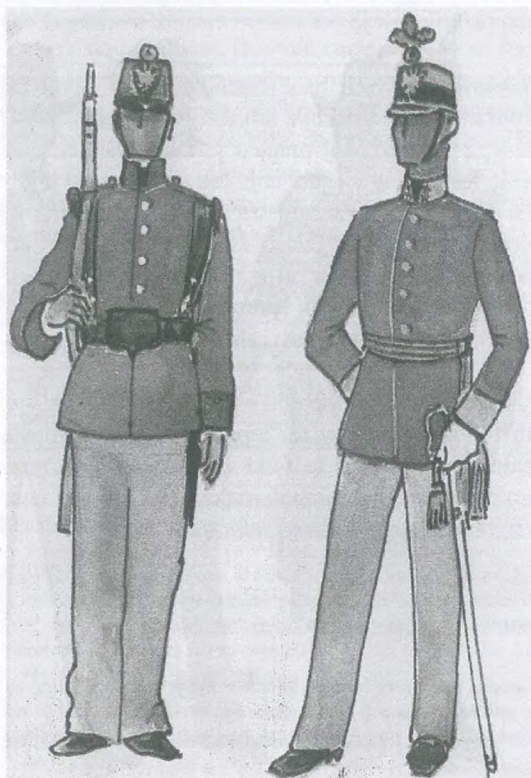
Upam, da mi je uspelo ustvariti dovolj trdno celoto. Jasno mi je, da marsikaj manjka ali ni dovolj dognano. Kljub vsemu upam, da je to delo vsaj spodbuda za nadaljnje raziskave in vodnik po prvih stopinjah. Kar sam dodajam, da se v arhivskih fondih polkov, ki so bili stacionirani v Ljubljani, in graškega 3. korpusa skoraj gotovo skrivajo podatki, relevantni za obravnavano temo. Pregled zbirke portretov (*Portraitsammlung*), ki jo prav tako hrani dunajski *Kriegsarchiv*, pa bi zanesljivo povečal slikovitost prikaza.

Naj zapišem še zadnje pojasnilo. V največji možni meri sem se izogibal razpravljanju o splošnem položaju v tistem času, o razvoju vojske in vojaštva v Avstriji pa po svetu ter o drugih splošnostih. Vse to bi bilo le povzemanje drugih, kompetentnejših avtorjev, katerih dela navajam v prejšnjem poglavju, opombah in v seznamu literature. Če se mi je zdelo, da se temu le ne morem izogniti, sem poskušal biti karseda kratek in stvaren.

Vojaško življenje

Enote v Ljubljani

Osnovna enota habsburških oboroženih sil je bil (pehotni) polk – regiment. V okviru polka je tudi potekala večina službenega življenja častnikov in sodobniki so večkrat patetično zapisali, da je častnikova domovina pravzaprav njegov polk.⁵¹ Z modernizacijo armade in njenim poenotenjem se je pomen posameznih polkov sicer bistveno zmanjšal, a so vendar še ljubosumno čuvali svoje individualne značilnosti in predprave. Nekatere izmed njih so bile prav bizarne. Častniki češkega 14. dragonskega polka so bili vsi gladko obriti, akoravno so

Slika 1. Vojak 17. IR in častnik 27. IR v paradnih uniformah (Sergej Vrišer, *Uniforme v zgodovini*, str. 14 slikovne priloge)

⁵¹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 30.

bili drugod brki obvezni, 8. dragonski polk pa je imel pravico enkrat letno marširati skozi Hofburg z razvito standarto in ob igranju trobent.⁵²

Toda to so bile slejkoprej izjeme brez stvarnega pomena; posebnosti so se pri večini regimentov skrčile le na polkovno himno in barvno oznako na ovratniku, naramnih našitkih ter zavihkih rokavov sicer enotne uniforme. Kranjski 17. pešpolk je tako imel bele (srebrne) gumbe in rdeče-rjave oznake, pripadniki 27. štajerskega pešpolka so zaradi cesarsko-rumene barvne oznake, ki so jo dopolnjevali rumeni (zlati) gumbi dobili nadimek »kanarčki«. Koračnica 27. regimenta je bil na primer *Gablenz-Marsch*, posvečen spominu junaštev polka v pohodu 1864 pod poveljstvom podmaršala barona von Gablenza.⁵³

Polki so še vedno imeli svojega imetnika (*Regimentsinhaber*, *Oberstinhaber*), ki pa je že 1868 izgubil zadnje ostanke resnične avtoritete in je poslej imel le ceremonialno vlogo. Topniški polki, ki so imeli manj slavno zgodovino, čeprav so postajali vse bolj pomembni, sploh niso poznali tega položaja. So se pa topničarji od pehotnih vojakov razlikovali po rjavi barvi suknjičev z, za vse polke enakimi, rdečimi našitki. Domobranski polki so se od pešpolkov skupne armade razlikovali po škukastosivi barvi uniform, ki so povzemale kroj elitnih lovcev; pehota je sicer nosila svetlo modre uniforme.⁵⁴ Po 1908 so sive uniforme polagoma (kolikor so dopuščala proračunska sredstva) začeli uvajati v celotno vojsko.

Ko govorimo o častniškem zboru v Ljubljani, se moramo zavedati, da bi zaradi tradicionalno močne vloge polkov lahko govorili celo o več ločenih korpusih. Navezanost na polk namreč ni bila omejena le na čas službe, temveč je vplivala tudi na družabno življenje častnikov. Podrobneje o tem pišem v poglavju *V polku in častniškem zboru*.

Zaradi pomena polkov je, kljub temu, da se poskušam kar najbolj izogibati pisanju o organizacijski strukturi armade, vendar neizogiben kratek, sumaren pregled enot, ki so ob prelomu stoletja bile v Ljubljani.⁵⁵ Relativna večina častnikov in vojakov je pripadala graškemu 27. pešpolku (*Infanterieregiment*; *IR*), ki je imel v Ljubljani tri bataljone; domači 17. pešpolk je bil sicer nameščen v Celovcu, v Ljubljani pa je bil nadomestni bataljon in poveljstvo dopolnilnega okraja (*Ergänzungsbezirkscommando*). V mestu je bila celotna posadka 7. polka poljskega topništva (*Feldkanonenregiment*; *FKR*)⁵⁶ in kader kranjskega 7. bataljona poljskih lovcev (*Feldjägerbataillon*). Od višjih poveljstev so v kranjski prestolnici bila: poveljstvo 28. pehotne divizije (*Infanterie-Truppen-Division*; *ITD*) in 56. pehotne brigade (*Infanteriebrigade*; *Ibrig*)⁵⁷ ter malo pomembno poveljstvo mesta (*Festungs- und Platz-Commando*). Ob tem so bili v Ljubljani še: »podružno skladišče topničarskega orožja, vojaško oskrbovališče, zdravstveni oddelek št. 8, garnizijska bolnišnica št. 8, garnizijsko sodišče, 3 vojašnice, vojaško strelišče.«⁵⁸ Enote skupne vojske, ki so bile nameščene v Ljubljani, za lažje razumevanje predstavljam tudi grafično (Slika 2).

Ločeno od skupne vojske je bilo organizirano translajtansko domobranstvo – *Landwehr*. Poveljnik armadnega 3. korpusa je bil sicer hkrati komandant graškega poveljstva domo-

⁵² I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 29, 30.

⁵³ Tako polkovne barve kot koračnice so zapisane v vsakoletni izdaji šematizma. Odlična kratka predstavitev razvoja avstro-ogrskih uniform je knjiga Sergeja Vrišerja, *Uniforme v zgodovini. Slovenija in sosednje dežele*, Ljubljana 1987, str. 24–32 in 14–23 slikovne priloge.

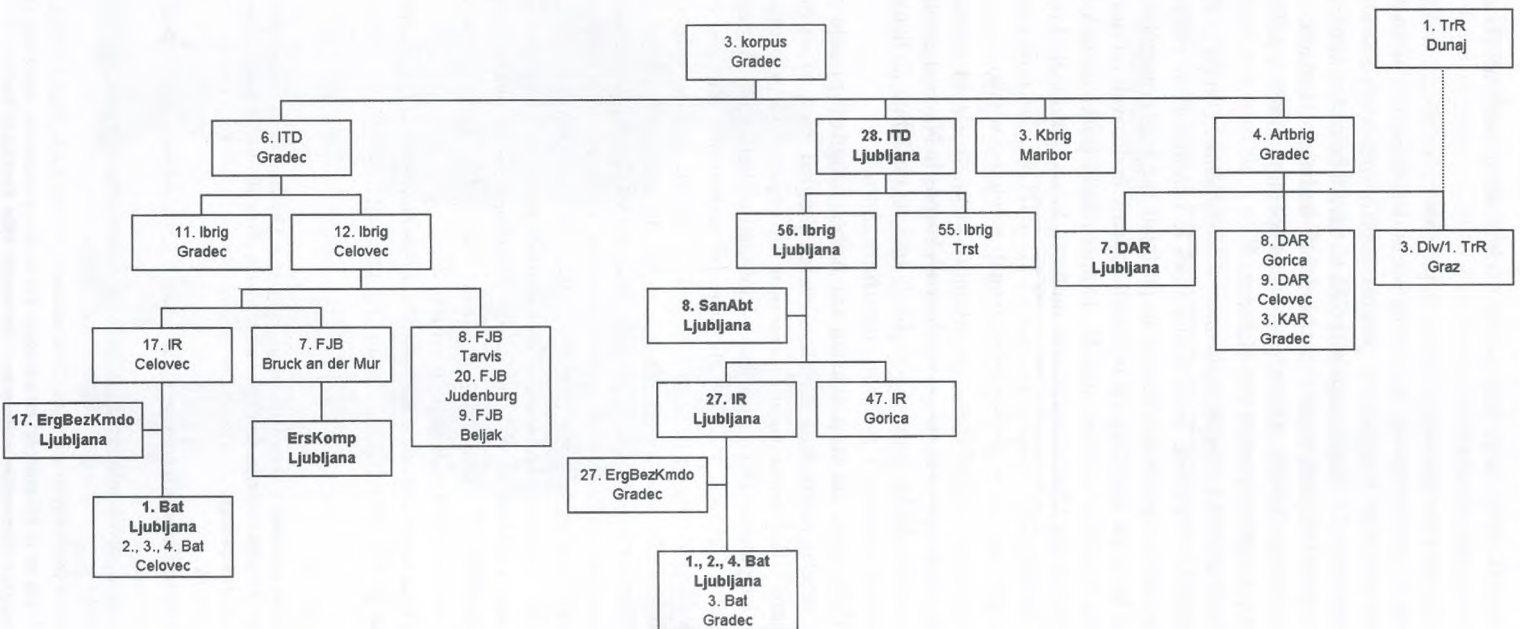
⁵⁴ S. Vrišer, *Uniforme v zgodovini*, str. 25.

⁵⁵ Pregleden prikaz celotnih oboroženih sil habsburške monarhije je tabela E.5. v Deákovi knjigi (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 32).

⁵⁶ Do 6.4.1908 se je enota imenovala 7. divizijski artilerijski polk (*Divisionsartillerieregiment*; *DAR*) (*Schematismus für das k.u.k. Heer* (1909)).

⁵⁷ Leta 1908 je bilo brigadno poveljstvo prestavljeno v Gorico (*Schematismus für das k.u.k. Heer* (1908)).

⁵⁸ *Leksikon občin za Kranjsko*, str. 2. Da ne bi bil predolg, ne navajam, kje so bile posamezne vojašnice. O tem na primer: *Kažipot Ljubljana, Gorenjsko, Notranjsko s Postojno, Dolenjsko, Trst*, Ljubljana 1914.

Slika 2. Organizacija
graškega 3. korpusa s
poudarkom na enotah,
nameščenih v Ljubljani
(izpisane so s krepkim
tiskom (Vir: Schematismus
für das k.u.k. Heer (1905))

branstva, enote na nižjih ravneh pa so bile povsem ločene. V Ljubljani sta bila do 1901 dva bataljona celovškega 4. domobranskega pešpolka (*Landwehr-Infanterie Regiment; LIR*). Ta dva bataljona in nov tretji so po tem letu sestavljali nov, ljubljanski 27. domobranski pešpolk.⁵⁹ Tudi regimentu nadrejena enota – 44. domobranska pehotna divizija (*Landwehr-Infanterie Brigade; LIBrig*) je od istega leta imela svoj štab v Ljubljani. Tik pred začetkom velike vojske je bil iz Tešina v mesto prestavljen 1. bataljon 32. domobranskega pešpolka. Ljubljansko časopisje je seveda natančno spremljalo spremembe, ki so bile za mesto zelo važne zaradi številnih razlogov.⁶⁰

Le kratek čas je bilo v glavnem mestu dežele Kranjske domobranksko topništvo. V letih 1907/8 je bila tam nameščena topniška baterija (*Kanonenbatterie Nr. 1/3*). V Ljubljani sta imela do reorganizacije 1901. leta sedež še 24. in 25. črnovojniško okrajno poveljstvo (*Landsturm-Bezirkscommando*), po tem pa poveljstvu 27. domobranskega dopolnilnega okraja (*Landwehr-Ergänzungs-Bezirkscommando*) in 27. črnovojniškega okraja. Od leta 1906 je bilo v Ljubljani tudi domobranksko sodišče (*Landwehrgericht*).⁶¹

Leta 1911 je bil 27. domobrankski pešpolk z 2. bataljonom celovškega 4. LIR preoblikovan v gorski strelski polk (pozneje 2. gorski strelski polk) in njegov 3. bataljon je bil prestavljen v Gorico.⁶² Kljub temu, da slika domobranske organizacije ni bila tako zapletena, dodajam preprost grafični prikaz stanja leta 1905 (Slika 3).

Periodične spremembe so v častniški zbor prinašali tudi obiski nadrejenih poveljnikov in redne premestitve. Poleti, v času vojaških vaj, pa se je stanje ves čas spreminjalo – prihajali so rezervisti, domače enote so odhajale na teren in v Ljubljani so se ustavljale enote, ki so bile namenjene na manevre.

Meščane so časniki o vojaških premikih redno obveščali: »**Vojaške vaje.** Dne 14. t.m. pride v Ljubljano 12. brigada iz Celovca, in sicer 17. pešpolk, 8., 9. in 20. lovski bataljon, 8. topničarski polk in 4. eskadron 6. huzarskega polka. Brigada 16. t.m. odpotuje proti Turjaku. Dne 15. t.m. pride v Ljubljano 5. domobrankski polk iz Trsta.«⁶³ Prihod tako velikih enot je namreč močno razburkal tako ljubljanski častniški zbor in garnizijo kakor tudi celo mesto. Čete so v mesto prikorakale ob zvokih vojaške godbe,⁶⁴ vojaki pa so ob prostih dneh napolnili ljubljanske gostilne in skrbeli za živahno nočno življenje.

»V Vračotovi gostilni na sv. Petra nasipu je nastal prepir in tepež med rezervisti 17. pešpolka in domobranci. Vojaki 17. pešpolka so udrihali po domobrancih. Desetnik 17. pešpolka Ivan Gerlovič je bil na desni nogi ranjen. Velik kraval napravili so sinoči domobranci pri Lahu na Rimski cesti. Začeli so razgrajati in se pretepavati. Policija je posegla vmes in je s pomočjo orožnikov in g. stotnika Brandelna [verjetno Karl Breindl, op.a.] aretovala dva domobrancia in jih oddala vojaški patroli. G. stotnik je baje na roki

⁵⁹ *Schematismus der k.k. Landwehr (1902).*

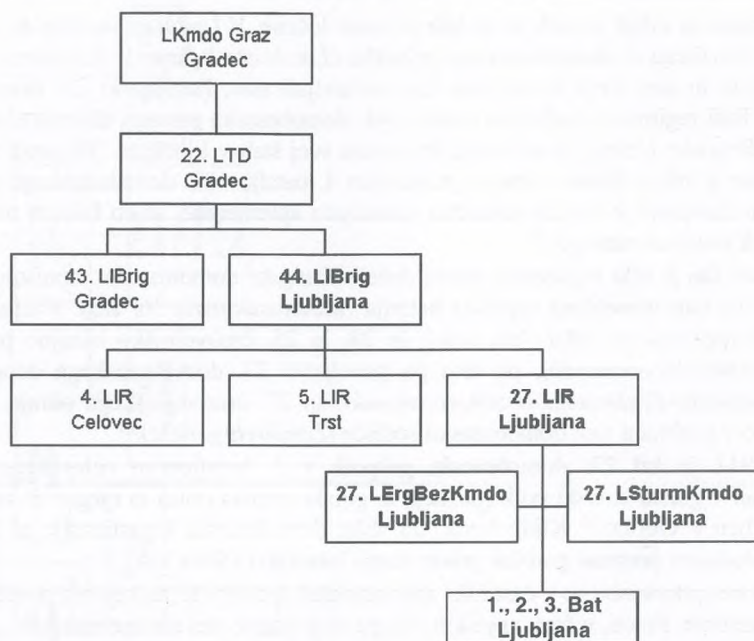
⁶⁰ »In Durchführung der Organisation der k.k. Landwehr und des Landsturmes werden in Laibach mit 1. October I. J. ein Landwehr-Infanterie-Brigade-Commando, der Stab und das erste Feldbataillon, dann der Ersatz-Bataillons-Cadre des k.k. Landwehr-Infanterieregimentes Laibach Nr. 27, ferner das Landwehr-Ergänzungs-Bezirkscommando Nr. 27 und das Landsturm-Bezirkscommando Nr. 27 zur Aufstellung gelangen, während die gegenwärtig hier befindlichen Landwehr-Infanterie-Bataillone Nr. 3 und 4 des Landwehr-Infanterieregimentes Klagenfurt als 2. und 3. Feldbataillon zum neu aufzustellenden Landwehr-Infanterieregimente eingetheilt werden.« (*Laibacher Zeitung*, 6.5.1901, Nr. 103, str. 856, 857. Prim. tudi *Laibacher Zeitung*, 5.7.1901, str. 1265).

⁶¹ *Schematismus der k.k. Landwehr (1906).*

⁶² *Schematismus der k.k. Landwehr (1911).*

⁶³ *Slovenec*, 4.8.1900, št. 177, str. 5.

⁶⁴ Tako je na primer v Ljubljano prišel domači 17. pešpolk: »Pešpolk števil. 17 je danes prišel v Ljubljano, ter je skozi mesto igral Parmovo koračnico 'Mladi vojaki',« *Slovenec*, 14.8.1900, št. 185, str. 4.

Slika 3. Organizacija 22. divizije Landwehr s poudarkom na enotah, nameščenih v Ljubljani (izpisane so s krepkim tiskom) (Vir: Schematismus der k.k. Landwehr (1905))

ranjen. Včeraj so vojaki tudi v tolpah prepevali po mestu«, je vestno poročal kronist Slovenca.⁶⁵

Ker je bil častniški zbor dobro organizirana institucija, obnašanje gostujočih častnikov v nasprotju z vojaki ni bilo povsem prepuščeno njihovi domišljiji. Med drugim je statut oficirske menze (*Offiziersmesse*) za častnike domicilnih enot, ki so prišli na vaje, predpisoval obvezno udeležbo pri skupnem oficirskem kosilu; »gegen Erlag der Tagesquote mit Bewilligung des Regimentskommandos« pa so se kosila lahko udeležili tudi častniki drugih enot.⁶⁶

Die goldene Leutnantszeit – prihod v enoto

V ljubljanske enote so seveda prihajali častniki različnih činov, ker moderna vojska ni več dopuščala kariere znotraj enega polka. Častniki so v času aktivnega služenja zamenjali več enot, štabov ali šol.

Sicer pa so avstro-ogrske častnike začenjali svojo kariero na več načinov. Tisti najboljši so prihajali s Terezijanske vojaške akademije v Dunajskem Novem mestu in z dunajske Tehnične vojaške akademije.⁶⁷ V začetku 20. stoletja sta svoji akademiji dobila še avstrijsko domobranstvo in ogrska honved. Diplomanti akademij so v enote prišli že kot poročniki in najodličnejši med njimi ter tisti z najboljšimi zvezami so lahko izbirali, v katerem polku

⁶⁵ Slovenec, 20.8.1900, št. 189, str. 3.

⁶⁶ Statuten aller Offiziersinstitutionen, *Offiziersmesse*, § 9, str. 113, 114.

⁶⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 107.

Slika 4. Cesarsko
imenovanje za
poročnika Gustava
Kernreicha 17.8.1872.
Qualifikationsliste
Gustav Kernreich,
*1852 (Qualifika-
tionslisten, KA)

An
den Befehl des k. k. Ministeriums zu Wien
Gustav Kernreich.

želijo začeti svojo poklicno pot.⁶⁸ Novopečeni poročniki so na cesarjev rojstni dan 18. avgusta vstopili v vojsko in po šestih tednih dopusta so se morali zgledati v enoto. Njihovo častniško življenje se je začelo s predstavitvijo nadrejenim in starejšim kolegom, kmalu pa so opravljali tudi četno službo.⁶⁹

Druga, krajša, a za poznejšo napredovanje manj obetavna pot je bodoče častnike vodila preko številnih kadetnic (pehotna je bila tudi v Mariboru). V pehotne enote je skoraj devet desetih častnikov prišlo prav iz kadetnic.⁷⁰ Po končanem šolanju, ki je trajalo štiri leta, so

⁶⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 117, 118.

⁶⁹ »Nun galt es vor allem bei der Kompagnie warm zu werden und die zahlreichen Vorgesetzten und Kameraden kennen und auseinanderhalten zu lernen. ... Bei allen Vorgesetzten musste man sich melden, bei allen höheren Kameraden dienstlich in Parade vorstellen.« (Otto v. Kiesewetter, *Aus der goldenen Leutnantszeit*, predavanje za Österreichische Kameradschaftsbund ehemaliger Angehöriger des I.R. 17 (KA, Nachlaß Kiesewetter, B/861, fol. 1)).

mladeniči dobili čin kadeta oziroma praporščaka in šele po približno enoletnem služenju so bili povišani v poročnike. Vstop kadetov v častniški zbor pa je bil odvisen od soglasja častnikov enote. Če je kateri izmed častnikov menil, da kadet zaradi karakterja, zasebnega in družabnega življenja, izbire družbe, takta, manir ali omike ni bil primeren za povišanje, je o tem po dodatnem natančnem preverjanju odločil šele divizionar.⁷¹

Položaj kadetov oziroma praporščakov v regimentu je bil slabši od položaja diplomirancev (imenovanih tudi *Neustädter*), bili so pač čisto na dnu častniške lestvice. Če so novi poročniki običajno dobili lastno skromno sobo v vojašnici, so si praporščaki delili skupno sobo. Praporščakom tudi niso dodelili oficirskega sluge – purša.⁷² Poleg tega so kadetnice veljale za šole, primerne mladeničem, ki imajo težave z učenjem; gojencem se med drugim ni bilo treba ubadati z grščino in latinščino.⁷³ »V kadetnici niso nikoli cenili prejšnje izobrazbe, kajti to aktivnim avstrijskim oficirjem večidel ne ustreza. Vojaški ideal so videli edino v soldaščini. Izobrazba poplemeniti duše, to pa pri vojakih ni potrebno. Čim bolj neotesani so oficirji, tem boljše«, je zapisal Jaroslav Hašek.⁷⁴

Zelo redko so se med poklicne častnike vključili aktivirani rezervisti, ki so kot absolventi srednjih šol odslužili enoletno prostovoljstvo.⁷⁵ Za aktiviranje so morali opraviti dodatni izpit in čakalo jih je »*Herumstolpern in fast unaussprechlichen Unteroffiziersstufen*«, preden so naposled dobili čin aktivnega poročnika. Na tak način je do svojega čina prišel tudi Viktor Nowy pl. Wallersberg, najmlajši izmed treh bratov-častnikov, ki je 1905 vstopil v vojsko (27. IR) kot enoletni prostovoljec in se aktiviral dve leti pozneje.⁷⁷ Že naslednje leto pa se je Viktor Nowy zapisal v slovensko zgodovino. Septembra 1908. leta je bil namreč v vodu poročnika Richarda Mayerja, ko so vojaki v Ljubljani na nabrežju pred Kresijo streljali na demonstrante in smrtno ranili dva izmed njih.⁷⁸

Še bolj poredko so se po reformi vojske 1868 med častnike prebili podčastniki; vrh vojske se je držal odločitve, da morajo častniki imeti najmanj srednješolsko izobrazbo. Še celo med 1. svetovno vojno, ko je monarhija častnike krvavo potrebovala, so se poveljniki le redko odločili in za oficirje imenovali dokazane in izkušene podčastnike.⁷⁹

⁷⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 107.

⁷¹ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 70, 71. V resnici se je kaj takega le redko zgodilo. Na Bavarskem (in v celi Nemčiji) pa se mnenja častnikov ni dalo zaobiti in postalo je priročen instrument za izločanje nezaželenih – na primer judov (H. Rumschöttel, *Das bayrische Offizierskorps 1866–1914*, str. 239, 240).

⁷² I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 118.

⁷³ Otto v. Kiesewetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee*, tipkopis (KA, Nachlaß Kiesewetter, B/861, fol. 6). Vendar Kiesewetter meni, da takega mnenja ne moremo sprejeti: »ohne weitere Begründung« (prav tam). Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 110.

⁷⁴ J. Hašek, *Dobri vojak Švejk. Na fronto* (II. del), Ljubljana 1953, str. 91.

⁷⁵ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 117.

⁷⁶ O. v. Kiesewetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee*, fol. 5. Izpiti so potekali med 1. in 10. aprilom in kandidati so jih lahko ponavljali le enkrat: med 1. in 10. oktobrom (U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 72 v op. 15).

⁷⁷ *Qualifikationsliste* Viktor Nowy Edl. v. Wallersberg, *1886 (*Qualifikationslisten*, KA).

⁷⁸ Kot »kadeti oficir Nowy« je zapisan v razpravi M. Matjašiča, *Stališče vojaških oblasti...*, str. 31. Njegov nadrejeni, poročnik Mayer, pa kot »Mayerhub, 22letno zagrizeno oficirče« nastopa v zanimivi drami *Krvava noč v Ljubljani*. Ta je izšla v ZDA že leta 1909 in v njej je avtor s precejšnjo pesniško svobodo prikazal dogodke iz leta 1908. Prim. Jakob Hočevar, *Krvava noč v Ljubljani: Zgodovinska, narodna drama s petjem v štirih dejanjih* (v: isti, *Domoljubja sile*, Cleveland 1909). Še bolj fantastična je prav tako ameriška drama: Cerkljanski [Fran Robas], *Narodni mučeniki: Založra slovensko-zgodovinskih septembrskih dni l. 1908 v Ljubljani*, Milwaukee [brez navedenega leta].

⁷⁹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 235.

Sicer pa so sodobniki čas po prihodu v enoto radi imenovali »zlati« ali »lepi, divji« poročniški čas. Gojenci vojaških šol, navajeni na internatsko disciplino, so – predvsem tisti, ki so si lahko privoščili privatno sobo ali stanovanje – naenkrat imeli ogromno časa za družabno življenje;⁸⁰ »... und abends sass man ja häufig im Kameradenkreise in einem Stammbeisel, gennant 'zum billigen Hund'.«⁸¹ Posedanje mladih častnikov po zanikrnih lokalih pa ni navduševalo njihovih nadrejenih, ki so vendar želeli, da bi se ti gibali v boljši, častniškemu stanu primernejši družbi. Toda začetek službene poti ni bil le v znamenju zabave in popivanja; življenjske razmere mladih častnikov so bile marsikdaj mizerne in tudi opravljanje dolžnosti v enoti je bilo zanje precej naporno.⁸²

Toda glede na sestavo nabornikov, ki so prihajali v ljubljanske enote, so imeli častniki relativno lahko delo. Večina vojakov je znala pisati in tudi splošna izobrazba ter omika sta bili gotovo boljši kot kje na ruski meji. Oficirjem se tako ni bilo treba ukvarjati s posli ljudskošolskega učitelja in so se lahko posvetili vojaškemu urjenju.⁸³ Zaradi tega je zelo razumljivo, da je bila Ljubljana zaželen garnizija – »gesuchte Garnison«. ⁸⁴ Seveda ne tako kot Dunaj ali Gradec, toda kranjska prestolnica je bila povsem spodobno provincialno mesto z dvema (pol)profesionalnima gledališčema, več orkestri, primerno živahnim družabnim življenjem in bordelom.

In morda si generalštabni častnik Heinrich Wieden von Alpenbach ob svoji predstavitvi v domobranstvo ljubljanskega 27. domobranskega pešpolka ni izbral le zato, ker je bila v Ljubljani doma njegova soproga? Kakšno je in kaj ima ponuditi kranjsko prestolno mesto, se je lahko prepričal že nekaj let prej, ko je služil v štabu ljubljanske 56. pehotne brigade. V spominih, ki jih hrani dunajski vojni arhiv, je zapisal: »Nachdem ich mich über die Modalitäten informiert hatte, meldete ich mich zu dem in Laibach neu zu erichtenden Lir 27. – und wurde im Herbste tatsächlich auch dorthin eingeteilt.«⁸⁵

Seveda pa edina težava mladih častnikov niso bili naborniki. Njihove življenjske razmere so bile dostikrat precej uborne. Izgradnja novih vojašnic ni dovolj hitro sledila neprestanemu povečevanju števila regimentov in nekatere enote so bile zaradi tega nameščene v zasilnih, sila neprimernih kasarnah. Deli 27. domobranskega pešpolka so bili (kot se spominja tudi von Alpenbach) na primer nastanjeni v stari ljubljanski rafineriji sladkorja – Cukrami.⁸⁶

Slabim stanovanjskim razmeram so se premožnejši lahko izognili z najemom privatnega stanovanja. Teže je bilo z novimi tovariši. Nadebudnim, idealov polnim častnikom najbrž ni ugajalo, da njihovi starejši kolegi vse prepogosto niso bili najbolj izbrana družba. Posebno tisti častniki, ki pred seboj niso imeli dobrih poklicnih izglede, so precejkrat zapadli v alkoholizem.⁸⁷

⁸⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 120.

⁸¹ O. v. Kiesewetter, *Aus der goldenen Leutnantszeit*, fol. 1.

⁸² »Plötzlich vor einer Klasse voller Bauerenburschen zu stehen und diese in ihrer Muttersprache anzureden, muß wohl eine qualvolle Erfahrung gewesen zu sein«, meni Deák (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 121).

⁸³ O profilu avstro-ogrškega vojaka glej I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 129–132.

⁸⁴ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/2. I. Deák ugotavlja, da so bile za Dunajem najbolj priljubljene alpske in češke dežele (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 133).

⁸⁵ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 9/1.

⁸⁶ »Daß Lir 27 wurde aus dem in Laib[ach] stehenden detachierten Baon des Lir 4 aufgestellt, welches die Nr 2 im neuen Regtsverbande erhielt und in der alten Zuckerraffinerie untergebracht war, wo ich die 6. Feldkomp übernahm. Die 2 neu aufgestellten Baone kamen in die neue Ldwkaserne.« (H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 9/2).

⁸⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 120.

Poklicna pot

»*Tapfer und ritterlich, eine Persönlichkeit von kühnem Sinne, von adeliger Denkart und gebildetem Geiste, streng im Dienste und gewissenhaft in der Pflichterfüllung, für Kaiser und König und Vaterland erforderlichenfalls bereit, sich freudig zu opfern, seiner Armee, seiner Fahne und Waffe mit flammendem, himmelstürmendem Enthusiasmus zugethan, gegen Untergebene wohlwollend und vorsorglich, gegen Vorgesetzte gehorsam, offen und charaktvoll, in der Gesellschaft fröhlich mit den Fröhlichen, im Missgeschicke unverzagt und selbst mit dem letzten Gagengulden in der Tasche guten Muthes und unversiegbaren Laune, im Umgange bescheiden und liebenswürdig, eifrig in der Jagdlust, fest auf dem Schießstande, schneidig auf dem Fechtboden und sicher im Sattel, kurz ein ganzer Soldat, ein lebensfroher guter Mensch und ein thatkräftiger Patriot, 'im Kopfe kalt und klar, im Herzen warm und wahr': das ist der kaiserlich und königliche Officier.*«⁸⁸

Če bi verjeli armadnemu propagandistu, ki je spisal gornji odstavek, bi morali verjeti, da so bili častniki avstro-ogrske armade pravi nadjudje, utelešenje viteškega ideala ob koncu 19. stoletja. Seveda je bila resnica manj bleščeča. Toda brez dvoma se je tisti, ki je v vojski želel napredovati, moral dokazati ne le kot vojaški strokovnjak, temveč tudi kot omikan človek. V *Qualifikationsliste* so nadrejeni poleg častnikovih vodstvenih sposobnosti in drugih vojaških znanj ocenili tudi, kako se je obnašal do nadrejenih, podrejenih in tovarišev.⁸⁹

A že po krajšem prelistavanju *Qualifikationslisten* bralec dobi vtis, da k pretiravanju niso bili nagnjeni le propagandisti, temveč tudi častniki, ki so sestavljali ocene svojih kolegov. Tako se je razvila svojevrstna folklorizacija zapisovanja mnenj; pravo mnenje o ocenjevanem častniku je bilo treba prebrati med vrsticami, saj je bila navadna pohvala pravzaprav graja. Kdor je bil za napredovanje le »primeren«, ponavadi ni napredoval. Za odhod na novo dolžnost bi moral biti namreč vsaj »izredno primeren«. Posebno priporočila za izredno napredovanje so zaradi tega dobila prav baročne razsežnosti.⁹¹

Dasiravno je postopek ocenjevanja imel nekaj napak, je vendar v osnovi omogočal dobro spremljanje posameznega častnika in ugotavljanje njegove primernosti za napredovanje. Pozitivno mnenje nadrejenih je bilo predpogoj za morebitno povišanje. Kdor ni dobil vsaj zadovoljivih ocen ni mogel redno napredovati, še manj pa je lahko upal na izredno – »*ausser Rangstour*« – napredovanje. Posebno natančno je bilo ocenjevanje kandidatov za generalske čine in generalov. Njihovi predpostavljeni so jih natančno ocenjevali v »glavnem poročilu« – *Hauptbericht*. Za nadaljnjo kariero je bila zlasti pomembna zadnja – šestnajsta točka. V njej je nadrejeni general zapisal svoje mnenje o uspešnosti ocenjevanca na trenutnem položaju in o njegovi primernosti za napredovanje na novo službeno mesto oziroma v višji čin. Ocena »*Entspricht als Infanterie Brigadier gut und wäre auf diesen Dienstposten zu belassen*« seveda ni prinesla napredovanja.⁹² Zanimivo pismo Oskarja Potioreka vojnemu ministru pa

⁸⁸ Alfons Danzer, *Unter den Fahnen. Die Völker Österreich-Ungarns in Waffen*, Prag-Wien-Leipzig 1889, str. 78.

⁸⁹ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 33.

⁹⁰ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 34.

⁹¹ »Oberlieutenant Josef Daubek, ... ragt, sowohl im Bezug auf seine gediegene Charaktereigenschaften, seiner sehr guten Befähigung, seines ganz besonders hervorragenden Eifers und den von sehr gutem Erfolge begleiteten Dienstleistungen, sowie überhaupt im Bezug auf seine ganz besondere Verwendbarkeit, Pflichteifer, seiner militärischen, wie allgemeinen Kenntnisse, weitüber daß gewöhnliche Maß dessen heraus, was sonst in dieser Einsicht unter seinen Cameraden zu bemerken ist.« Poročilo poveljnika 44. LI Brig z dne 6.12.1901 (*Qualifikationsliste* Josef Daubek, *1871; *Qualifikationslisten*, KA).

⁹² Zulaß zum *Hauptberichte pro 1900 des k. und k. General Majors Ferdinand von De Sommain, Commandant der 56. Infanterie Brigade, Qualifikationsliste* Ferdinand v. De Sommain, *1842 (*Qualifikationslisten*, KA). Generalmajor De Sommain je bil naslednje leto (1901) upokojen, kar je bila gotovo posledica nezadovoljive ocene.

nam daje slutiti, da takšno preverjanje ni bilo vedno tako natančno, kot bi po pravilih moralo biti. Poglejmo si ga torej v malce daljšem navedku.

»Zur Zeit der Verfassung des Hauptberichtes über den Kommandanten der 28. Infanterietruppendivision, Feldmarschalleutnant Oskar Dillman von Dillmont, konnte ich mir über dessen Leistungen bei den größeren Manövern in Kärnten nur auf Grund der von ihm angelaufenen Meldungen ein Urteil bilden, da die genannte Truppendivision nie in die Lage gekommen ist unter meinen Augen zu Kämpfen.

Der auf diesem Wege gewonnene Eindruck war ein befriedigender und fand im Hauptberichte entsprechenden Ausdruck.

Die genaue Durchsicht der erst zu einem späteren Zeitpunkte eingelangten Gefechtsrelationen bot mir jedoch mehrfache zwingende Anlässe zur Änderung der Urtheiles über die Leistungen des Feldmarschalleutnants von Dillman bei den größeren Manövern. Er hat bei der Durchführung der erhaltenen Aufträge nicht immer ausreichendes Geschick gezeigt und die Führung der Division erfolgte besonders am 6. September mit so erheblichen Reibungen, daß sie im Ernstfalle vielleicht versagt hätte.

Ein Teil dieser Erscheinungen dürfte auf individuellen Eigenschaften beruhen die sich kaum ändern lassen; in der Hauptsache sind sie jedoch auf mangelnde Übung in der Handhabung großer Infanteriekörper zurückzuführen.

Ich kann daher dem Feldmarschalleutnant von Dillmann auch jetzt die Eignung zum Kommandanten einer Infanterietruppendivision nicht absprechen, fühle mich aber verpflichtet zu melden, daß er auf seinem gegenwärtigen Dienstposten nicht am richtigen Platze ist, da an die Divisionären des Korps im Falle einer Alarmierung sehr schwierige Aufgaben herantreten, bei deren Lösung Interessen von höchster Bedeutung im Spiele stehen und weil überdies speziell die 28. Infanterietruppendivision schon ihrer Stärke wegen eines besonders tüchtigen Kommandanten bedarf.«⁹³

Toda obstoj gornjega poročila nas hkrati prepričuje, da so se častniki zavedali pomena ocenjevanja in se niso ustrašili priznati, da so se zmotili. Glede na vprašljive dosežke slavnoznane Oskarja Potioreka v bojih s Srbi med 1. svetovno vojno, se seveda zastavlja tudi vprašanje, kako zaupanja vredno je bilo njegovo mnenje. Zadržani oceni, ki ju je 1912 in 1913 kot poveljnik ljubljanske 28. ITD dobil poznejši junaški branitelj Přemysla Hermann Kusmanek, že kažeta, da ocenjevalci pri svojem delu niso vedno imeli srečne roke.⁹⁴

Redno napredovanje je ob izpolnjevanju vseh pogojev temeljilo na letih služenja. Za napredovanje v rang stotnika je bilo potrebno odslužiti vsaj štiri leta na položaju subalternega častnika, po nadaljnjih štirih letih je stotnik lahko napredoval do majorja, polkovniški čin pa je bil dosegljiv po treh letih štabne službe.⁹⁵ Poleg tega so do 1907 kandidati za majorski čin morali opravljati precej zahteven izpit, ki je bil tarča številnih kritik.⁹⁶ Tedni čakanja na rezultate so bili čas živčne napetosti, ki je v pozabo ni potisnil niti uspešen izid izpita.⁹⁷

⁹³ K.u.k. 3. Korpskommando, Präz. No. 3217, 21.11.1907, *Qualifikationsliste* Oskar Dillman v. Dillmont, *1853 (*Qualifikationslisten*, KA).

⁹⁴ Nad poveljniškimi sposobnostmi podmaršala Kusmaneka nista bila navdušena ne Franz Conrad von Hötzendorf ne vitez Rudolf von Brudermann (prim. njuni poročili v *Qualifikationsliste* Hermann Kusmanek, *1860; *Qualifikationslisten*, KA).

⁹⁵ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 74.

⁹⁶ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 75–76. Za precej natančen opis sistema napredovanja prim. celotno poglavje 2.3 *Avancement* (prav tam, str. 73–85).

⁹⁷ »Im Februar 1903 legte ich die Mjrsprüfung ab.

Ich denke nicht gerne an jene Zeit, denn das Ergebnis daran war nur, daß alle Teilnehmer auf langhein an ihren Befähigung zweifelten und daher das Selbstvertrauen untergraben wurde. Die große operative Aufgabe war die entscheidende Arbeit. Fast alle hatten die Beantwortung der wichtigsten Fragen verhaßt. Als

Izpita so bili oproščeni absolventi artilerijskega in inženirskega (ženijskega) tečaja ter generalštabne šole – *Kriegsschule*.⁹⁸ Ampak: izmed nekaj tisoč kandidatov se je v to elitno armadno šolo vsako leto prebilo le okrog pol stotnije poročnikov in nadporočnikov. Po dveh oziroma treh letih šolanja so bili dodeljeni generalštabu in tako vključeni v majhno, a elitno skupino habsburških oficirjev. S tem se jim je odprla pot do najvišjih položajev. Podobno je veljalo za absolvente visokega artilerijskega in inženirskega tečaja, ki so bili po končanem šolanju dodeljeni artilerijskemu oziroma ženijskemu štabu.

Generalštabni častniki so se večini kolegov zdeli napihnjeni in *Kriegsschule* je veljala tudi za pribežališče knjižnih moljev.⁹⁹ Toda tudi večina drugih častnikov se je po prihodu v svojo enoto dodatno šolala na različnih vojaških šolah in v tečajih. Kot se spominja Otto von Kiesewetter je bila to dobrodošla sprememba v življenju častnikov. Pa čeprav sicer niso marali študija in knjig.¹⁰⁰ Podoba častnika v očeh marsikoga v resnici ni bila tesno zvezana s knjigami in učenjem: »Kaj neki zna takšenle gospod stotnik? Nič! Toliko, kakor vsak pismeni narednik! Pozna neka najpovršnejša civilizatorična načela evropejščine! Noža ne bo nosil v usta. Ne! Nikakor ne! Ne bo se v hoji sklanjal naprej, ampak se bo lepo ustavil, zacingljaj z ostrogami in elegantno pokimal z glavo. Znal se bo vljudno predstaviti in pravilno izreči sožalje. Tako! Te stvari bo znal. Odplesati kakšen twostep, ljubimkati, oblačiti se brezhibno! In to je torej vse. Že deset let ni bral skoraj nič. ... Deset let ni slišal pametne besede in deset let že ni razmišljal o čem vrednem. Da! ... Obhajajo ga misli, da bi bilo najbolje zagnati vse k vragu. Sablje in ostroge in uniformo, in zaživeti kot človek! Toda ta vedrost se hipoma že utrne in ostane tema. Alkohol! Seksus! Vežbalnik!«¹⁰¹

Čeprav je izvrstno napisana, pa podobe, ki nam jo ponuja Miroslav Krleža, ne moremo posplošiti. Mnogi habsburški častniki so bili zelo kultivirani in izobraženi; že med slovenskimi častniki najdemo številne izvrstne ali vsaj navdušene umetnike.¹⁰² In tudi armada tega ni zavračala; primer Rudolfa Maistra je lep zgled. Maister je bil med vojaško kariero ves čas dejaven tudi kot pesnik, slikar in celo mentor mladih literatov, a je vendar napravil dokaj lepo kariero.¹⁰³

wir auseinander giengen[sic!], hatte jeden das Gefühl, daß genügend Anhaltspunkte zu finden wären, uns ihn fallen zu lassen. Während der folgenden Wartezeit von mehren Wochen bis zur Verlautbarung des Resultates war also die Stimmung echt[?] gedrückt. Verabredeten maßen sollte das Verständigungstelegramm vom Direktionsbureau lauten 'Bestanden' oder 'Leider nicht'.« (H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 9/3).

⁹⁸ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 76.

⁹⁹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 134; prim. tudi str. 136–138.

¹⁰⁰ »Kommandierungen, welche von der Kompagnie und vom eintönigen Komissdienst wegführten wurden ... freudig begrüßt. Die Stellen der Bataillonsadjutanten waren sehr geschätzt, die Infanterieequitation und die Korpsoffiziersschule als Abwechslung willkommen. Mit theoretischem Studium erhitzten wir uns nicht sehr und hatten die Nasen wenig in Büchern. Dafür prägte der Chor der 'Subalternen' den Grundsatz: 'Wer beim Militär zwei Reihen von Knöpfen auf dem Waffenrock hat, kann lesen und schreiben'.« (O. v. Kiesewetter, *Aus der goldenen Leutnantszeit*, fol. 4).

¹⁰¹ Miroslav Krleža, *Magyar király honvéd novella* (v: isti, *Hrvatski bog Mars*, str. 67).

¹⁰² Prim. Igor Grdina, *Arduš, pejmo še v bar!* (spremna študija k: Pavel Golia, *O Ester – o Renée*. Izbrane pesmi, Maribor 1997, str. 137–139).

¹⁰³ Prim. Lojze Penič, *General Rudolf Maister-Vojanov* (v: *Boj za Maribor 1918–1919*. Spominski zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajerskem, Maribor 1988, str. 172–173) in Bruno Hartman, *Rudolf Maister*, Ljubljana 1989, str. 30–34. Pod črto velja omeniti, da se avtorjeva trditev, da je bil Maister: »V vseh štirih primerih ... kaznovan zaradi svojega narodnega prepričanja« (prav tam, str. 81), zdi premalo utemeljena. Maistrova poklicna pot kvečjemu priča, da so si tudi odkrito slovensko usmerjeni častniki v vojski lahko ustvarili solidno eksistenco. V novejši izdaji (Bruno Hartman, *Rudolf Maister, general in pesnik*, Ljubljana 1998) je avtor takšne trditve relativiziral.

Toda le malo je bilo častnikov, ki so v šolah preživelih pomemben del svojega službenega življenja. Večino kariere so častniki vendarle službovali na različnih dolžnostih v enotah. Monotona četna služba je bila daleč od predstav o vojaški slavi in ne moremo se čuditi, da so častniki izžive iskali drugje. Ne le Krleža, tudi drugi nas prepričujejo, da (kot sem zapisal že v prejšnjem poglavju) alkoholizem ni bil redek pojav. Prav nič ni torej presenetljivo, da je prav častnik Pavel Golia tako prepričljivo opeval alkohol.

*»Tolažbe angel se nad čaše sklanja,
nalij šampanjca, vina ali žganja.
Dobrotnik alkohol je, vsem pomaga,
rakijo pij, komur so vina draga!
Tu peni se, tam omedleva od teže,
z bogatimi se in berači veže.
Skrbi odganja, zvezde stavi nižje,
še tepec je za hip bogovom bliže.
Obljublja radosti, obljublja zmage,
vsakdanjosti otira potne srage.
Tolažbe angel se nad čaše sklanja,
nalij šampanjca, vina ali žganja.«¹⁰⁴*

Seveda pa življenje častnikov ni bilo omejeno le na šolanje, službo v regimentu ali bataljonu in različne štabne dolžnosti. Ljubljana jim je poleg gostiln ponujala številna druga razvedrila – toda več o tem v naslednjih poglavjih.

Upokojitev

Po štiridesetih letih aktivne službe ali ob dopolnjenem šestdesetem letu, so se staroavstrijski častniki lahko redno upokojili. Pokojnina tako upokojenih častnikov je bila enaka njihovi plači, na zahtevo upokojenega pa so jo izplačali tudi v enkratnem znesku dveh letnih pokojnin.¹⁰⁵ Vendar pa vsi častniki niso odslužili polne delovne dobe. Ti so, če so bili superarbitrirani zaradi zdravstvenih razlogov, dobili pravico do trajne zmanjšane pokojnine po odsluženih desetih letih. Enako pokojnino so še pred dosluženimi desetimi leti dobili oficirji, ki so postali nesposobni za vojaško službo, ker so bili ranjeni v vojni, so imeli duševne motnje, so oslepeli ali ohromeli, ter tisti, ki so brez lastne krivde dobili poškodbe med opravljanjem službe. Kdor je bil pred pretekom desetih let superarbitriran iz drugih razlogov, je dobil pokojnino le začasno; vojaške oblasti so jo izplačevale največ pet let.¹⁰⁶

Ker je bila predčasna upokojitev mogoča le ob pozitivnem mnenju komisije in zaradi zdravstvenih razlogov, se je nenavadno veliko častnikov invalidsko upokojilo. Komisije so pač vse bolj popuščale pri kriterijih, da bi večjemu številu oficirjev omogočile relativno udobno starost.¹⁰⁷ Zmanjšane pokojnine so bile izredno skromne – posebno za častnike nižjih činov – in niso omogočale dostojnega preživetja. Med prebivalci dunajskih samskih domov, ki so bili namenjeni samskim moškim s skromnimi, podpovprečnimi dohodki, so bili tudi častniki v pokoju.¹⁰⁸ Polne pokojnine so bile sicer nižje od pokojnin primerljivih državnih uslužbencev, a so vendar upokojencu omogočale dostojno preživetje.¹⁰⁹ Zato so si častniki na

¹⁰⁴ P. Golia, *O Ester – o Renée*, str. 79.

¹⁰⁵ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 86.

¹⁰⁶ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 87, 88.

¹⁰⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 182.

¹⁰⁸ Brigitte Hamann, *Hitlers Wien : Lehrjahre eines Diktators*, (neskrajšana žepna izdaja) München 1998, str. 543.

vse kriptje prizadevali nabrati karseda veliko službenih let. Zlasti pa so se bali prestavitve v rezervo ali v »*Verhältnis außer Dienst ohne Pensionsbezug*« – danes bi rekli »na čakanje«. Ker je bilo mest za visoke častnike malo, je bila to precej stvarna grožnja.¹⁰⁹

Že bežni pregled vojaških šematizmov nam odkrije, da se je večina (visokih) častnikov po upokojitvi nastanila v velikih mestih monarhije, predvsem pa na Dunaju. Poleg privlačnosti metropol je bila možnost dodatne zaposlitve v državnih službah pomemben dejavnik v prid vlemestom; država je tudi tako poskušala izboljšati gmotni položaj upokojenih častnikov.¹¹⁰

Nekaj upokojenih oficirjev je živelu tudi v Ljubljani. Šematizem za leto 1900 jih našteva pet in tudi druga leta je navedenih nekaj; toda, ker so beležili le tiste, ki so imeli najmanj polkovniški čin, slika še zdaleč ni popolna. Verjetno se ne bi veliko zmotili, če rečemo, da je bilo v Ljubljani nekaj ducatov »odsluženih« častnikov. Ampak njihova imena običajno srečamo le še v osmrtnicah. Dober vpogled v situacijo bi nam gotovo dal pregled popisnic ljudskih štetij v *Zgodovinskem arhivu Ljubljana*, česar sam nisem več utegnil storiti. V *Ljubljanskih slikah* Jakob Alešovec med upokojenci (latinsko jih imenuje *Homo otiosus et agitator vivax*) s precejšnjo mero sarkazma popisuje tudi častnike: »*Tam zopet vidiš gospoda, kterega že od zadej poznaš, ker ga ves ljubi dan vidiš, kamorkoli prideš ...; opraviti nima prav nič, torej ves dan pohajkava, gre od gostilne do gostilne, od kavarne do kavarne, zvečer zaide tudi v gledišče, da je nekoliko spremembe. Ljudje ga ogovarjajo s 'stotnikom', 'majorjem', itd. ...*«¹¹² Podobna, pa bolj znana, je karakterizacija Josipa Jurčiča v *Telečji pečenki*. Tudi njegov upokojeni stotnik je redni gostilniški gost s preobilico prostega časa.¹¹³ Ne gre pa spregledati še njegovega opozorila na slab gmotni položaj upokojenega »*havptmana*«, ki ga je izboljšala šele dediščina: »*Prej, dokler je bil stotnik ubog in samo na penzijo navezan ... ni mogel počteno zajtrkovati ne obedovati.*«¹¹⁴

V nekaterih ozirih so bili upokojenci še vedno člani častniškega korpusa in so sodelovali v posameznih izvenslužbenih dejavnostih. Bili so lahko člani vojaško-strokovnega društva ali kakšne izmed polkovnih inštitucij.¹¹⁵

Kratko naj omenim še oficirske vdove in sirote. Njihov položaj je bil precej klavrn. Do reforme vojaškega pokojninskega sistema 1907 so bile njihove pokojnine silno nizke in so komaj dosegale polovico vdovskih pokojnin uradniških žena. Res pa je, da so bile vdovam in sirotam na voljo nekatere ugodnosti, ki so položaj nekolikanj izboljšale.¹¹⁶ V Ljubljani je na primer mestni magistrat podeljeval »za tekoče leto *Josip Sühnl-ovo ustanovo za vojaške sirote v znesku 75 K 60 h*«, ki so jo lahko dobile »uboge sirote vojaškega rodu, naj bodo

¹⁰⁹ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 120–122; natančni podatki v tabeli na str. 121 in tabeli 8.2 v: I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 183.

¹¹⁰ »*Es musste also trotz des natürlichen Abganges auch ein künstlicher Abgang geschaffen werden. An der Stabsoffizierssee geschah dies in Form eines heftigen Stolperns, das den Betroffenen entweder zu einem Platzkommando als 'Platzvogel', in ein Augmentationsmagazin als 'Mottenkönig', in eine Militärschule oder in eine sonstige 'Lokalanstellung' führte. ... Es war dies immerhin noch human, denn man konnte auf diese Art 'Dienstjahre sammeln' und erreichte eine halbwegs auskömmliche Pension.*« (O. v. Kiesewetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee*, fol. 10).

¹¹¹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 183.

¹¹² Jakob Alešovec, *Ljubljanske slike. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom*, (popravljen ponatis iz Slovenca) Ljubljana 1879, str. 89.

¹¹³ Josip Jurčič, *Telečja pečenka*: obraz iz našega mestnega življenja (v: Jurčičeva kratka pripovedna proza, Knjižnica Kondor 173, Ljubljana 1978, str. 80–91); izšlo v Slovenskem narodu 1872.

¹¹⁴ J. Jurčič, *Telečja pečenka*, str. 82.

¹¹⁵ Prim. Statuten des militärwissenschaftlichen Vereines in Laibach, Laibach 1906, § 3, str. 2 in Statuten aller Offiziersinstitutionen...

¹¹⁶ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 183–187 in U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 123–124.

zakonske ali pa nezakonske...«¹¹⁷ Skromne podpore pa je vojaškim (in ne samo častniškim) vdovam in sirotam izplačeval tudi *Kranjski vojaški veteranski kor*.¹¹⁸

Poročeni in neporočeni

Heiratskaution

Ustno izročilo pravi, da so bili med ljubljanskimi mladenkami častniki ter prvi tenorji najbolj zaželeni možje in avtor podlistka v *Slovenskem narodu* (podpisan kot 'Επιχαμος), ki je poročal iz Ljubljane (oziroma *Lutetiae Vindorum*), je pisal, da »*Le beau sexe* ljubi uniforme«. ¹¹⁹ Na ljubljanski promenadi so si dekleta »tiho kazale med seboj, katera ima 'pod roko' lepšega oficirja«¹²⁰ in zlobni Jakob Alešovec zatrjuje, da ljubljanska gospodična: »*Največ obraja lajtnante in nadlajtnante, sablja jej bolj imponira, kakor gola palčica.*«¹²¹ Kot pa se rado zgodi, si poroke s častnikom ni mogla privoščiti vsaka ljubljanska devičica. Kajti vojska ni hotela, da bi si njeni mladi častniki prehitro ustvarili družine in jih potem ne bi mogli preživljati. Še manj pa so si v armadi želeli podpirati oficirske vdove in sirote. Ob tem pa so si še domišljali, da naj bi bila nedeljena pozornost poklicnega vojaka posvečena le njegovi službi.

Ker pa so se v armadnem vrhu zavedali, da utegnejo biti želje premalo, so ustrezno uredili ženitve častnikov. Posebna poročna kavcija (*Heiratskaution*) naj bi s svojim letnim donosom omogočila častniški družini dostojno preživetje, v resnici pa je zlasti omejevala poroke in skrbela, da so bile častniške neveste dovolj visoko na družbeni lestvici. Poleg tega je poroke omejeval še fiksno določen delež poročenih častnikov v posamezni enoti. Častniški bonton je zatorej mladim kameradom svetoval, naj se izogibajo srčnim zvezam z dekleti, ki si poroke ne morejo privoščiti.¹²²

Poročne predpise je prva izdala 1750 Marija Terezija, za obravnavano obdobje pa so zanimive odredbe iz let 1861, 1887 in 1907. Leta 1861 izdana *Uredba o poročanju v c. in kr. kopenski vojski* (*Verordnung über die Heiraten in der k.u.k. Landarmee*) sicer ni prinesla prevratnih sprememb v dotedanjo ureditev, je pa odpravila zmedo predpisov, dopolnil in popravkov.¹²³ Uredba je kot temelj za določanje višine kavcije ohranila dodatni letni dohodek, ki naj bi ga ta prinašala, a je precej dvignila njegovo višino. Novo zvišanje (sicer pa le malo drugih sprememb) dodatnega letnega dohodka je prinesla izdaja prenovljenega predpisa leta 1887 – *Predpis o poročanju v c.kr. vojski* (*Vorschrift über die Heiraten im k.k. Heere*).¹²⁴

¹¹⁷ *Slovenec*, 6.3.1900, št. 53, str. 4.

¹¹⁸ *Pravila pod najvišjim pokroviteljstvom Njih ces. in kralj. Apostolskega Veličanstva cesarja Fran Josipa I. stoječega kranjskega vojaškega veteranskega kora v Ljubljani – Statuten des unter dem Allerhöchsten Protektorate Sr. k.u.k. Apost. Majestät Kaiser Franz Josef I. stehenden krainischen Militär-Veteranen-Corps in Laibach*, Laibach 1886, § 8, str. 8, 9.

¹¹⁹ *Slovenski narod*, 21.7.1868, št. 46, str. 1.

¹²⁰ D. [J.] Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani*, str. 102.

¹²¹ J. Alešovec, *Ljubljanske slike*, str. 204.

¹²² »Und weil wir dieses sonst so süße Thema schon berührt haben, so sei jungen Offizieren der kameradschaftliche Rath ertheilt, ... den Gegenstand wirklicher Herzensneigung lieber zu fliehen, als aufzusuchen – nämlich so lange, als man nicht die sichere Gewähr hat, dass pecuniäre Verhältnisse nicht seinerzeit ein Hindernis für die eheliche Vereinigung bilden könnten. Dies klingt zwar rauh und egoistisch, ist aber praktisch und vernünftig.« (Adalbert Schneider, *Der Officier im gesellschaftlichen Verkehr*, 3. izdaja, Graz 1895, str. 34).

¹²³ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 51 in 54–56. Obširna študija o zakonski zvezi v c.kr. armadi je glavni vir predstavitve ureditve poročanja v tem poglavju.

Precejšnja reformo poročnih uredb so predstavljali zadnji predpisi iz leta 1907. Število častnikov, ki so se lahko oženili, se je povečalo na polovico in delež je bil prvič enak za vse rodove. Ponovno je bil uveden polog v stalni višini, vendar je bil po novem znesek kavcije določen z regresivno lestvico. Največ – 60.000 kron – so morali zbrati poročniki, major je moral plačati le pol toliko, častniki s činom podpolkovnika ali višjim so bili popolnoma oproščeni kavcije.¹²⁵ Čeprav so v načelu kavcijo lahko plačali častniki sami, se je to le redko zgodilo; po uredbi iz leta 1907 je kavcija znašala okrog trideset letnih plač poročnika. Kdor se je torej hotel poročiti, je moral poiskati soprogo v premožni družini ali pa dobiti cesarjevo dispenzo. Ampak do slednjega so bili načeloma upravičeni le tisti, ki so hoteli vzeti oficirske hčerke.¹²⁶ Nič nenavadnega torej ni, če se precej častnikov ni nikoli poročilo, ostali pa so v zakon stopali povprečno deset let kasneje kot civilisti.¹²⁷ Nekateri so verjetno iz vojske kar izstopili, da bi se le lahko poročili s svojo srčno izvoljenko.¹²⁸

Z visoko poročno kavcijo vojaško vodstvo ni poskrbelo samo za gmotno varnost oficirskih zakonov. Onemogočilo je tudi poroke z dekleti nižjega stanu, ki za cesarsko-kraljeve častnike niso bile zaželene.¹²⁹ Res so se posamezni častniki pred odločitvijo za poroko informirali o družini bodoče soproge, da bi se prepričali o primernosti nje in njenih bližnjih. Tako vsaj pričajo nekateri spomini.¹³⁰

Neredko pa so bile poroke predvsem trgovski podvig: častniku so prinesle denar, nevestini družini pa ugled. Bizarni stranski produkt tega so bili zaupni oglasi, s katerimi so častniki, »mit allen Vorzügen des Geistes und des Körpers ausgestattet«, iskali soproge ali pa so se samske dame z ustreznim premoženjem ponujale v zakon oficirjem. Častni svet in varuhi oficirskega kodeksa so se zgražali, pomagalo pa ni.¹³¹

Med ljubljanskimi častniki je velika večina oženjenih *Heiratskaution* dobila od ženine družine, le nekaj je bilo takšnih, ki so denar dobili iz drugih virov ali pa so bili kavcije oproščeni. V *Qualifikationsliste* Cirila Dolenca je v rubriki o privatnih razmerah (*Privatverhältnisse*) zabeleženo: »21000 Kr. in Effekten, 6000 Kr. intabuliert auf der Realität seines Vaters.«¹³² Sicer je bila kavcija večinoma last žene, le izjemoma tašče¹³³ ali, kakor v primeru Karla pl. Kubina, »seines Schwagers Dr. Anton Orel«.¹³⁴

Nekaj primerov nam priča, da je bilo tudi med ljubljanskimi meščani dovolj takih, ki so si častnika želeli za zeta in so si to lahko privoščili. Tradicionalni antagonizem med

¹²⁴ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 52 in 57–59.

¹²⁵ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 51 in 60, 61. Prim. tudi I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 170.

¹²⁶ S. Weggel, *Das bürgerliche Heer?*, str. 96.

¹²⁷ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 139.

¹²⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 171.

¹²⁹ »Vor allem wird jedoch gefordert, dass die Braut von unbescholtenem Rufe, von einer dem Stande des Officiers entsprechenden socialen Bildung und von solcher Abkunft sei, dass der Charakter durch die eheliche Verbindung mit ihr nicht herabgesetzt werde und auch sonst nicht vorliege, was die Heirat vielleicht aus politischen oder sonstigen Rücksichten heikler natur unzulässig machen würde.« (A. Danzer, *Unter den Fahnen*, str. 112).

¹³⁰ »Erst als ich Anna im Jahre 1912, durch reinen Zufall, in Graz wiedersah, vertiefte sich der erste günstige Eindruck, unsomehr als ich zu bemerken glaubte, dass auch ich ihr gefalle. / Ich erkundigte mich nach der Familie Poljanec in Laibach, da ich schon damals eine eventuelle Heirat in Erwägung zog. / Die erhaltenen Auskünfte waren sehr günstig.« (Richard Müller, *Meine Lebenserinnerungen*, tipkopis (KA, Nachlaß Müller, B/771:9, str. 63)).

¹³¹ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 144–146.

¹³² *Qualifikationsliste* Cyrill Dolenz, *1874 (*Qualifikationslisten*, KA).

¹³³ Tako v *Qualifikationsliste* Robert Lutschounig, *1851 (*Qualifikationslisten*, KA).

¹³⁴ *Qualifikationsliste* Karl Edl. v. Kubin, *1857 (*Qualifikationslisten*, KA).

meščanstvom in vojsko, ki je bil (predvsem za liberalno nemško meščanstvo) značilen za čas neoabsolutizma, je vse bolj izginjal in prišlo je do tega, da je »in den Kreisen des Großbürgertums zum guten Ton gehörte die Tochter mit einem Offizier zu verheiraten.«¹³⁵ Vendar pa se je relativna večina častnikov še vedno poročila v vojaške družine. In če verjamemo pričevanju Heinricha Wiedna von Alpenbacha, so si nekateri starši iz vojaških vrst na vse kriplje prizadevali, da bi v svojo družino dobili častnika:

»In Laib[ach] wurde ich von meinem Chef und seiner Familie sehr lieb aufgenommen und war auch die erste Zeit wie das Kind des Hauses gehalten, viel geladen, ritt mit dem GM und seiner hübschen Tochter spazieren und wurde in alle Gesellschaften von ihnen eingeführt.

...

Leider dauerte das Einvernehmen mit meinem Chef und seinen Familie nicht lange. Ich hatte in seinem Hause meine jetzige Frau kennen gelernt und in dem Maße als scharfe [???] aus dem gegenseitigen Interesse zwischen dem Jungen Mädchen und mir, die Entwicklung tieferer Empfindungen konstatieren mochten, wurde das Verhältnis zwischen mir und dem Haus meines Komdten, ohne jede Schuld meinerseits immer kühler; ja schließlich gegen mich geradezu feindselig.«¹³⁶

Družinsko življenje

Glede na to, da je bila manj kot polovica častnikov poročena, lahko rečemo, da je večina častniških družin imela le enega člana. Pa tudi sicer so bile častniške družine v povprečju manjše od družin civilistov. Ne nepametno je na to vplivala razmeroma pozna ženitev. Vseavstrijsko povprečje je bilo manj kot dva otroka na oficirsko družino.¹³⁷

»Wer Einblick in die herrschenden Verhältnisse gewonnen und Vergleiche anzustellen in der Lage war, dem drängt sich die Beobachtung auf, dass Officierehen in der Regel gute sind«,¹³⁸ je trdil avtor propagandne knjige o armadi in njenih častnikih. Tudi v hagiografskih spisih o *Slavnih vojaki Slovenskih* izpod peresa Fridolina Kavčiča, so častniški zakoni (običajno sila lapidarno) predstavljeni kot vzor družinske sreče; »Mnogo let je živel v srečnem zakonu ter zapustil več otrok«, je značilna formulacija.¹³⁹ Žal nam za potrditev ali zavrnitev takšnih trditev manjkajo kronski dokazi – pričevanja častniških sopro. Seveda lahko poskusimo sliko sestaviti s pomočjo drugih podatkov. S precejšnjo gotovostjo smemo domnevati, da častniški zakoni niso bili dosti drugačni od zakonov tedanjih meščanov. Glavna naloga sopro je bila skrb za moža, otroke in stanovanje.¹⁴⁰ Nekatere zoprne posebnosti – pogoste selitve, začasno ločeno življenje in drugo – so bile pač povezane s poklicem sopro.

Dejstvo, da je bilo precej porok sklenjenih iz interesa in ne zaradi romantičnih povodov, daje slutiti, da vse zakonske zveze niso bile idealne. Žena je bil marsikdaj le dobrodošel servis prezaposlenemu častniku. Služba in družabno življenje sta terjala celega človeka, poleg tega pa se prevelika skrb za otroke zanesljivo ni skladala s samopodobo cesarjevih

¹³⁵ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 137; prim. Johann Christoph Allmayer-Beck, *Die bewaffnete Macht in Staat und Gesellschaft*, (v: Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Hgg.), *Die bewaffnete Macht* (v: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918* (Band 5), Wien 1987, str. 100, 101 in posebno 75-88).

¹³⁶ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/3, 6/4 in 7/1.

¹³⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 172.

¹³⁸ A. Danzer, *Unter den Fahnen...*, str. 115.

¹³⁹ Fridolin Kavčič, *Slavni vojaki Slovenski : Josip baron Jablonsky del Monte Berico*, Ljubljanski zvon, letnik VI/1886, str. 619.

¹⁴⁰ S. Weggel, *Das bürgerliche Heer?*, str. 98.

bojevnikov. Vdovec, visoki častnik Richard Müller, je v svojih spominih iskreno zapisal, da je po smrti prve žene začel razmišljati o novi poroki predvsem zato, da bi svojim otrokom priskrbel novo skrbnico; res pa je potem izbral žensko, v katero se je bil zaljubil – »... es war mir klar, dass dieser Zustand [= njegovo vdovstvo, op.a.] nicht von Dauer sein könne. Ich dachte daher – wenn auch nicht leichten Herzens – an eine zweite Heirat.«¹⁴¹

O otrocih v virih izvemo prav malo. Spomini sicer običajno omenjajo veselje ob njihovem rojstvu, *Qualifikationsliste* pa našteva, kdaj so se rodili in ali so preskrbljeni, ampak to je mnogo premalo za kakršnokoli sklepanje o njihovem položaju. Vsekakor so številni dečki imeli kaj kratko otroštvo: starši so jih poslali v kadetnico, da bi nadaljevali družinsko tradicijo služenja cesarju (ali kralju) in razbremenili družinski proračun.

Nekaj stavkov si zasluži tudi precej razširjen konkubinat, ki je bil posledica restriktivne ureditve poročanja. Konkubinat je bil sicer častnim možem prepovedan, a vendar so ga v oficirskih krogih v glavnem tolerirali. Na veliko grozo varuhov častniške morale so si priljeznice nekateri drznili celo vpeljati v spodobno družbo kot »sestre« ali »daljne sorodnice«. ¹⁴² Verjetno bolj pogoste, toda gotovo manj tolerirane, so bile skrivne ljubezenske zveze, ki so se pogosto končale prav tragično. Ljubezen je bila med najpogostejšimi vzroki za samomore v cesarski in kraljevski vojski, število samomorov pa je bilo izredno visoko. ¹⁴³

»**Ljubavna tragedija.** Mej nadporočnikom A. O. in gospodično L. P. nastalo je bilo ljubavno razmerje, ki je trajalo še dalje, ko se je L. P. bila omožila z narednikom H. Skrivaj sta si dopisovala in skrivaj sta se shajala pri ženi nekega železniškega uslužbenca I. P. Razmerje je trajalo dolgo časa, ne da bi bil mož o tem kaj izvedel. V nedeljo, ko je mož igral pri koncertu, odšla je njegova žena z doma in se ni vrnila. Mož in sorodniki so jo iskali povsod, slednjič pa so izvedeli, da je pobegnila z nadporočnikom A. O., s svojim ljubimcem. Peljala se je z njim v vozu do Zaloga, kjer sta si kupila vozni listek I. razreda do dunajskega Novega mesta in s ponočnim poštnim vlakom odpeljala. Mož in sorodniki so bili vsi izven sebe, ker so izvedeli, da nista ne nadporočnik in ne ona ničesar vzela seboj, kakor revolver. Oče in sestra L. H. sta se odpeljala za pobeglima zaljubljenca in sta na Dunaju dobila njihju sled. Bila sta menda oba v bolnici, ker sta se poskusila ustreliti, pa se nista dobro zadela.«¹⁴⁴

Ljubezenske težave častnikov in togi kodeks časti sta postala celo tema literarnih del. O dvoboju zaradi časti in dobrega imena spoštovane dame je v svojem romanu *Pobratimi* na primer pisal Josip Vošnjak in si prislužil gnevno kritiko Antona Mahničja. Ta mu je ob schopenhauerjanstvu in zagovarjanju spiritizma najbolj očitil prav slavljenje dvoboja in zapisal: »Ta barbarski običaj, večna sramota 19. stoletja, je dr. Vošnjaku plemenit, junaški čin. ... V slovenskem slovstvu ni še dobil dvoboj odločnejšega in gorečnejšega slavitelja, kaker v dr. Vošnjaku.«¹⁴⁵ Nadporočnik Edvard Gospodar pa je nestanovitni ljubimec v drami Etbina Kristana *Volja*.¹⁴⁶ Drama, ki velja za eno prvih slovenskih dramskih del z meščani v osrednji vlogi,¹⁴⁷ je še tolikanj bolj zanimiva, ker je bil njen avtor nekaj let aktivni častnik (nadporočnik) avstro-ogrske armade.

Zdi se, da je bila med deli o častniških ljubezenskih težavah zelo priljubljena tragedija nemškega dramatika Otta Ericha Hartlebna *Pustni ponedeljek* (*Rosenmontag*), ki je bila prvič

¹⁴¹ R. Müller, *Meine Lebenserinnerungen*, str. 62.

¹⁴² G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 133, 134.

¹⁴³ Beatrix Patzak, *Selbstmord, Selbstmordversuch in Uniform*, seminarsko delo, Wien 1988 (KA, Manuskripte/Allgemein 371, tabela 3, str. 3).

¹⁴⁴ *Slovenski narod*, 11.1.1902, št. 8, str. 4.

¹⁴⁵ *Rimski katolik*, let. I/1889, str. 422.

¹⁴⁶ Etbin Kristan, *Volja*, Ljubljanski zvon, letnik XXII/1902, str. 311–324, 383–398, 458–470, 527–542.

¹⁴⁷ Tako Dušan Moravec v spremni besedi k: Etbin Kristan, *Izbrano delo*, Klasje 23, Ljubljana 1950, str. 203.

izvedena na prelomu stoletja. Izraz *Rosenmontag* je postal kar publicistična fraza¹⁴⁸ in dramo so v veselje gledalcev izvajali tudi v ljubljanskem nemškem gledališču. Ljubljanska produkcija je zadovoljila tudi kritika poluradne *Laibacher Zeitung*: »*Die Wirkung des Stückes war eine tiefgehende, der Erfolg, dank der verständnisvollen Regie, die mit den zur Verfügung stehenden beschränkten Mitteln das Menschenmöglichste leistete, und der trefflichen Darstellung, ein größer.*«¹⁴⁹

»V bordelčku izvolite biti, gospod lajtnant. Božja pota so različna.«¹⁵⁰

Med častniki obiskovanje prostitutk in bordelov ni bilo neobičajno in tudi ne preveč sporno. Skupaj s stalnimi ljubnicami, hazardom in popivanjem je sodilo med tiste pregrehe, ki jih je vojska dopuščala, če le niso prerasle v škandal.¹⁵¹ Menda se temu itak ne more izogniti nobena vojska; že davno se je Niccolò Machiavelli v svojem razmišljanju o vojaštvu spraševal: »*Kdaj bi se vojaki vzdržali iger na srečo, poltenosti, kletvin, nesramnosti, ki jih počno dan za dnem?*«¹⁵²

Spolna morala je bila v avstrijskih častniških krogih na sploh dovolj razrahljana in če verjamemo poročilom, so se v oficirskih krogih včasih dogajale prave orgije.¹⁵³ Tudi ljubljanski častniki niso bili izjeme. Simptomatično je, da je bil eden redkih ljubljanskih častnikov, ki se jih je spominjal Fran Šuklje, »*die lange Gerechtigkeit*«, vojaški avditor *Carabelli*. Po pričevanju graščaka s Kamna je bil vojaškosodni uradnik »*na glasu, da je najhujši – recimo 'babjek'*«.¹⁵⁴ V ljubljanskem mestnem arhivu so ohranjene številne prijave v zvezi s prostitucijo in po zaslugi izvrstne obdelave Bojana Cvelfarja jih imamo za začetek stoletja precej zbranih na enem mestu.¹⁵⁵ V policijskih spisih neredko nastopajo oficirji ljubljanske garnizije. Nekateri častniki so bili redni obiskovalci ljubljanskega bordela in so imeli tudi stalne izbranke. Drugi so svoje izvoljenke za eno noč raje peljali v hotelsko sobo.¹⁵⁶ Spet tretji so si po pričevanju očitidcev bili zaželeli ljubezni pod vedrim nebom: »*Že čes dva mesca brez dela se klatijo tu na Karlovski cesti od vahtnice pri baraki zraven mostu ena Olga in Illa Šturm. Včeraj ob 6. uri je Šturm peljala leutnanta Koniga [verjetno Hugo König op.a.] od belgiera iz Prulj pod Golovc.*«¹⁵⁷

Potem se seveda ne smemo in ne moremo čuditi, če so zgledom nadrejenih množično sledili še vojaki. Bili so med rednimi obiskovalci cenejših ljubljanskih vlačug in ljubljanska mestna policija je zabeležila, da je ena izmed njih – nadvse priročno – stanovala kar na »*stopnicah, ki peljajo v podstrežje v vojašnici.*«¹⁵⁸

Ampak vsi častniki niso bili takšni. Tistim bolj spodobnim oziroma sramežljivim je bilo še vedno na voljo več kot sto »*jako interesantnih momentnih fotografij*«, ki jih je za en

¹⁴⁸ Prim. Slovenski narod, 29.3.1902, št. 72, str. 7.

¹⁴⁹ *Laibacher Zeitung*, 28.2.1901, Nr. 49, str. 395.

¹⁵⁰ J. Hašek, *Dobri vojak Švej, Znameniti ravs* (III. knjiga), str. 216.

¹⁵¹ Prim. J. Ch. Allmayer-Beck, *Die bewaffnete Macht...*, str. 105.

¹⁵² Niccolò Machiavelli, *O vojaški obrti* (v: isti, *Politika in morala*, Ljubljana 1990, str. 211).

¹⁵³ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 134.

¹⁵⁴ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, I. del, Ljubljana 1988, str. 15.

¹⁵⁵ Bojan Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani v prvem desetletju 20. stoletja*, diplomatska naloga, Celje 1995.

¹⁵⁶ B. Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani...*, str. 37 in 67, 68.

¹⁵⁷ ZAL, REG I/fasc. 1325, fol. 718 (navajam po: B. Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani...*, str. 31).

¹⁵⁸ ZAL, REG I/fasc. 1271, fol. 240. Citiram po: B. Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani...*, str. 33; v navedenem delu so še številni drugi primeri vojaškega obiskovanja prostitutk. Neredko pa so tudi one prišle k strankam v vojašnico.

Samo gospodje

dobé: 2 zbirki z 120 komadi jako interesantnih momentnih fotografij in senzacionalno novosegno zbirko prekomorskih kuriozitet, obsega jočo 16 barvanih podob, v obliki vizitk. Te 3 zbirke veljajo, ako se denar naprej pošlje, le 1 gld. (tudi v poštinih znamkah). Pri povzetju 30 kr. več. Pošilja franko in diskretno **J. Kann**, Dunaj, II., Jaegerstrasse 26. (45—2)

Slika 5. »Samo gospodje«
(Slovenski narod, 23.1.1900, št. 18, str. 4)

goldinar, samo gospodom, »franko in diskretno« pošiljala dunajska tvrdka J. Kann (Slika 5).¹⁵⁹ Podobne razglednice pa je bilo, kljub hudem zgražanju varuhov javne morale moč kupiti tudi v številnih ljubljanskih prodajalnah.¹⁶⁰ Verjetno lahko tudi *per analogiam* sklepamo, da ni bilo malo častniških stanovanj, kjer se je oko obiskovalca lahko ustavilo na »mnogih razglednicah nagih obsegov ter ob mnogih razgaljenih ženskah, ki so s stenskih slik prešerno, izzivajoče in predrzno gledale...«¹⁶¹

Oficirjem in vsem drugim, ki so bili svoje spolno življenje preveč omejili na družbo dam z razglednic, so na vse pripravljeni knjigotržci ponujali rešitev v obliki brošure »für die unglücklichen Opfer der Selbstbefleckung (Onanie) und geheimen Ausschweifungen«, ki je tiste čase dosegla že kar 81. izdajo. Oglas v *Laibacher Zeitung* je bralcem priporočal: »Lese es jeder, der an schrecklichen Folgen dieses Lasters leidet, seine Aufrichtige Belehrungen retten jährlich Tausende vom sicheren Tode.«¹⁶²

Toda izvenzakonski seksualni interesi častnikov žal niso bili omejeni na občasne obiske bordelov ali ogledovanje golih lepotic. Major v pokoju Anton Stigelbauer (zapisan tudi kot Stiglbauer), bivši poveljnik sanitetnega moštva v ljubljanski garnizonski bolnišnici, je svoje nagone izživiljal na precej sporen način. Ob njegovi aretaciji 14. aprila 1902 se je izkazalo, da je major »vabil k sebi mladoletne dekleta in jih tipal za spolnico...« Po pričevanju deklet naj bi bila majorjeva običajna tarifa za usluge 40 ali 20 vinarjev. Iz medsebojnega tožarjenja zaslišanih deklet so mestni policisti v naslednjem tednu izluščili kar impresiven seznam vsaj osmih stalnih obiskovalk.¹⁶³ Upokojeni major je s svojimi avanturami prišel celo v časnike. — »Senzacionalno aretovanje. Mestna policija je danes popoldne v Špitalskih ulicah aretovala nekega majorja v pokoju, ker je baje 10- do 14letna dekleta vabil k sebi in z njimi nečistosti unganjal«, je aprila 1902. leta poročal *Slovenski narod*.¹⁶⁴

Major Stigelbauer pa še zdaleč ni bil edini perverznejš v oficirskih vrstah; prava ljubljanska znamenitost je bil poročnik Ferdinand Baum von Appelshofen, ki se je v Adamovi opravi razkazoval mimoidočim dekletom in gospem z domačega okna. Večkrat pa se je na ogled postavil kar na ljubljanskih ulicah. Baronu Baumu pa se takšne promenade očitno niso zdele sporne in je svoje ekshibicije prostodušno priznaval.¹⁶⁵ Vendar vojske (vsaj

¹⁵⁹ *Slovenski narod*, 23.1.1900, št. 18, str. 4.

¹⁶⁰ B. Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani...*, str. 76.

¹⁶¹ Fran Maselj-Podlimbarski, *Vojvoda Pero in perica* (v: F. Maselj-Podlimbarski, *Pokorno javljam*, str. 72).

¹⁶² *Laibacher Zeitung*, 9.9.1901, Nr. 206, str. 1708.

¹⁶³ ZAL, REG I/fasc. 1281, fol. 240–47. Natančneje: Rok Stergar, »O posilni nečistosti, oskrumbi in drugih velikih nesramnostih.« *Nasilje v družini ob prelomu stoletja*, Kronika, letnik 43/1995, št. 1–2, str. 82. Žal *Qualifikationsliste* Antona Stigelbauerja na Dunaju nisem dobil.

¹⁶⁴ *Slovenski narod*, 14.4.1902, št. 84, str. 3.

nekaj let) njegovo ravnanje ni preveč motilo. Manjše težave je baron Baum imel le zaradi neznanja polkovnega jezika – slovenščine. V oceni baronovega značaja v njegovi osebni mapi na primer piše: »beliebter, guter Kamerad, im Verkehr mit Höheren sehr ehrerbietig und bescheiden, mit Niederen freundlich, lebt gesellig im Kreise der Kameraden...«¹⁶⁶

Ferdinand je leta 1906 brez zadržkov napredoval, čeprav bi vojska morala vedeti za njegova nagnjenja. Morda je k tako tolerantnemu odnosu do bizarnega obnašanja prispevalo tudi dejstvo, da je bil ekshibicionistov oče podpolkovnik v pokoju? Res pa je, da je pozneje imel težave s sodiščem in te so verjetno povzročile predčasen konec njegove vojaške kariere. Razlogi žal (še) ostajajo skrivnost, v viru je le lapidarno zapisano: »Stand seit 11./12. 1907 in gerichtlicher Veruntersuchung.«¹⁶⁷ Leta 1908 je bil nadporočnik baron Ferdinand Baum pl. Appelshofen invalidsko upokojen in od takrat o njem nimamo več podatkov.

Gotovo se zastavlja vprašanje, koliko je k tovrstnim deviacijam prispeval tog sistem, v katerem so živeli častniki, in hipokrizija celotne družbe. Vendar bom presojanje o tem raje prepustil bolj usposobljenim.

Homoseksualnost med častniki

Le na kratko se moram dotakniti še vprašanja, ki se zastavlja kar samo. Kako je bilo z istospolno usmerjenostjo v tako moški družbi, kot je bil častniški zbor? Ker je bila homoseksualnost ne samo tabu temveč tudi prepovedana, je logično, da so podatki o tem redki. Seveda pa to še zdaleč ne pomeni, da pederastije v vojski ni bilo. Utegnila je biti zelo razširjena. I. Deák meni, da kaj takega seveda lahko pričakujemo v pretežno moški združbi in da so nekateri v vojsko vstopili prav zaradi nje.¹⁶⁸

Najbolj znan homoseksualec v vojski dvojne monarhije je bil gotovo razvpiti ruski vohun, polkovnik vojaške obveščevalne službe Alfred Redl. Njegov primer priča, da je armada do neke mere dopuščala homoseksualnost, če je le ostala skrita in če častniški ljubimci niso bili mladoletni ali njihovi podrejeni.¹⁶⁹ Iz enega redkih osebnih pričevanj lahko razberemo, da je bila pederastija razširjena zlasti v armadnih vzgojnih ustanovah, kar je v svojem prvcu, *Gojencu Törlessu*, prikazal že Robert Musil. Ernst Jedina-Palombini v spominih omenja homoseksualna razmerja, ki jim je bil priča v mladosti.¹⁷⁰

Gotovo pa bi bilo preveč upati, da bi utegnili najti bolj določne podatke ali priznanja. V državi, kjer so zaradi homoerotičnih prizorov prepovedovali ali po svoje prevajali dela klasikov,¹⁷¹ res ne moremo pričakovati tovrstnih iskrenih izpovedi častnikov. O ljubljanski situaciji tako ne morem zapisati nič konkretnega, bržčas pa stanje ni bilo dosti drugačno kot drugod. Zaradi majhnosti mesta pa so morali biti akterji zanesljivo precej pazljivi, če niso želeli izdati svojih nagnjenj.

¹⁶⁵ Andrej Studen, *Smrdelo je kot kuga*, Zgodovina za vse, leto I, št. 1, str. 53, v opombi, in B. Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani...*, str. 79.

¹⁶⁶ Rubrika *Benahmen-außerdienstlich* (1907), *Qualifikationsliste* Ferdinand Baum v. Appelshofen, *1876 (*Qualifikationslisten*, KA).

¹⁶⁷ Vpis za 1908 v *Qualifikationsliste* Ferdinand Baum v. Appelshofen, *1876 (*Qualifikationslisten*, KA).

¹⁶⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 174.

¹⁶⁹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 174–176.

¹⁷⁰ »Hier muß von einem Übel gesprochen werden, das leider in allen Knabenerziehungsanstalten herumgeisterte ... die 'Päderastie' oder Gleichgeschlechtlichkeit. Sie trieb auch in unserer Anstalt ihr Unwesen. ... mir [wurde] wiederholt zugetragen, daß zwischen diesem und jenem meiner Kameraden Beziehung bestünden.« (navajam po: S. Weggel, *Das bürgerliche Heer?*, str. 100).

¹⁷¹ Prim. Tone Smolej, *Zola in Cankar*, diplomsko delo, Ljubljana 1997, str. 81, 82.

Družabno življenje

V polku in častniškem zboru

Kakor čas službe, je bil tudi prosti čas častnikov prav po vojaško urejen. Številne uredbe in ustanove (fundacije) so skrbele, da je častnik kar največji del dneva preživel v družbi stanovskih tovarišev. Tako naj bi se krepila pripadnost častniškemu stanu in občutek elitizma, izbranosti. Nenazadnje naj bi k temu prispevala edinstvena praksa tikanja.¹⁷² Vendar sodobniki poudarjajo, da naj bi tikanje nič ne zmanjševalo spoštovanja in distance v medsebojnih odnosih; v službi pa se je seveda uporabljalo bolj formalno vikanje. Kot odkrivajo viri, sta bila pri tem pomembna tudi ton in nastop. Sin Josipa Vošnjaka, Samo Vošnjak, si je kot nadporočnik v 17. pešpolku zaradi nevljudnega obnašanja prislužil svojo edino kazen – osem dni garnizijskega zapora.¹⁷³

Osrednje mesto med častniškimi družabnimi dogodki je prav gotovo zavzemalo skupno kosilo oficirjev posamezne enote. Statuti častniške menze (*Offiziersmesse*) so natančno določali s tem povezano obredje pa tudi finančne obveznosti častnikov. Članstvo v menzi je bilo za častnike seveda obvezno,¹⁷⁴ saj je imela inštitucija namen krepiti pravo tovarištvo in občutek skupne pripadnosti.¹⁷⁵ Skupnega obeda so se morali z redkimi izjemami udeleževati vsi samski častniki, udeležba drugih pa je bila zaželen ob svečanih priložnostih.¹⁷⁶ Prisotnost civilistov je bila v načelu le izjema, toda častniki 7. artilerijskega polka, ki ob koncu prejšnjega stoletja niso imeli svoje menze, »speisten gemeinsam mit den ledigen Herrn der Landesregierung im Hotel Elefant...«¹⁷⁷

Drugi temeljni kamen tovariškega druženja je bil častniški kazino. V Ljubljani je bil oficirski kazino pridružen *Kazinskemu društvu*. Vsi častniki so bili člani ljubljanskega kazina in so predstavljali večino njegovega članstva.¹⁷⁸ *Kazinsko društvo* je – morda ne povsem upravičeno – veljalo za gnezdo ljubljanskega nemštva. Sodba se zdi preostra, ker nas nekateri takratni dogodki opozarjajo, da nemškonacionalna usmeritev v društvu ni povsem prevladala. Damjan J. Ovsec, ki sicer tudi piše o kazinu kot leglu nemštva,¹⁷⁹ na drugem mestu v svoji knjigi navaja negotovanje *Slovenčevega* časnika nad preštevilnimi Slovenci in Slovenkami, ki plešejo v *Kazinu*.¹⁸⁰ Vir z »druge strani« prav tako priča, da ločitev med

¹⁷² Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 120, 121 in J. Ch. Allmayer-Beck, *Die bewaffnete Macht...*, str. 100. Natančna pravila tikanja in dobrega obnašanja med kameradi vsebuje poglavje *Unter Kameraden* v: A. Schneider, *Der Offizier im gesellschaftlichen Verkehr*, str. 19–23; »... in der k.k. Armee sammt Landwehren und Kriegsmarine duzen sich außer Dienst nicht bloß die Personen gleicher Charge, Officiere und Mannschaft sondern auch alle, welche früher in gleicher Charge gestanden sind, ...« (prav tam, str. 89).

¹⁷³ »Hat vor Ausführung eines von seinem Komp. Kmdten erhaltenen Befehles eine nicht berechnete Vorstellung erhoben, u[nd], als diese nicht angenommen wurde in unpassendem u[nd] disziplinwiedrigen Tone geantwortet sowie beim Verlassen der Komp. Kanzlei die Türe unwillig zugeworfen.« (Strafprotokollauszug v Qualifikationsliste Samo Vošnjak, *1879 (Qualifikationslisten, KA)).

¹⁷⁴ Statuten für die Officiers-Messe des k.u.k. Infanterie-Regiments Leopold II., König der Belgier, Nr. 27, Laibach 1896 in Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersmesse.

¹⁷⁵ »Diese kameradschaftliche Institution hat den Zweck, das Gefühl der Zusammengehörigkeit zu heben, den Geist wahrer Kameradschaft zu pflegen und letzterer die in größeren Garnisonen so wünschenswerte Stütze zu geben; ferner den Teilnehmern einen allen Anforderungen entsprechenden gemeinschaftlichen Mittagstisch zu gewähren.« (Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersmesse, § 1, str. 109).

¹⁷⁶ Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersmesse, § 9, str. 113, 114.

¹⁷⁷ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/3.

¹⁷⁸ Prim. Verzeichnis der Mitglieder des Casino-Vereines in Laibach beim Beginne des Jahres 1902, Laibach 1902.

¹⁷⁹ D. [J.] Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani*, str. 16.

¹⁸⁰ D. [J.] Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani*, str. 58; avtor ob tem sicer prizna, da bi nam članek »skoraj lahko zameglil dosedanje predstavo«, a svoje poprejšnje ocene vendar ne postavi pod vprašaj.

Ljubljanskimi Nemci in Slovenci še zdaleč ni bila popolna. Wieden von Alpenbach na primer pravi, da se je v kazinu zbirala »die ganze gute Gesellschaft«.¹⁸¹ Posamezne novice v časnikih pa kažejo, da je v kazinu prihajalo do notranjih trenj in da so si predvsem častniki prizadevali, da bi društvo ostalo karseda nevtravno. Seveda so slovenski časniki o tem pisali z neprikritim zadovoljstvom: »**Zanimivosti iz ljubljanske kazine.** Heilovske provokacije so pričele presedati tudi častnikom, ki s svojo podporo vzdržujejo pri življenju ljubljansko kazino. Mladim ljubljanskim heilovcem ni bilo dovolj, da je Karnijolec Pavlitschek za svoja zabavljanja jo pošteno skupil. Provokacije niso ustavili, nego je skoro potem zopet nek Germanček na nekem plesu provociral častnike. Častniki pa imajo drugačne pojme o kulturi in časti, kakor surovi sinovi ljubljanskih polnemcev, zato so poslali vodstvu kazine ultimatum, v katerem zahtevajo zadoščenja. Ako zadoščenja ne dobe, izstopijo. Vodstvo kazine bode pač storilo vse, da ohrani kazini častnike, ker brez častnikov bi bila kazina na bobnu.«¹⁸²

Mnogi častniki pa so bili člani trdno slovenske *Narodne čitalnice* in oficirji so bili dokaj redni gostje plesov v *Narodnem domu*.¹⁸³ A glavnina »organiziranega« družabnega življenja je vendarle potekala v kazinu. Na plesih pod pokroviteljstvom gospe polkovnice se častniki niso samo dokazovali s svojim plesnim znanjem, temveč so se ogledovali tudi za primernimi nevestami.¹⁸⁴ Bolj resnim in poročenim pa so bili v kazinu na voljo številni časniki, v enotah pa so delovale tudi častniške knjižnice, ki so ponujale široko izbiro branja. Tudi knjižnico so z (obvezno) članarino vzdrževali častniki.¹⁸⁵

Svojo knjižnico je imelo tudi društvo za vojaške znanosti (*Militärwissenschaftliche Verein*). Društvo je poleg tega organiziralo predavanja in organiziralo vojne igre. Seveda so bili vsi ljubljanski častniki zopet člani po službeni dolžnosti.¹⁸⁶ Častniki so se ukvarjali tudi s športom in nekateri so nastopali na odprtih tekmovanjih.¹⁸⁷ V 27. pešpolku je bilo organizirano še častniško strelsko društvo, ki je ob ugodnem vremenu organiziralo tedenska tekmovanja za svoje člane.¹⁸⁸

Z vsemi rednimi in občasnimi prireditvami, ki so potekale v častniškem zboru je bil cilj – krepitev povezanosti častnikov – zelo verjetno dosežen. Nekateri častniki so se praktično celo življenje gibali le v krogih poklicnih tovarišev in se s tem celo hvalili. »*Nahezu alle Verwandten meiner Frau und meine sind Offz. oder stehen in Staatsdienste. Mein Verkehr beschränkt sich ausschließlich auf Offz.- und Verwandten – Kreise*«, je v poročilo o svojem zasebnem življenju zapisal Rudolf Lukanc.¹⁸⁹

¹⁸¹ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/4.

¹⁸² *Slovenec*, 12.2.1900, št. 34, str. 3.

¹⁸³ Prim. *Izvestje Národne čitalnice v Ljubljani začetkom leta 1901*, Ljubljana 1901.

¹⁸⁴ »Außerdem arangierte[?] meine Chefeuse während des Winters noch Adolescentenkränzchen (oder wie die böse Mitwelt sagte 'Lämmerhüpfen') an welchen noch nicht in die Gesellschaft eingeführte tanzlustige Mädchen und junge Herrn (Offz nicht höher als höchstens in der Obltcharge) teilnahmen. Diese kleinen, intimen Unterhaltungen waren eigentlich die nettesten.« (H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/4).

¹⁸⁵ Prim. *Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersbibliothek*.

¹⁸⁶ *Statuten des militärwissenschaftlichen Vereines...*

¹⁸⁷ Glej npr. poročilo s teniškega turnirja v: *Laibacher Zeitung*, 20.9.1901, Nr. 216, str. 1792.

¹⁸⁸ *Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersschießverein*, § 5, str. 80.

¹⁸⁹ *Daten über Privatverhältnisse, Qualifikationsliste Rudolf Lukanc Edl. v. Savenburg, *1879 (Qualifikationslisten, KA)*.

Ljubljansko meščanstvo in častniki

Seveda pa kljub poudarjanju pripadnosti polku in častniškemu zboru ljubljanski oficirji še zdaleč niso živeli v getu. Njihovo življenje je bilo silno prepleteno z življenjem mesta in njegovih meščanov. Samo po sebi je razumljivo, da niso mogli živeti mimo mesta, ki jih je gostilo. Delili so si mestne tegobe: tako kot vsem drugim prebivalcem jim je na primer smrdelo iz kupov gnoja in odprtih stranišč.¹⁹⁰ Častniki so bili nezanemarljiv del mesta, mestu pa so tudi veliko dali.

V kulturnem utripu kranjske prestolnice je izredno pomembno vlogo igral orkester 27. pešpolka. Primož Kuret je v svoji knjigi o glasbenem življenju v Ljubljani na začetku stoletja zapisal: »Simfonične koncerte je bilo v Ljubljani moč pripraviti predvsem po zaslugi vojaškega orkestra pehotnega polka št. 27, ki je bil nameščen v Ljubljani.«¹⁹¹ Vojaški orkester in njegovi glasbeniki so sodelovali tako pri prireditvah Glasbene matice kot Filharmonične družbe, ki sta sicer veljali za slovensko oziroma nemško ustanovo. Vojaški glasbeniki so med drugim sodelovali tudi pri koncertu »slovanskega Paganinija« Frana Ondrička. »V sredo dne 17. januarja 1900 II. redni koncert v zgornji veliki dvorani 'Narodnega doma' pod vodstvom koncertnega vodje g. Mateja Hubada. Pri koncertu sodeluje gosp. Fran Ondriček c.kr. komorni virtuozi, gospod Viljem Klasen, pianist z Dunaja, pevski zbor 'Glasbene Matice', šolski zbor 'Glasbene Matice' in vojaška godba c.kr. pešpolka št. 27. – Iz posebne

Heute Donnerstag den 25. Juli
im Bahnhofrestaurations-Garten
grosses
Militär-Concert
zu Ehren aller Annen
der vollständigen Musikkapelle
des k. u. k. 27. Infanterie-Regiments
unter persönlicher Leitung ihres Herrn Kapellmeisters.
Anfang 8 Uhr. Eintritt 20 kr.

Anstich von feinstem
 Münchener Spatenbräu.

Um zahlreichen Besuch bittet höflichst
hochachtungsvoll

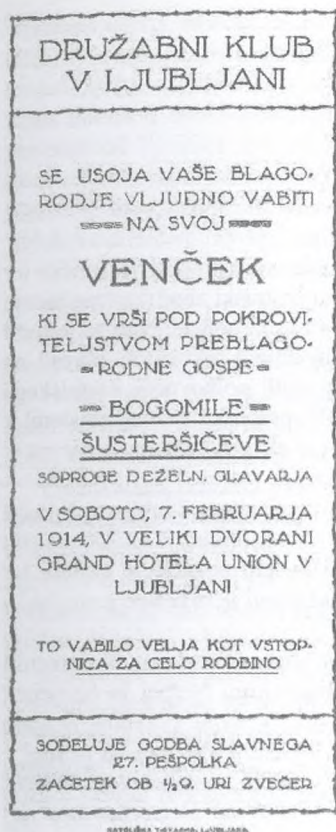
(2672) 2—2

Jakob Hafner.

Slika 6. Najava koncerta
27. pešpolka v ljubljanski
postajni restavraciji
(Laibacher Zeitung,
25.7.1901, Nr. 168, str.
1403)

¹⁹⁰ Prim. Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani*, Studia Humanitatis, Apes 4, Ljubljana 1995, str. 55.

¹⁹¹ Primož Kuret, *Glasbena Ljubljana v letih 1899–1919*, Ljubljana 1985, str. 15.

Slika 7. »Sodeluje godba slavnega 27. pešpolka«: Vabilo na venček Družabnega kluba pod pokroviteljstvom Bogomile Šušteršič (knjižnica Narodnega muzeja Slovenije, fond Drobnji tisk, škatla 11)

prijaznosti sodelujejo v orkestru nekateri gospodje 'Glasbene Maticе', je zadovoljno poročal *Slovenec*.¹⁹²

Tudi pri glasbenih predstavah *Deželnega gledališča* je »orkester sl. c. in kr. peh. polka Leopold II. št. 27«¹⁹³ nastopal namesto opernega orkestra, ki ga gledališče ni imelo, in je »igral prav krepko in vztrajno.«¹⁹⁴ V isti vlogi je godba igrala v nemškem *Landestheater*.¹⁹⁵ Skladno z duhom časa je godba kdaj pa kdaj igrala tudi v kinematografu *Ideal*.¹⁹⁶ Občasno – običajno ob koncu leta – je vojaški orkester nastopil s samostojnimi simfoničnimi koncerti.¹⁹⁷

Vojaška godba pa je igrala še na »šaljivih koncertih«, pri različnih društvenih prireditvah, na paradah in plesih, ob vojaških slovesnostih in na vsakotedenskih promenadnih koncertih v *Zvezdi*.¹⁹⁸ Koncerti so bili med meščani gotovo zelo priljubljeni in v poročilu o proslavi 70-letnice cesarja Franca Jožefa je časnikar z obžalovanjem zapisal: »S hiš so plapolale zastave, a cesar smo včeraj posebno pogrešali, bila je godba.«¹⁹⁹

Ljubljanski meščani so se z denarno podporo mestnega sveta leta 1900 znova lotili ustanavljanja civilne godbe, ki naj bi popestrila glasbeno življenje deželnega stolnega mesta. Časnikar je menil: »Civilna godba je Ljubljani nujno potrebna, ker se često vojaške godbe ne dobi, ko bi se jo najbolj potrebovalo,

¹⁹² *Slovenec*, 16.1.1900, št. 12, str. 3. Lahko bi celo rekli, da je vojaška godba posredno podpirala slovenske kulturne ustanove, saj je bil v tem primeru dohodek koncerta namenjen »v nabavo koncertnega klavirja« (prav tam). Seveda je godba predvsem prodajala svoje »obrtiške« usluge. V Celovcu je godba »slovenskega« 17. pešpolka na primer nastopila na prireditvi v dobro nemškega *Schulvereina* (prim. *Slovenec*, 7.2.1900, št. 30, str. 2).

¹⁹³ *Slovenski narod*, 26.1.1900, št. 21, str. 4.

¹⁹⁴ *Slovenski narod*, 31.1.1900, št. 25, str. 3.

¹⁹⁵ Prim. npr. *Laibacher Zeitung*, 25.1.1901, Nr. 21, str. 167.

¹⁹⁶ D. Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 195.

¹⁹⁷ Prim. npr. P. Kuret, *Glasbena Ljubljana*, str. 22, 42 in 68.

¹⁹⁸ Prim. npr. *Slovenec*, 8.1.1900, št. 5, str. 3, 19.4.1900, št. 89, str. 3, 25.4.1900, št. 94, str. 3 in 14.8.1900, št. 185, str. 4, *Slovenski narod*, 22.1.1900, št. 17, str. 3 in 23.1.1900, št. 18, str. 3 ter tudi I. Hribar, *Moji spomini*, I. del, str. 389. Zlasti zadnja navedba daje slutiti, da je bil park med koncertom priljubljeno shajališče Ljubljančanov. Jakob Alešovec se spominja, da je v njegovih dijaških letih godba v *Zvezdi* igrala kar trikrat tedensko: ob torkih in četrtek popoldne in v nedeljo opoldne (Jakob Alešovec, *Kako sem se jaz likal: povest slovenskega trpina*, Ljubljana 1973 (ponatis), str. 192, 193). Pregled sezone 1913/14 pokaže, da je vojaški orkester izvedel 29 zabavnih koncertov (D. Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 231).

¹⁹⁹ *Slovenec*, 18.8.1900, št. 188, str. 3.

in ker je vojaška godba sedaj v Ljubljani silno draga, ker nima nobene konkurence.«²⁰⁰ Meščanska godba je prvič nastopila 3. oktobra 1900 z »mizozovom«, ki se ga je »udeležilo tudi ognjeglasno društvo.«²⁰¹ Resno konkurenco, a predvsem razbremenitev, je vojaški kapeli prineslo preoblikovanje ljubljanske Društvene godbe, ki je nasledila zaradi denarnih zagat razpuščeno meščansko godbo,²⁰² v Slovensko filharmonijo oktobra 1908.²⁰³ Po začetnih uspehih in nekajletnemu uspešnemu delovanju se je orkester Slovenske filharmonije zaradi političnih nesoglasij znašel v denarnih težavah in odbor ga je v letu 1913 razpustil.²⁰⁴

Res je vzdrževanje tako velikega orkestra zahtevalo precejšnja finančna sredstva. Plačevati je bilo treba kapelnika in glasbenike, kupovati instrumente in druge pripomočke ter skrbeti za glasbeno literaturo. Godbo 27. pešpolka je vzdrževal častniški zbor tega regimenta preko posebnega sklada (*Musikfond*). Člani sklada so bili vsi častniki polka, denar pa je fond dobival od zaslužka godbe, prodaje rabljenih instrumentov in drugih rekvizitov, obresti na vloženi kapital, iz letnega eraričnega *Musikpauschal* ter s posojili polkovnega častniškega sklada (*Offiziersfond*).²⁰⁵ Ob tem je leta 1913 častniški zbor 27. pešpolka v celoti pristopil k *Filharmonični družbi* in tudi s tem dal svoj (denarni) prispevek glasbenemu življenju v Ljubljani.²⁰⁶

Začetek vojne je seveda pomembno vplival na glasbeno dogajanje v Ljubljani. Primož Kuret pravi: »Vojna je prizadela tudi kulturne institucije. Iz Ljubljane je odšel vojaški orkester. Zanj ni bilo nadomestila niti v FD niti v GM.«²⁰⁷ In leto pozneje je častnik ter pesnik Pavel Golia konec nekega obdobja označil z verzom: »Utihi se orkester, godci so se razšli...«

Odhod vojaškega orkestra in častnikov ob začetku svetovnega spopada pa je pomenili tudi konec enega preostalih povezovalnih členov med ljubljanskimi Nemci in Slovenci. Verjetno lahko nadnacionalnemu značaju častništva in družbenemu pomenu armade pripišemo, da so častniki ostali del obeh meščanskih družb, v času, ko so bili na primer v Celju odnosi med Nemci in Slovenci že tako zaostreni, da »die Gegner konnten es nicht einmal über sich bringen, in die gleiche Kirche zu gehen. Der Gott der Deutschen und der Gott der Slowenen hatten miteinander nichts gemein.«²⁰⁸

V Ljubljani situacija ni bila tako napeta, nemški in slovenski meščani so se družili pogosteje, kot je bilo vseh prenapetežem na obeh straneh.²⁰⁹ Seveda bi bilo preveč govoriti o

²⁰⁰ *Slovenec*, 1.8.1900, št. 174, str. 3. S podobnimi argumenti so ustanovitev mestne godbe utemeljevali že 1868; menili so: »Da imamo le enkrat mestno godbo na nogah in da se dobro ubere, potem ne bode velikih težav zdržavati jo...« (*Slovenski narod*, 1.8.1868, št. 51, str. 3). Pobuda glede na časopisna poročila ni prišla dlje od razpisa za mesto kapelnika, ki naj bi poleg »muzične izurjenosti« dokazal tudi znanje »slovenskega [sic!] jezika« (prav tam, 14.8.1868, št. 57, str. 2).

Zanimivo je, da je ob ustanavljanju celovške mestne godbe aprila 1900 pisec v *Slovencu* zapisal: »Težko, da bi mogla vspevati in se dolgo vzdržati. Ustanovili so jo samo iz nagajivosti zoper vojaško godbo.« (*Slovenec*, 13.4.1900, št. 85, str. 3).

²⁰¹ *Slovenec*, 4.10.1900, št. 227, str. 3.

²⁰² Prim. *Slovenski narod*, 29.3.1902, št. 72, str. 4.

²⁰³ P. Kuret, *Glasbena Ljubljana*, str. 90 in natančneje Primož Kuret, *Ustanovitev prve slovenske filharmonije leta 1908*, Kronika, letnik 45/1997, št. 1–2, str. 139–142.

²⁰⁴ P. Kuret, *Ustanovitev prve slovenske filharmonije leta 1908*, str. 142.

²⁰⁵ *Statuten für den Musik-Fond des k.u.k. Infanterie-Regiments Leopold II., König der Belgier*, Nr. 27, Laibach 1896, § 3, str. 6 in *Statuten aller Offiziersinstitutionen*. *Musikfond*, § 4, str. 30.

²⁰⁶ P. Kuret, *Glasbena Ljubljana*, str. 154.

²⁰⁷ P. Kuret, *Glasbena Ljubljana*, str. 162.

²⁰⁸ Fritz Zangger, *Das ewige Feuer im fernen Land. Ein deutsches Heimatbuch aus dem Südosten*, Celje 1937, str. 131, 132. Spomini so tudi zanimiv vir za zgodovino družabnega in glasbenega življenja ljubljanskega nemštva pred 1. svetovno vojno.

²⁰⁹ Prim. D. Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 24, 25.

mirnem sožitju, vendar se je ob branju primarnih virov težko iznebiti občutka, da je bil položaj vendar precej boljši, kot so ga slikali takratni časniki in tudi poznejša literatura; nekaj podatkov, ki to tezo potrjujejo, sem že zapisal v prejšnjem poglavju. Prav zanimivo je, da Ivan Hribar, ki gotovo ni bil velik prijatelj ljubljanskih Nemcev, v nekem svojem pismu notranjemu ministru kot dokaz nesramnosti te, kot pravi »*neznatne, doseljene manjine, pomnožene z najzavržljivejšimi življi, ki so zatajili slovenske matere*«, ²¹⁰ navaja zmerjanje in pljuvanje med nemškimi in slovenskimi učenci. ²¹¹ Kaže, da so bila v tistem času dijaška pobalinstva največji doseg nasilstva ljubljanskega nemštva.

Generalštabni častnik Heinrich Wieden pl. Alpenbach se v svojih spominih takole spominja Ljubljane, »*einen damals als sehr militärfreundlich bekannten und daher gesuchten Garnison*«, ²¹² ob koncu 19. stoletja: »*Mit dem Zivile war das beste Einvernehmen. Die Deutschen waren in Laib[ach] schon an die Wand gedruckt und im Gemeinderat nicht mehr vertreten, doch gab es damals noch keine ausgesprochenen nationalen Reibungen. Im Landestheater wurden abwechselnd deutsche und slovenische Stücke gespielt, Offiziere und die Spitzen der Gesellschaft besuchten sowohl deutsche als auch slov. Veranstaltungen.*« ²¹³

Časnikarska poročila med obiskovalci kulturnih in družabnih prireditev obeh narodov v resnici pogosto navajajo oficirje. Častniki in njihove dame so obiskovali opero, koncerte in različne plesne prireditve. ²¹⁴ Udeleževali so se tudi družabnih prireditev tako eminentno slovenskih društev, kot sta bila *Slovensko planinsko društvo* ali *Narodna čitalnica*. ²¹⁵ Vojaški odličniki pa so bili seveda prav tako redni gostje družabnih večerov avstrijsko-patriotičnih društev, kakršno je bilo *Avstrijsko mornariško društvo*. ²¹⁶

Zahajanje v pravo družbo in primerno družabno življenje je bilo za častnike skoraj obvezno. Omenjeni Heinrich Wieden pl. Alpenbach je bil po svojem pripovedovanju v Ljubljano prestavljen prav zato, da bi ustrezno vplival na mlade častnike ljubljanske garnizije. ²¹⁷ Njegova intervencija pa ni bila potrebna, saj je družabno življenje častnikov že poživil prihod precejšnjega števila novih oficirjev v Ljubljano. ²¹⁸ Prav enako se je zgodilo leta 1901, ko je nastanek novega 27. domobranskega pešpolka po Wiednovih besedah prerodil družabno življenje ljubljanskih domobranskih častnikov. ²¹⁹ Kakor so častniki

²¹⁰ I. Hribar, *Moji spomini*, I. del, str. 356.

²¹¹ I. Hribar, *Moji spomini*, I. del, str. 357–359.

²¹² H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/2. Heinrich Wieden von Alpenbach je bil rojen 15.7.1866 v Pragi očetu štabnemu častniku. V Ljubljani je služil v letih 1893/94 (v štabu 56. pehotne brigade) in 1901–1904 ter 1908 (27. domobranski pešpolk). Poročil se je z Ljubljančanko Magdo von Rüling. Ob koncu vojne je dosegel čin feldmaršallajtnanta in je bil poveljnik divizije *Edelweiß*. Umrli je leta 1933 v Gradcu. (*Qualifikationsliste* Heinrich Wieden v. Alpenbach, *1866; *Qualifikationslisten*, KA).

²¹³ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/4, 3.

²¹⁴ Prim. npr. D. Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 88 in 93 ter *Slovenski narod*, 6.2.1900, št. 29, str. 3 in *Laibacher Zeitung*, 11.1.1901, Nr. 9, str. 69.

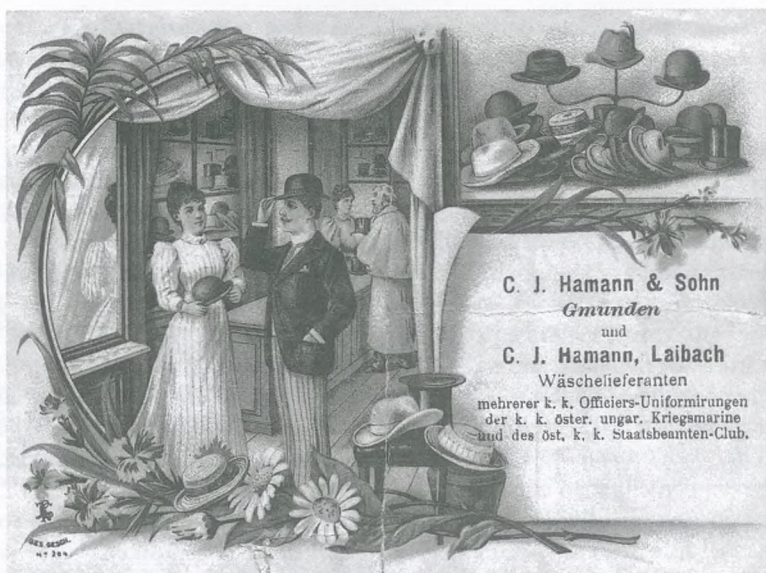
²¹⁵ Prim. D. Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 147 in 122.

²¹⁶ D. Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 126.

²¹⁷ »Der Kdt. der 56. Infbrigde. GM Moriz Fux [Edl.] von Eschenegg hatte dem Chef des Gstabes gelegentlich geklagt, daß die jungen Offz in Laibach sich ganz von der Gesellschaft ausschließen und mit Vorliebe mindere Lokale aufsuchen, wo man aber billigen Cvitschk (krainischen Schillerwein) bekommt und sich recht gehen lassen kann. Er möchte daher einen Gstabsoffz haben, der bloß gesellig ist, gute Gesellschaft gern aufsucht und von dem zu erwarten ist, daß er die Kammeraden der Truppe mitreißt.« (H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/2).

²¹⁸ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/3.

²¹⁹ »Bisher hatte der Offizierskorps der Laibacher Ldwgarnison hauptsächlich aus einrangierten Slovenen bestanden, die man außer hie und da im Narodni dom, nirgends sah. Mit dem neuen, strengen Regim kam auch ein andere Ton in die hechtgrauen Offiziere. Der Oberst und seine Frau, die selbst ein gastliches Haus führten, waren sehr gesellig und giengen[sic!] gerne in Gesellschaft. In kurzen Zeit waren die Landwehroffiziere in

Slika 7a. Tudi ljubljanski trgovec Hamann je oblačil častnike (iz zbirke razglednic Alojza Cindriča)

»moralni« biti družabno aktivni, tako je najvišji častnik v Ljubljani – poveljnik 28. pehotne divizije – kot predstavnik vojske takorekoč po službeni dolžnosti obiskoval različne, tudi družabne in kulturne dogodke.²²⁰

Toda položaj ni bil vedno idiličen. Vrsta incidentov je kalila sicer dostojne odnose med slovenskim meščanstvom in armadnimi častniki. Nekaj častnikov ljubljanske garnizije je na primer 1869 sodelovalo v pretepanju med domačini in turnarji v Vevčah in pri tem je bil nek domačin ubit.²²¹ Časnikarji so zaradi takšnega ravnanja v vrsti srditih člankov, objavljenih v *Slovenskem narodu*, silovito napadli častnike. V enem izmed njih je avtor pokazal na vzrok številnih častniških ekscesov takšne vrste – preslabo poznavanje lokalnih razmer. Zapisal je, da so častniki napad na: »turnarje in nemškutarje tako sodili, kakor bi se napadala sama vlada, kakor bi narod drl na elegantne viteze naše nesrečne vojske«, in pribil: »Zakaj se ne potrudite spoznati situvacijo, kateri hočete gospodovati?«²²²

Slaba štiri desetletja kasneje pa je prišlo še do hujšega razdora. Zaradi tragičnih septembrskih dogodkov leta 1908 se je na vojaštvo s slovenske strani usmeril srd; plodno kulturno in družabno sodelovanje je začasno zamrlo. »Bojkot nemštva se je dosledno izvajal. Občutila ga je zlasti Kranjska hranilnica, pa tudi nemška podjetja so trpela. Bojkotirali smo tudi vojaško godbo, ki sta jo potem pri naših prireditvah nadomeščala koncertni orkester Glasbene Matice in na to Slovenska filharmonija«, se spominja Vladimir Ravnihar.²²³

allen Kreisen das tonangebende und belebende Element.« (H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 9/2).

²²⁰ Poveljnik 28. divizije »seine Excellenz FML. Höchsmann v. Hochsan« se je tako kot »öffentliche Funktionär« udeležil pogrebnih svečanosti za pokojnim predsednikom kranjske odvetniške zbornice Alfonzom Moschetom (*Laibacher Zeitung*, 18.1.1901, Nr. 15, str. 119).

²²¹ Prim. *Slovenski narod*, 27.5.1869, št. 61, str. 3.

²²² *Slovenski narod*, 5.6.1869, št. 65, str. 3.

²²³ Vladimir Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 76 (v: Janez Cvirn, Vasilij Melik, Dušan Nečak, *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja*, Historia 2, Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1997).

Vojska pa je bila preveč pomembna ustanova in grdo ravnanje z njo preveč politično nevarno, da bi bojkot lahko dolgo trajal. Bolj narodno zagretim in manj politično aktivnim to res ni preveč dišalo, a napraviti niso mogli dosti. Nekdanji ljubljanski župan Ivan Hribar tako v svojih spominih piše, da je želel maja 1912 zapustiti z zastavami okrašeno Ljubljano, ko je »izvedel, da je župan [Ivan Tavčar, op.a.] povabil mestno prebivalstvo, naj okraši hiše z zastavami zato, da se počaste častniki, ki so prišli na zeleni bajer [= strelišče, op.a.] streljat. To pa v dobi, ko so še krvavele rane izza 20. septembra 1908!«²²⁴

»V manj nego četrt ure je Mergy slišal imena ljubimcev skoraj vseh dvorskih dam in število dvobojev, ki jim je bila povod njihova lepota. Videti je bilo, da je sloves kake dame v sorazmerju s smrtmi, ki jih je povzročila...«

Prosper Mérimée, *Šentjernejska noč*

»Ehre verloren, alles verloren«²²⁵

Kodeks časti

Obnašanje staroavstrijskega častnika je bilo močno ujeto v okvir, ki so ga predstavljali službeni predpisi ter kodeks časti. Častniki so v svojem stanu videli moderno inkarnacijo srednjeveškega viteštva in njihov kodeks časti je bil v mnogočem nadaljevanje viteške tradicije.²²⁶ Stanovska čast je bila izredno pomembna vrednota in vsak častnik jo je moral braniti tudi za ceno lastnega življenja. Za tistega, ki se je temu poskušal »strahopetno« izogniti, ni bilo milosti. Nebranje časti je s seboj prinašalo izgubo čina in s tem službe.²²⁷

Vsakršno dvomljivo ravnanje častnikov je obravnaval *Častni svet (Ehrenrat)*. Institucija častnega razsodišča je bila v avstrijsko armado uvedena 1867; tudi z namenom, da bi z zaostritvijo častniškega etosa okrepila moralo častnikov, ki je bila močno prizadeta zaradi porazov v letih 1859 in 1866.²²⁸ Častno razsodišče je razsojalo o prekrških proti »nicht kodifizierbaren Gesetzen der Ehre.«²²⁹ Ehrenrat je lahko obtoženega oprostil, ga spoznal za krivega ogrožanja stanovske časti ali ravnanja v nasprotju z njo.²³⁰ Slednja razsodba je prinašala odvzem čina in posledično odpustitev iz vojske.

Vse to je kot nekakšen Damoklejev meč viselo nad slehernim častnikom, ki je moral biti vsak trenutek pripravljen poseči po orožju, da bi ubranil svojo čast. Braniti pa je moral tudi čast celotnega častniškega zbora, armade in cesarja. Vojaški kazenski zakonik je *obrambo časti v sili (Ehrennotwehr)* izrecno dovoljeval.²³¹ Častnik je moral hitro presoditi nastalo situacijo: če se ni odločil za posredovanje, je lahko izgubil čast, čin in službo, če pa se je prehitro odločil zanj, je bil lahko kaznovan po vojaškem kazenskem zakoniku.²³² V kakšne

²²⁴ I. Hribar, *Moji spomini*, I. del, str. 439, 440.

²²⁵ A. Schnitzler, *Leutnant Gustl*, str. 22.

²²⁶ Prim. H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 15.

²²⁷ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 155, 156.

²²⁸ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 84.

²²⁹ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 84.

²³⁰ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 89.

²³¹ »Ehrennotwehr ist straffrei: Wenn Off.[izier] in Gegenwart einer oder mehrerer anderer Personen angegriffen, sich, um der Fortsetzung solcher Beleidigungen ein Ziel zu setzen, auf der Stelle der ihm zuständigen Waffe bedient.« (Militär-Strafgesetzbuch, Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaisertum Oesterreich, Jahrgang 1855, VI. Stück, Wien 1855, § 114).

notranje stiske je to lahko vodilo, nam v *Poročniku Gustlu* lepo – čeprav namenoma pretirano – popisuje Arthur Schnitzler. Junaku je prisodil naslednje, častniku neprimerne misli: »*Um Gottes willen, hab' ich geträumt?... Hat er das wirklich gesagt?... Wo ist er denn?... Da geht er... Ich müßt' ja den Säbel ziehen und ihn zusammenhauen* –«, in si zaradi tega (kot rezervni častnik) prislужil postopek pred oficirskim častnim svetom.²³³

Častnik je v situacijah, ki so zahtevale njegovo ukrepanje, dejansko izbral med obrambo časti in svojo službo. In mnogi primeri nam pričajo, da častniki niso prav nič pomišljali »ustrezno« ukrepati. Seveda je tako ravnanje med civilisti zbujalo hudo negodovanje in proteste. Za žalitev je namreč veljal že strm pogled (tkim. fiksiranje) in nič hudega sluteči kavarniški gostje so pogosto postali tarče oficirskih sabelj. Novice o takšnih dogodkih so pogosto prišle na strani časopisov: »*V ... kavarni 'Lloyd' so sedeli pri eni mizi trije častniki, pri drugi pa dva mlada meščana. Častniki so baje mislili, da jih civilista 'fiksirata' ter so navalili na nju z golimi sabljami. Oba moža so ranjena odnesli*«²³⁴

Vendar pa ni bilo vedno nujno poseči po orožju in našle so se tudi bolj miroljubne rešitve: »*Provokacija heilovcev. Včeraj je v kavarni pri »Slonu« igrala ciganska godba, ki je zaigrala avstrijsko himno. Navzoče občinstvo je vstalo, samo dva nista hotela vzdigniti svojih teles – sin kavarnarice Gneзде in pa neki Hirschlager. Tudi na opozorenje nista vstala, nakar so častniki in civilisti zagnali hrup in kričali, naj se pobereta. Morala sta se takoj odstraniti.*«²³⁵ Zakaj so se v tem primeru navzoči častniki zadovoljili le z odhodom obeh predrznežev, ni znano – kodeks časti ni dovoljeval oboroženega nastopa, če je žalivec takojci sprejel napoved dvoboja ali če je bil navzoč policist. Prav tako častnik ni smel uporabiti svoje sablje oziroma službenega revolverja, če orožja ni imel pri sebi v trenutku žalitve ali pa je bil v civilni opravi.²³⁶

Dvoboj

Častne zadeve so se med avstrijskimi častniki, študenti in meščani pogosto reševale z dueliranjem. Zgodovinsko dvoboj izvira od Germanov; »*od tod se je z marsikaterimi drugimi poganskimi napakami presadil na krščanska tla.*«²³⁷ In v katoliški Avstriji je naletel na tako plodna tla kot le redkokje v Evropi. Cesarski in kraljevi častniki pa so bili med najpogostejšimi dvobojevalci in med najstrastnejšimi zagovorniki dvoboja.

Le strinjam se lahko z I. Deákom, ki trdi: »*Die Ehrennotwehr war für das Militär ein notwendiges Übel, das Duell ... hingegen adelte in ihren Augen den Betroffenen und war ein fester Bestandteil des erhabenen Lebensstils des Offiziers.*«²³⁸ Dvoboj je tak status ohranil kljub temu, da je prvo prepoved dvobojevanja že 1617 izdal cesar Matija in se je država vsaj verbalno ves čas borila proti nesmiselnemu pobujanju.²³⁹ V času, ki ga obravnavam, sta

²³² »*Officiere, die sich aus Anlaß einer vermeintlicher oder wirklich erlittenen Beleidigung der ihnen zuständigen Waffen gegenseitig auf der Stelle bedienen, sind, wenn sie nicht innerhalb der Grenzen einer gerechten Nothwehr befunden haben, im Falle der Tödtung eines Theiles mit Kerker von einem bis fünf Jahren und bei stattgefundener schwerer körperlicher Verletzung von sechs Monaten bis zu einem Jahre zu bestrafen, ...*« (Militär-Strafgesetzbuch, § 445).

²³³ A. Schnitzler, *Leutnant Gustl*, str. 17. Slovenski prevod v: Arthur Schnitzler, *Poročnik Gustl*. Gospodična Else, Ljubljana 1995 (prevedla Mira Miladinović-Zalaznik). Navedeni odstavek je na strani 15.

²³⁴ *Slovenski narod*, 7.5.1902, št. 104, str. 4.

²³⁵ *Slovenec*, 21.8.1900, št. 190, str. 5.

²³⁶ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 158.

²³⁷ [Janez Evangelist Krek], *O dvoboji*, *Slovenec*, 20.1.1887, št. 15, str. 1. O zgodovini dvoboja kratko I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 160.

²³⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 159.

dvoboj prepovedovali tako civilna kot vojaška zakonodaja (seveda tudi cerkvene moralne norme) in dvobojevalcem ter sekundantom so grozile stroge kazni. Določbe vojaškega kazenskega zakonika so bile glede tega povsem jasne.

»Wer jemanden aus was immer für einer Ursache zum Streite mit tödlichen Waffen herausfordert, und wer auf eine solche Herausforderung sich zum Streite stellte, begeht außer dem Falles des § 602 das Verbrechen des Zweikampfes.«²⁴⁰

»Wenn ein Offizier jemanden zum Zweikampfe herausgefordert hat, ohne daß es jedoch bis zur Stellung zum Kampfe gekommen ist, so soll er für dieses Vergehen mit Arrest von einem bis zu drei Monaten bestraft werden.«²⁴¹

Ravnanje države pa je bilo precej bolj dvolično, kot nam kažejo zakoni. V resnici je država dvobojevanje častnikov dopuščala. Še več: tiste, ki so dvoboj odklonili, so častna razsodišča obsojala na odvzem oficirskih časti.²⁴² Ker je državni poglavar in vrhovni poveljnik zvestobo vladarju in viteštvo postavljaj pred vse druge vrline in razglašal, da »vrednost vojske ne temelji na omikanih, marveč pogumnih in viteških oficirjih«,²⁴³ nas takšno ravnanje ne more čuditi. Hubert Mader je v svojem delu o dvobojevanju zapisal: »Das Duell demonstrierte die Bereitschaft des Offiziers, sein Leben im Dienste der Ehre des Korps aufs Spiel zu setzen. ... die Ehre des Korps [war] jedoch eng mit der Ehre des Monarchen als Obersten Kriegsherrn verbunden – sodaß der Offizier letzten Endes auch die Ehre des Herrschers verteidigte ... eine Handlungsweise, die von ihm im Kriege gleichfalls verlangt wurde.«²⁴⁴

Ob takem ravnanju države ni čudno, da se je dvobojevanje čez vse meje razširilo tudi med drugimi »satisfaktionsfähig« državljanji. Zlasti, ako upoštevamo, da je bilo med njimi mnogo rezervnih ali upokojenih častnikov, ki jih je k temu zavezoval oficirski kodeks časti.²⁴⁵ Oficirski častni sveti namreč niso pomišljali in so kršilce kodeksa – ne glede na to, da niso bili v aktivni službi – striktno kaznovali. Če verjamemo časnikom, se niso obotavljali niti, kadar je obdolženec že umrl. *Slovenski narod* je leta 1902 poročal o postopku proti častniku v rezervi, ki ga je bil častnemu svetu prijavil nihče drug kot ljubimec njegove žene. Obtožba se je glasila, da je toženi: »vedel za razmerje svoje žene, a vendar ni pozval njega, zapeljivca na dvoboj.«²⁴⁶ »Mož je mejtem na pljučnici umrl in njegova udova se je poročila s svojim ljubimcem. No, častniški sod je tudi po smrti obtoženca razpravljaj nadalje to afero ter je določil, da mu je vzeti šaržo.«²⁴⁷

Zelo se je dvoboj razširil med študenti in marsikdaj je bil sredstvo za nacionalno obračunavanje. Seveda pri tem niso izostali slovenski visokošolci, ki so se spopadali z nemškimi Karniolci in drugimi burši.²⁴⁸ V neumnosti jim pač ni kazalo zaostajati za Nemci. Vladimir Ravnihar, ki je bil eden »prvoborcev«, v spominih slikovito popisuje enega izmed svojih dvobojev: »Stal sem sredi z žaganjem posute konjušnice. Moj nasprotnik jame besno napadati. Spoznal sem takoj, da hoče spretnost v borjenju nadomestiti s sirovo silo, s tem pa

²³⁹ Glej H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 113–117.

²⁴⁰ *Militär-Strafgesetzbuch*, § 437.

²⁴¹ *Militär-Strafgesetz*, § 602.

²⁴² H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 118, 119.

²⁴³ Jean-Paul Bled, *Franc Jožef*, Ljubljana 1990, str. 154.

²⁴⁴ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 119.

²⁴⁵ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 162.

²⁴⁶ *Slovenski narod*, 3.1.1902, št. 2, str. 3.

²⁴⁷ *Slovenski narod*, 3.1.1902, št. 2, str. 3.

²⁴⁸ Prim. V. Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 28–30 in Janez Stergar, *Oris zgodovine Počitniške zveze Slovenije*, Ljubljana 1978, str. 10.

mi je odkril tudi svojo slabost. Pustil sem ga napadati, pa sem se umikal prestrezajoč njegove udarce. Pri umikanju pa mi je naenkrat zmanjkalo tal, da sem zadenjski padel. Nasprotnik proti vsem pravilom udari po meni ležečem ter mi preseka podplat na čevlju. Nadaljne nefaire zamahe sta preprečila njegova sekundanta. Torej spet nastopiva na drugi hod. Nasprotnik začne s svojo taktiko. Jedva pa dvigne roko, da bi s prmo udaril po meni, napravim izpad in ga z vso močjo usekam po dvignjeni roki, ki sem jo presekala pod komolcem. Sablja mu pade iz rok in dvoboj je bil završen.²⁴⁹

Ker je država proti civilom vseeno odločnejše nastopala kot proti častnikom, so prvi za sekundante preventivno večkrat postavili častnike.²⁵⁰ Tisti, ki so bili častniki v rezervi, pa so se za čas dvoboja aktivirali in se tako izognili pregonu. Katoliški Slovenec, ki dvobojevanju seveda ni bil naklonjen, je takšno ravnanje izkoristil za obračun z ljubljansko »frakarijo«: »**Preprečeni dvoboj.** Danes jutraj bi se moral vršiti v novi vojašnici dvoboj mej županovim sinom dr. Milanom Hribarjem in Konradom Voduškom. Povod dvoboju je bil neki ples v 'Narodnem Domu', h kateremu je bilo povabljenih samo okolu 50 rodbin iz takozvanih boljših krogov. Tam so nekateri 'frakarji' tako elegantno nastopili, da se niso dosti zgražali, ko je Konrad Vodušek baje prevrnil neko gospodično, ne da bi jo poskusil pobrati. Brat dotične gospodične (menda g. Svetek) je kontrahirala g. Voduška, ki se pa na to zahtevo ni oziral, večji pogum pa je g. Vodušek imel na županovega sina, ker je mladi gospod eleganco Voduškovo hudo prekritikoval. Napovedal mu je dvoboj ter se pustil v svojem junaštvu pred dvobojem aktivirati. Tako je prišel v smolo samo županov sin.²⁵¹

Seveda vsi niso bili navdušeni nad tovrstnimi relikti preteklosti. Več posameznikov in skupin je svoje nasprotovanje tudi javno izrazilo. Leta 1887 je proti dvoboju v seriji nepodpisanih člankov v *Slovenecu* nastopil Janez Evangelist Krek. Med drugim je sarkastično zapisal: »Orožja je več vrst po svetu; v sili je celó oslovsko čeljust orožje, toda vsakoršno orožje še ni sposobno za dvoboj. To je namreč mnogo preimenitna zadeva, da bi se z navadnim pipcem reševala. Za dvoboj mora biti posebno, nalašč zanj privilegirano orožje. In le kadar se je poleg teatraličnega efekta rabilo tudi pravo orožje, le tedaj se rovanje dveh ljudi, rovanje na življenje in smrt, smé imenovati s častnim imenom: dvoboj. – Če kmečki fant v jezi svojemu tovarišu, ki ga je razžalil, zasadi vile v hrbet, živ krst ne poreče, da je bil to dvoboj. Če hlapec kol izdere iz plota in plane na svojega nadhlapca s polenom v roki in če se potem na javni cesti obdelujeta in udrihata, tudi tega ne bo imenoval nikdo: dvoboj. Žandarji bodo zmagovalca kot nesramnega ubijalca prijeli in sodnija ga bo kot takega kaznovala.

Torej ne z nožem, – z mečem; ne s kolom, – s sabljo; ne s stolom, – s kroglo naj si žaljena čast skuša pridobiti prostora na nasprotnikovem truplu. Mar li ni oboje v resnici eno in isto? Četrta neumnost dvoboja!²⁵²

Leta 1900 je močno nasprotovanje dueliranju ter polemiko o dvoboju po vsej dvojni monarhiji sprožila »Dvobojna afera Tacoli-Ledochowski«, o kateri je Slovenec obširno poročal v seriji člankov: »Pred nekaj dnevi se je zgodilo v častniškem krogu naše armade nekaj 'nečuvenga', kar sedaj razburja z malo izjemo vse avstrijske kroge. Neki katoliški častnik, poročnik pri 15. huzarskem polku, marki Anton Tacoli, je odklonil napovedani dvoboj in bil radi tega oropan vseh vojaških častij. Moral je kvitirati. Kmalu za tem je zadela jednaka usoda stotnika pri generalnem štabu grofa Josipa Ledochowskega, ki je odobral

²⁴⁹ V. Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 30. Ravnihar je zaradi dvobojevanja imel težave z dovoljenjem za poroko. Njegov spovednik je moral dobiti škofovo dovoljenje, da ga je lahko odvezal tega greha (prav tam).

²⁵⁰ Prim. V. Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 30.

²⁵¹ *Slovenec*, 26.1.1900, št. 21, str. 3.

²⁵² [Janez Evangelist Krek], *O dvoboju*, IV., *Slovenec*, 26.1.1887, št. 20, str. 2.

*Tacolijev nastop. Tudi ta je bil degradovan in, ker še ni doslužil vojaških let, mora kot navaden prostak služiti še pet mesecev.*²⁵³

Odpustitev obeh častnikov je vzpodbudila živahno nasprotovanje dvoboju; proti duelinanju sta se izrekla med drugim tudi dunajski nadškof kardinal Gruscha in veliki nasprotnik dvobojevanja španski infant Don Alfonso de Bourbon y Austria-Este.²⁵⁴ Prav v povezavi z združenjem, ki ga je v Španiji ustanovil slednji, je bila 4. decembra 1902 na Dunaju ustanovljena *Allgemeine Anti-Duell-Liga in Österreich*.²⁵⁵ Ta si je za cilj zadala zakonske novele, ki bi ustrezno zaščitile posameznikovo čast. Tako naj bi potreba po dvoboju za vselej izginila.²⁵⁶

Ligi so se priključili tudi nekateri častniki. Oficirskih branilcev dvoboja to gibanje seveda ni navdušilo in vojni minister Heinrich von Pitreich je leta 1903 poskušal članstvo v Ligi prepovedati celo rezervnim častnikom.²⁵⁷ Kljub temu je delovanje antiduelnega gibanja, ki ni ostalo omejeno le na Dunaj in Ligo, vplivalo na spremembo pravilnika *Ehrenrat* leta 1908. Ta je bila usmerjena tudi v omejevanje dvobojevanja.²⁵⁸ Več pa takrat v državi, v kateri sta se še nekaj let poprej dvobojevala ministrski predsednik in poslanec, verjetno ni bilo moč doseči.²⁵⁹

Dokončna prepoved je morala počakati do vojnega 4. novembra 1917, ko je dvobojevanje v svojem ukazu odločno prepovedal mladi cesar Karl. Takrat so vsi, ki so želeli tvegati svoje življenje za domovino in cesarja, že imeli dovolj drugih priložnosti na vseh frontah, koder so se borile vojske monarhije. In vsak moč, še posebno pa častnik, je bil predragocen, da bi mu država pustila umreti zaradi modrooke sosedove žene namesto za vero, dom in cesarja. Cesar je zato dal zapisati: »*Wer sein Leben im Zweikampfe auf das Spiel setzt, handelt nicht allein gegen Gebot und Gesetz, er handelt auch gegen sein Vaterland. ... Ich verbiete daher allen Angehörigen Meiner bewaffneten Macht den Zweikampf und jede Teilnahme an einem Zweikampf.*«²⁶⁰

²⁵³ *Slovenec*, 22.8.1900, št. 191, str. 1, 2 (prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 161, 162 in H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 129). Ob vsem zgražanju nad dvoboji pa je *Slovenec* z veseljem poročal o dvobojih med Karniolci in častniki. Zlasti, kadar so se ti končali neugodno za nemške dijake. »*Dvboj*. Včeraj je bil v tukajšnji vojašnici 27. pešpolka krvav duel. Nek častnik je krepko namahal nekega prevročekrnega Karnijolca.« (*Slovenec*, 6.2.1900, št. 29, str. 3; prim. tudi *Slovenec*, 12.2.1900, št. 34, str. 3 in 13.2.1900, št. 35, str. 3).

²⁵⁴ Prim. *Slovenec*, 24.8.1900, št. 193, str. 2, 25.8.1900, št. 194, str. 2, 1.9.1900, št. 200, str. 4, 11.9.1900, št. 207, str. 3, 5, 24.9.1900, št. 218, str. 2 in 1.10.1900, št. 224, str. 2. Dovolj dober povzetek afere je tudi v: Gerd Holler, ...für Kaiser und Vaterland, str. 94–99.

²⁵⁵ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 129. Pri prikazu delovanja Avstrijske lige proti dvobojem se naslanjam na njegov zgoščen prikaz.

²⁵⁶ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 131.

²⁵⁷ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 133. Heinrich von Pitreich, ki je bil rojen 10.11.1849 v Ljubljani, je bil vojni minister od 1902 do 1906, ko se je moral umakniti zaradi pripravljenosti na kompromis z Madžari. Častniki so bili tudi njegov sin Maximilian, brat Anton (tudi rojen v Ljubljani) in nečak Anton (gl. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (VIII. Band), Wien 1983, str. 104, 105).

²⁵⁸ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 87.

²⁵⁹ Prim. F. Šuklje, *Iz mojih spominov*, 2. del, str. 65, 66. Dvobojevala sta se Kazimir Badeni in nemški poslanec Karl Hermann Wolf, ki je prvemu ministru prestrelil laket (prav tam; prim. tudi Janez Cvirn, »*Sapralot! To bo pa močan strel.*« *K zgodovini dvoboja na Slovenskem*, Zgodovina za vse, leto 1/1994, št. 1, str. 34, opomba 8).

²⁶⁰ *Armee- und Flottenbefehl* z dne 4. novembra 1917. Navajam po [*Verbot des Zweikampfes in der Bewaffneten Macht durch Kaiser Karl*], im Felde 1917 (knjižica ima v knjižnici Vojnega arhiva (*Bibliothek des Kriegsarchivs*) signaturo Brosch. 3640).

Očitno je, da so bile besede izbrane tako, da bi zrušile sam temelj dvobojevanja – čast dvobojevalcev. Seveda je bil odpor proti odpravi obrambe časti »auf dem kurzen ritterlichen Wege des Duells«²⁶¹ precejšen. V nekaterih presoajah častnih svetov je celo zaznati, da ti prepovedi niso dosledno uveljavljali.²⁶² Kljub temu pa je ta sprememba pomenila dokončen prelom z dotedanjo nojevsko prakso države.

Socialni izvor in materialni položaj

Socialni izvor

Seveda me je zanimalo tudi, iz kakšnega družbenega okolja so izvirali častniki ljubljanske garnizije. Ugotavljanje socialnega izvora do neke mere omogoča rubrika v *Qualifikationsliste*, ki navaja poklic očeta. Za tisti čas je značilno, da so matere ostale povsem anonimne; zabeleženi so bili pač le »producenti«. A ker so se takrat dekleta običajno možila z moškimi iz istega družbenega sloja, nam podatek o poklicu očeta za prvo silo zadostuje.

Seveda površne oznake poklicev skrijejo razlike, ki obstajajo znotraj posameznih poklicnih ali družbenih slojev. Vendar tudi iz skromnih podatkov, ki so na voljo, lahko dobimo dovolj dobro sliko o socialnem okolju, iz katerega so prišli častniki.

Poklice očetov sem razdelil na nekaj kategorij in tako na podlagi podatkov iz mojega vzorca *Qualifikationslisten* dobil naslednjo sliko (tabela 1).

	domobranstvo (N=48)	skupna vojska (N=142)	skupaj (N=190)
nameščenec	14,58%	10,56%	11,58%
državni uslužbenec	14,58%	18,31%	17,37%
vojaški uslužbenec	25,00%	34,51%	32,11%
obrtnik	6,25%	8,45%	7,89%
svobodni poklic	14,58%	11,27%	12,11%
posestnik	4,17%	4,23%	4,21%
delavec	0,00%	0,70%	0,53%
drugo	18,75%	4,23%	7,89%
neznano	2,08%	7,75%	6,32%

Tabela 1: Poklici očetov častnikov ljubljanskega častniškega zbora

Vir: avtorjev pregled *Qualifikationslisten* v KA.

Relativna večina častnikov je pričakovano izvirala iz vojaških družin; skupaj s sinovi državnih uslužbencev jih je bilo le malenkost manj od polovice (49,48%). Če bi k temu prišteli še nekaj nameščencev državnih podjetij (železnice...), bi rezultat bil povsem v skladu z vsedržavnim dvotretjinskim deležem.²⁶³ K temu je poleg upoštevanja družinske tradicije služenja monarhu svoje gotovo prispevalo še dejstvo, da so otroci častnikov plačevali precej nižje šolnine na vojaških šolah. Ker finančni položaj častnikov večinoma ni bil zavidanja vreden, je denar zanesljivo vplival tudi na odločitev o poklicu potomcev.²⁶⁴ »Die Militär-

²⁶¹ KM. Präis. 1918, 14–20/11–4 (navajam po H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 105).

²⁶² H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 105, 106.

²⁶³ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 222.

²⁶⁴ Letna šolnina na topničarski kadetnici je za častniške sinove znašala 24 K., za sinove rezervnih častnikov in državnih uslužbencev 160 K., sicer pa 300 K. (*Slovenec*, 20.3.1900, št. 64, str. 3 ali *Laibacher Zeitung*, 31.1.1901, Nr. 26, str. 205).

realschulen verdankten ihr Dasein nicht allein der Notwendigkeit, für den Offiziersnachwuchs zu sorgen und diesen schon von frühester Jugend an im gewünschten Geiste zu formen, sondern auch dem fürsorglichen Streben, Offiziere und Staatsbeamte materiell zu entlasten...« je v spominskem predavanju zapisal nekdanji častnik.²⁶⁵

Naj je na odločitev vplivalo to ali ono – sinovi so pogosto sledili očetu ali bratom. V virih najdemo celo vrsto primerov vojaških družin. V 27. domobranskem polku so nekaj časa skupaj služili bratje Emil, Karl in Oskar Petsche, skupaj sta bila v Ljubljani tudi Ludvik in Franc Zwirn, sinova nadučitelja iz Žusma na Štajerskem. V različnih obdobjih so bili v Ljubljani stacionirani tudi Mi[c]hael Lukanc pl. Savenburg in njegovi trije sinovi Anton, Michael ter Rudolf. Skupaj so služili tudi Eduard, Gustav in Viktor Nowy pl. Wallersberg, trije sinovi feldmaršallajtnanta.²⁶⁶

Med očeti ljubljanskih častnikov pa najdemo tudi tako redke poklice kot slikar portretov²⁶⁷ ali *Suez Canal-Pilot*.²⁶⁸ Med redke – a prav nič eksotične – poklice pa bi lahko uvrstili tudi delavce, saj je bil navaden delavec le oče enega častnika. Malo je bilo tudi sinov kmetov oziroma zemljiških posestnikov. Vsako dolgotrajno šolanje, tudi vojaško, je pač zahtevalo precej denarja, povrhu pa še odtegnilo par rok iz domačega gospodarstva in tega si vsakdo ni mogel privoščiti. Kljub temu lahko rečemo, da so habsburški častniki prihajali iz zelo različnih socialnih okolij – med njimi najdemo tako plemiče kot sinove preprostih krajišnikov. Izbira častniške kariere je bila predvsem, če povzamem po Igorju Grdini, izraz patriotičnega razpoloženja in zaupanja v »trdnost obstoječega reda in sveta.«²⁶⁹

Tradicionalno močno je bilo v vojski zastopano plemstvo (med drugim je plemiški naslov dobil vsak častnik, ki je odslužil 30 oziroma 40 let). Ker ni uradnih statističnih ovrednotenj deleža plemstva v vojski, naj navedem le podatke iz vzorca I. Deaka in svoje izračune. Rezultati so precej podobni: delež se giblje okrog petine; polovica plemičev je izvirala iz starega plemstva.²⁷⁰ V Ljubljani je bilo nekaj več plemičev med častniki skupne vojske (24.6%) kot med domobranci (16.7%). Padajoči delež plemstva med visokimi častniki priča, da je zlasti visoko plemstvo našlo druge, bolj obetavne, poklicne možnosti. Plemstvo tako še zdaleč ni igralo tiste vloge, kot jo je nekoč.²⁷¹

Gmotni položaj častnikov

*»Preosnova častniških plač je še vedno pereča nerešena zadeva avstro-ogerskega častništva, ki je z vso gotovostjo računalo na to, da bo regulacija uveljavljena že z novim letom. Sedaj so se možje poučil, da to ne gre tako lahko. Toda mirovati ne morejo in ker živijo še vedno v trdni nadi, da se zadeva reši še v tekočem delegacijskem zasedanju, so objavili sedaj v nekaterih listih poročila, da se delegacijama predloži več naknadnih predlog, mej temi pa tudi ono glede povišanja častniških plač.«*²⁷²

²⁶⁵ O. v. Kiesewetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee* (KA, B/861, fol. 5).

²⁶⁶ Prim. *Qualifikationsliste* Emil Petsche, *1876, Karl Petsche, *1875, Oskar Petsche, *1882, Franz Zwirn, *1896, Ludwig Zwirn, *1876, Michael Lukanc Edl. v. Savenburg, *1844, Anton Lukanc Edl. v. Savenburg, *1882, Michael Lukanc Edl. v. Savenburg, *1886, Rudolf Lukanc Edl. v. Savenburg, *1879, Eduard Nowy Edl. v. Wallersberg, *1875, Gustav Nowy Edl. v. Wallersberg, *1876, Viktor Nowy Edl. v. Wallersberg, *1886 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁶⁷ *Qualifikationsliste* Anton Brosch, *1864 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁶⁸ *Qualifikationsliste* Hamilkar Ivančich, *1884 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁶⁹ I. Grdina, *Arduš, pejmo še v bar!*, str. 134.

²⁷⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 196.

²⁷¹ Pod črto naj omenim, da je v letih 1897–99 v 17. regimentu služil nadvojvoda Jožef Ferdinand (prim. Karol Capuder, *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, Celovec 1915, str. 100), ki pa Ljubljane verjetno ni videl. Njegove *Qualifikationsliste* žal nisem dobil.

»Na Avstrijskem postavimo, ima vojniški častnik manjše plačilo, nego li kurivec kakše pisarnice«, je ob koncu 60-ih let 19. stoletja zapisal avtor podlistka v *Slovenskem narodu*.²⁷³ In čeprav je obdobje, ko so častniki zaradi revščine celo gladovali, ob prelomu stoletja že minilo, so bile častniške plače po mnenju mnogih sodobnikov tudi tistikrat še vedno pereč problem. V relativno neučinkovitem ali vsaj počasnem avstro-ogrskem parlamentarnem sistemu je vsaka sprememba morala skozi politični labirint, kjer je postala vložek v medstrankarskem barantanju.

Mnenje zgodovinarjev o (zadostni) višini častniških plač pa je deljeno. Avtorja najbolj vseobsežnih del o habsburškem častniškem korpusu István Deák in Ulf Sereinigg zastopata različni stališči. Prvi pravi, da so bili častniki plačani slabše od uradnikov, medtem ko drugi zastopa mnenje, da so bili častniki ob upoštevanju številnih dodatkov plačani bolje kot uradniki istega razreda.²⁷⁴

Vendar pa se zdi, da razlike med enimi in drugimi podatki izvirajo predvsem iz različne definicije dohodkov. Poleg plače (*Gage*) so častniki dobivali še vrsto dodatkov (za stanovanje, pohištvo in služabnika), a so morali hkrati plačevati vrsto obveznih stranskih dejavnosti (polkovna godba, uniforma, častniška hranilnica in knjižnica ter drugo). Koliko denarja je častniku ostalo za njegove lastne potrebe, je bilo torej odvisno od posameznega primera.²⁷⁵ Višina dohodkov je bila odvisna tudi od morebitnega privatnega premoženja ali družinske podpore, ki so ju imeli le silno redki.

čín	letna plača (v gld.)	čín	letna plača (v gld.)
poročnik	840–1000	polkovnik	3600–4400
nadporočnik	1100–1400	generalmajor (GM)	5700–6500
stotnik	1500–1800	podmaršal (FML)	7000–8000
major	2200–2400	general	8400–9000
podpolkovnik	2700–3100	feldmaršal (FM)	12000

Tabela 2: Častniške plače po 1908

Vir: I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, tabela 5.2, str. 147.

Oba avtorja pa se strinjata, da je tudi poročnik z denarjem, ki ga je vsak mesec dobil, lahko preživel. Težave so se začele (kot upravičeno opozarja Deák), ko je častnik začel živeti na veliki nogi – »stanu primerno«.²⁷⁶ Takrat so se pričeli kopičiti številni dolgovi. Na takšno nespametno ravnanje so že tedaj opozarjali posamezniki, bolj ali manj osamljeni glasovi.²⁷⁷

K podobi častnika, posebno pa k »zlatemu« poročniškemu času, so sodile tudi igre na srečo, zabave, elegantne po meri krojene in zašite uniforme (Slika 8), pretirana potrošnja alkohola ter druge nič kaj poceni razvade. Jakob Alešovec na primer v svojih spominih piše, da so po ljubljanskih kavarnah »gassenlumpi« vojaštvo redno obirali pri kartah.²⁷⁸

²⁷² *Slovenec*, 10.1.1900, št. 7, str. 2.

²⁷³ *Slovenski narod*, 3.7.1869, št. 77, str. 3.

²⁷⁴ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 146–151 in U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 113–116.

²⁷⁵ Glej npr. *Gagezettel* (KA, Nachlaß Jiresch, B/1036).

²⁷⁶ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 147.

²⁷⁷ »Auf welchem Wege immer aber der junge Offizier Befriedigung seiner Lebenslust sucht, zeitweilig wird – meist unter dem Einflusse von in dieser Beziehung 'führenden' Kameraden – seine Lebensweise auf einen Ton gestimmt sein, der mit seinen Mitteln absolut nicht im Einklang steht und ihn temporär in Schulden stürzen muß.« (Salvator R. [Rudolf Hetz], *Die Verschuldung unseres Offizierskorps. Ihre Ursachen und Konsequenzen*, Wien 1910, str. 9).

Geschäftsübersiedlung.

Ich theile hiemit meinen Kunden sowie dem P. T. Publicum höflichst mit, dass ich mit meiner

Uniformierungs-Anstalt

aus der **Blomšekgasse** in mein neu erbautes Eckhaus

Resselstrasse Nr. 7

übersiedelt bin.

Indem ich meinen geehrten Kunden für das mir bisher entgegengebrachte Vertrauen bestens danke, bitte ich um ihr ferneres Wohlwollen und zeichne

hochachtungsvoll

Anton Reissner

Uniformierungs-Anstalt.

☛ Gleichzeitig empfehle ich mich den Herren Einjährig-Freiwilligen zur Anfertigung der Uniform nach der neuesten Vorschrift und zu mässigen Preisen. (2858) 6—3

Slika 8. Oglas za prodajalno uniform v Laibacher Zeitung
(Laibacher Zeitung, 14.8.1901, Nr. 185, str. 1540)

Pregled *Qualifikationslisten* kaže, da so se dolgovi z napredovanjem, ki je prineslo več denarja, ponavadi manjšali ali izginili. K temu so lahko prispevali še dodatni dohodki poročnega pologa in seveda bolj umirjeno življenje. Dolgovi pa so bili tudi posledica bolj resnih razlogov: bolezni, predstavitev v rezervo brez plačila ali šolanja otrok. Precej častnikov se je zadolžilo, ko so jamčili za svoje tovariše, pa ti potem niso več zmogli odplačil. V *Qualifikationslisten* se kar vrstijo zapisi o neurejenih financah posameznikov – tako na primer pri Eduardu Nowyju: »Finanziell nicht geordnet. Hat außer Verpflichtungen gegen den Jubiläumsfond in der Höhe von 7000 K. noch eine Schuld von 5617 K. Letzter ist eine Familienschuld, über welche noch ein Rechtsstreit schwebt. Die Schulden sind hauptsächlich in der Zeit entstanden, in welcher er sich in Ruhestand befand und Verhältnisse die Familie zwangen ein getrenten Haushalt zu haben.«²⁷⁹

V okviru enot so častniki organizirali nekaj možnosti za ugodna posojila. Častniške hranilnice, posebni skladi in podobne iniciative so zbirale denar in ga pod ugodnimi pogoji posojale častnikom, stroške nabave uniform pa so pomagali nositi uniformirni skladi.²⁸⁰ Večina dolgov je vseeno izvirala od privatnih posojilodajalcev in ti so zanje zaračunavali

²⁷⁸ J. Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 243.

²⁷⁹ Vpis za 1912 v *Qualifikationsliste* Eduard Nowy Edl. v. Wallersberg, *1875 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁸⁰ Glej *Statuten aller Offiziersinstitutionen, Överseefond in Statuten zur Offiziers-Sparcassa des Infanterie-Regimentes Baron Kuhn Nr. 17*, Laibach 1889 in *Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersuniformierung*.

oderuške obresti. Takšno tajno zadolževanje je bilo strogo prepovedano in je častnika lahko spravilo ob službo ali življenje, dolg pa so morali poravnati njegovi tovariši.²⁸¹

Poznavanje jezikov, verska pripadnost in nacionalna sestava

»*Brust heravs, trebuh hinajn... !*«²⁸²

Najbrž je odveč omeniti, da so vsi častniki govorili nemško – vsaj »für Dienstgebrauch genügend.«²⁸³ V začetku stoletja so se pojavljali posamezni poskusi, da bi nemščino izrinili s privilegiranega položaja, vendar so jih vojaške oblasti – s polno podporo cesarja –, kljub sicer vzornemu odnosu do jezikov narodov monarhije, v kali zatrle.

»Cesar: V »Zde«-vprašanju sem nespravljiv z Vašim [češki poslanec Stranski, op. a.] stališčem in se ne strašim oklicati prekega soda, ako se narod ne vda v tej stvari. V zadevah armade ne razumem nikake šale in že danes povem, da ne bom nikogar pomilostil.– ... toda povem Vam, da je to zadeva službenega jezika in ta je v armadi nemški. ... reči moram še jedenkrat, armadi dajte mir. ...«²⁸⁴

Pri aferi »zde« je vsekakor šlo bolj za politično kot za jezikovno vprašanje. Armadno vodstvo se je pač odločilo, da v vojski ni prostora za demonstriranje narodne pripadnosti in je primer uporabilo za prikaz svoje moči. V razpravi v državnem zboru je na to opozoril tudi slovenski poslanec vitez Josip Pogačnik, sicer znani prijatelj armade. *Slovenec* je poročal, da se je: »Slovenski poslanec P o g a č n i k ... dotaknil tudi narodnostnega vprašanja, rekoč, da na jugu pri kontrolnih shodih gotovo ni nihče z namenom preziral vojaških ukazov. Vedno so se oglašali s »tukaj« in nihče se ni nad tem izpodtikal. To afero so vprizorili le ljudje, ki niso prijatelji slovanskih narodov.«²⁸⁵

Koliko je pri obrambi predpravic nemščine v oboroženih silah šlo za nacionalne motive in koliko za povsem praktično zavzemanje za skupen poveljevalni jezik, pa je stvar razprave. Omeniti velja le še primer, ki dokazuje, da je bila vojska res nepopustljiva pri obrambi nemščine kot komandnega jezika. Celo med svetovno vojno, ko je šlo monarhiji še kako za nohte, so vojaški krogi zavračali uvedbo slovenščine za jezik poveljevanja v enotah prostovoljnih kranjskih strelcev.²⁸⁶ Tako so bili s svojimi zahtevami do neke mere uspešni le Madžari: uspelo jim je, da je madžarščina postala jezik poveljevanja v ogrski honved, ne pa v ogrskih polkih skupne vojske. Svoj poveljniški jezik pa so imeli tudi Hrvati v enotah domobranov.

Drugače je bilo jezikovno vprašanje v avstro-ogrski armadi zgledno urejeno. Častniki so ob nemščini morali obvladati tudi polkovni jezik (ali jezike) – *Regimentsprache*, ki je bil odvisen od jezika rekrutov. Za polkovni jezik je veljal vsak jezik, ki ga je govorila vsaj petina vojakov v polku. Tako je bila več kot polovica vseh samostojnih enot dvo-, tro- ali celo štiriinpetjezična.²⁸⁷ Skladno s tem je morala večina častnikov poleg nemščine pri svojem delu z

²⁸¹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 152.

²⁸² *Brencelj*, leto III/1871, št. 15, str. 5.

²⁸³ Prim. *Qualifikationsliste* Ottokar Neubert, *1883 in Ferdinand Pschorn, *1877 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁸⁴ *Slovenec*, 15.1.1900, št. 11, str. 2. Prim. tudi *Slovenec*, 25.1.1900, št. 20, str. 3.

²⁸⁵ *Slovenec*, 13.3.1900, št. 59, str. 1.

²⁸⁶ »Wenn die slowenische Kommandosprache bei den krainischen Schützen eingeführt werden würde, so gäbe dies ein sehr gefährliches Präjudiz, weil später die slawischen Abgeordneten darauf hinweisen könnten, daß etwas, was bei dieser Formation möglich war, auch bei anderen Truppenkörpern durchgeführt werden könnte.« (*Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz*, Im März 1916, str. 14. Avtor tiskanega poročila je bil major avditor dr. Albin Schager; prim. Walter Lukan, *Zur Biographie von Janez Evangelist Krek (1865–1917) (I. Band)*, neobjavljena disertacija, Wien 1984, str. 203 v op. 211).

²⁸⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 122.

vojaki uporabljati vsaj še en jezik. Formalno so se morali častniki polkovnega jezika naučiti v treh letih od vstopa v regiment, kar so morali dokazati na izpitu (Slika 9). Če jim to ni uspelo, so dobili dvoletni dodatni rok (*Fristerstreckung zur Erlernung*). V primeru, da ni zadostoval niti ta dodatni rok, častnik ni mogel redno napredovati, dokler se ni jezika zadovoljivo naučil.²⁸⁸

V praksi so imeli težave le redki posamezniki, saj vse kaže, da standardi znanja niso bili kdovekako visoko postavljeni. O tem nam priča vrsta poročil iz takratnega časa in nekateri častniki se odkritosrčno spominjajo svoje spakedranščine: »*So hiess es denn, jede Scheu zu überwinden und ungarisch sprechen, auch wenn ein noch so fürchterliches Kauderwelsch herauskam.*«²⁸⁹

Iz različnih slovanskih jezikov monarhije je pogosto nastal pretežno češki jezik imenovan »*Armeeslawisch*«. Civilistom je ta latovščina predstavljala izvrstno zabavo in tudi slovenski humoristični časnik *Brencelj* si je neusmiljeno privoščil vojake in njihovo jezikovno telovadbo: »*Krucifiks element, kaj ne znate kranjski? Vam bom eksercirreglement še enkrat špliciral. Le fliks aufpasejte. Alzo! Rihtajh, grad, ans, cvaj, brust heravs, trebuh hinajn, grad šavt, roke na hiftah, noge grad, reks šavt, links šavt, kopf po konc, vsi v eni liniji.*«²⁹¹

Kljub vsemu je bil tako benevolenten odnos do jezikov nedominantnih narodov svojevrsten unikum v zgodovini vojaštva.²⁹² Habsburški častniki so bili zaradi tega pravcati poliglotti, ki so neredko (po)znali tri jezike ali več. Precej slabo je bilo le znanje tujih jezikov. Statistika nam ponuja naslednjo sliko (tabela 3).

jezik	1897	1904	jezik	1897	1904
madžarsko	31,3%	33,6%	romunsko	8,4%	8,8%
češko	39,4%	47,0%	italijansko	9,2%	8,5%
slovaško	7,0%	6,9%	rusko	2,4%	1,7%
poljsko	17,2%	19,3%	francosko	21,9%	14,7%
rutensko	7,3%	7,8%	angleško	4,5%	3,4%
slovensko	6,6%	7,3%	drugi	0,6%	0,2%
hrvaško, srbsko	14,3%	15,3%	tuji skupaj	28,0%	18,3%

Tabela 3: poznavanje jezikov (poleg nemščine) med častniki

Vir: *Militärstatistisches Jahrbuch* (1897, 1904).

Poznavanje jezikov pa je med posameznimi rodovi močno nihalo. Odvisno je bilo tako od sestave moštva kot od socialnega izvora in izobrazbe službujočih častnikov. Slednje je zlasti očitno pri častnikih generalštaba in – še vedno močno plemiške – konjenice, pri katerih je francoščino še 1897 znala več kot polovica aktivnih častnikov.²⁹³

Poglejmo še, kakšno je bilo poznavanje slovenščine po posameznih rodovih (Slika 10). Odstotek je bil večji od povprečja tam, kjer je služilo več slovenskih rekrutov: v pehoti, lovskih enotah in topništvu. Precejšen delež slovensko govorečih častnikov v bosansko-

²⁸⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 123.

²⁸⁹ O. v. Kiesewetter, *Aus der goldenen Leutnantszeit* (KA, B/861, fol. 2).

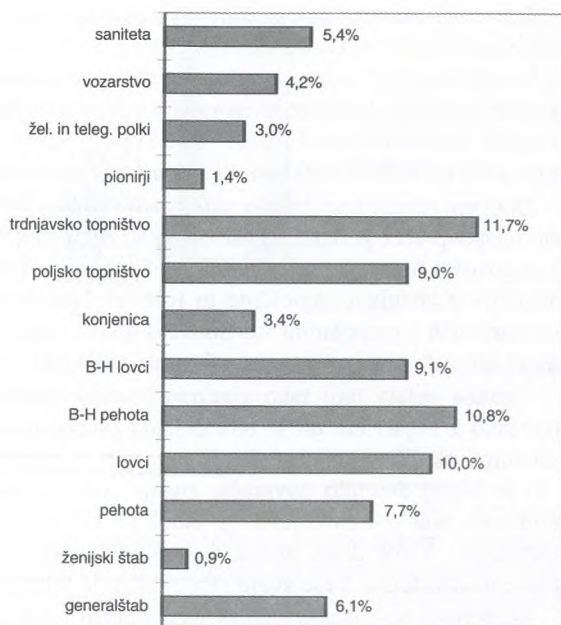
²⁹⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 124.

²⁹¹ *Brencelj*, leto III/1871, št. 15, str. 5. Za opozorilo na ta tekst se najlepše zahvaljujem univ.doc.dr. Igorju Grdini.

²⁹² István Deák pravi, da bi glede jezikovne prakse lahko z avstro-ogrsko armado primerjali le vojsko Indije (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 16, 17).

²⁹³ Prim. *Militär-statistisches Jahrbuch* (1897), str. 149 in *Militärstatistisches Jahrbuch* (1904), str. 146.

Slika 10: znanje slovenščine med častniki po posameznih rodovih.
Vir: *Militärstatistisches Jahrbuch* (1904)

hercegovskih enotah pa verjetno lahko pripišemo slovanskemu jeziku tamkajšnjih vojakov – nadpovprečen je bil tudi delež slovenskih častnikov v teh enotah; leta 1904 je znašal 1.8% kar je natanko trikrat več od siceršnjega deleža (prim. tabela 6).²⁹⁴

Ob koncu tega poglavja si pogledjmo in analizirajmo še podatke o znanju jezikov ljubljanskih častnikov, ki sem jih dobil iz obdelanega vzorca *Qualifikationslisten* (tabela 4).

jezik	domobranstvo (N=48)	skupna vojska (N=142)	skupaj (N=190)
madžarsko	6,3%	17,6%	14,7%
češko	29,2%	28,9%	28,9%
slovaško	4,2%	4,9%	4,7%
poljsko	27,1%	12,7%	16,3%
rutensko	16,7%	3,5%	6,8%
slovensko	75,0%	59,9%	63,7%
hrvaško, srbsko	25,0%	14,8%	17,4%
romunsko	2,1%	4,9%	4,2%
italijansko	39,6%	19,0%	24,2%
rusko	10,4%	8,5%	8,9%
francosko	22,9%	46,0%	35,8%
angleško	8,3%	6,3%	6,8%
drugi	0,0%	0,0%	0,0%
skupaj tuji	41,7%	54,9%	51,6%

Tabela 4: znanje jezikov med častniki, ki so službovali v Ljubljani

Vir: avtorjev pregled *Qualifikationslisten* v KA.

²⁹⁴ *Militärstatistisches Jahrbuch* (1904), str. 201.

Opozoriti moram, da rezultati niso povsem primerljivi z uradnimi statistikami, saj te prikazujejo stanje ob koncu navedenih let (1897 in 1904); sam sem obdelal celoten vzorec, saj bi sicer ne dobil zadostnega števila, ki bi omogočilo statistično vrednotenje. Prav tako ni mogoče ugotoviti, kolikšno je moralo biti znanje jezika, da so ga staroavstrijski popisovalci uvrstili v obdelavo. Tako bi lahko nastalo precejšnje odstopanje od mojih kriterijev, saj so v moji tabeli upoštevani tudi tisti, ki so jezik znali le za silo – »etwas«.

Dobljeni rezultati so (morda tudi zaradi različne metodologije) v mnogočem presenetljivi: zelo nadpovprečen je delež častnikov, ki so znali italijansko, izredno velik je delež častnikov, ki so govorili francosko (pri skupni vojski skoraj polovica!), večji od povprečja je tudi delež častnikov z znanjem angleščine in ruščine. Nadpovprečno znanje italijanščine je gotovo povezano tudi s precejšnjim številom častnikov, rojenih v avstrijskem Primorju in Dalmaciji, kjer je bil jezik prebivalcem domač (prim. tabelo 8).

Uganka ostaja tudi tako skromna razširjenost češčine. To utegne biti vsaj deloma povezano z dejstvom, da je bila češčina polkovni jezik v precejšnjem številu polkov (z nabornimi okoliši v čeških deželah) in v njih so morali praktično vsi častniki govoriti češko – to je precej dvignilo povprečje znanja češkega jezika v celotni armadi. V polkih, kjer češčina ni bila polkovni jezik, je delež češko govorečih častnikov zatorej moral biti pod povprečjem. Visok delež znanja slovenščine je seveda pričakovan, prav tako podpovprečno znanje madžarščine. Tu je svojo vlogo odigrala lokacija.

Primerjava poznavanja jezikov med skupno vojsko in domobranstvom pokaže, da so bili med častniki slednjega – razumljivo – manj razširjeni jeziki translajtanskega dela monarhije. Slabše poznavanje tujih jezikov lahko pripišemo skromnejši izobrazbi domobranskih častnikov in – predvsem pri francoščini – socialni sestavi. Skromnejše znanje slovenščine pri častnikih skupne vojske je bilo tudi posledica dejstva, da je bil v Ljubljani nastanjen graški 27. pešpolk, katerega polkovni jezik je bila le nemščina.

Rezultate je vsekakor treba obravnavati z določeno rezervo, ker tudi zapisovanje v *Qualifikationslisten* ni bilo povsem sistematično. Pri jezikih monarhije so se sestavljavci še nekako držali treh ravni znanja: »za silo« (*notdürftig*), »dovolj za službeno uporabo« (*zum Dienstgebrauch genügend*) in »popolnoma« (*vollkommen*). Znanje tujih jezikov pa so opisovali s pravo paleto izrazov, ki je segala od »nekaj« (*etwas*) prek »kar dobro« (*ziemlich gut*) do »bere in prevaja« (*liest und übersetzt*). Kakšnemu častniku pa so glede znanja tujih jezikov verjeli kar na besedo: »... *Französisch und Englisch spricht – nach eigener Angabe – gut*.«²⁹⁵ Med jeziki se je kot svojevrstna zanimivost znašel tudi »*Krainerisch*«, ki so ga leta 1869 zapisali Michaelu Lukancu pl. Savenburgu.²⁹⁶ Glede na to, da so srbščino in hrvaščino v uradnih publikacijah praviloma šteli za en jezik, je zanimiv primer Petra Ceranića, ki je po uradnih podatkih iz leta 1908 govoril tako hrvaško (*»vollkommen«*) kot tudi srbsko (*le »gut«*).²⁹⁷

Natančneje velja pogledati le še poznavanje slovenskega jezika. Častnike sem glede na znanje razdelil na tri kategorije, ki so uporabljene v *Qualifikationslisten*: »za silo«, »dovolj za službeno uporabo« in »popolnoma«. Iz grafikona (Slika 11) lahko razberemo, da je bilo znanje slovenščine v domobranstvu enakomerno porazdeljeno med vse tri kategorije; med tistimi častniki skupne vojske, ki so znali slovensko, pa sta jih dve tretjini (67,06%) jezik obvladali »*zum Dienstgebrauch genügend*«. Ducat oficirjev izmed tiste četrtine vseh slovensko govorečih, ki je jezik imela popolnoma v oblasti, jih je v *Qualifikationslisten* imelo

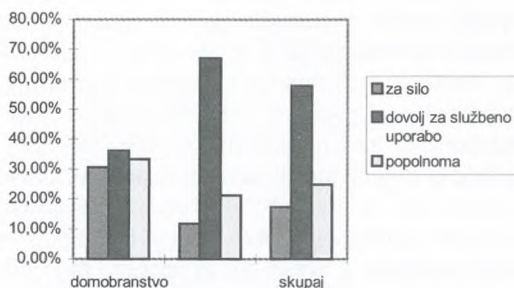
²⁹⁵ *Qualifikationsliste* Emil Ritt. v. Noé, *1876 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁹⁶ *Qualifikationsliste* Michael Lukanc Edl. v. Savenburg, *1844 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁹⁷ *Qualifikationsliste* Peter Ceranić, *1861 (*Qualifikationslisten*, KA).

Slika 11: znanje slovenščine med ljubljanskimi častniki po kategorijah

Vir: avtorjev pregled Qualifikationslisten v KA.

slovenščino zapisano na prvem mestu – pred vsemi drugimi jeziki. Med temi 6,3 odstotka vseh častnikov bi najverjetneje lahko iskali etnične Slovence.

Verska pripadnost

Habsburško armado lahko tako po veri večine njenih častnikov in vojakov ter zgodovinski tradiciji kot tudi po izrazitem katolicizmu njenega poveljnika – apostolskega veličanstva, cesarja, označimo za katoliško vojsko. To pa seveda ne pomeni, da vojska ni odsevala verske sestave prebivalstva in da so bili katoliki v njej izrazito privilegirani. Sestava moštva je precej zvesto odražala versko različnost prebivalstva dvojne monarhije in tudi med častniki najdemo pripadnike dobrega polducata religij.²⁹⁸

Med poklicnimi častniki so bili sicer izredno nadreprezentirani katoliki, kar pa je prej kot posledica njihovega posebnega položaja bilo odsev: »sowohl unterschiedlichen Größe der Bildungseliten in jeder Gruppe als auch des unterschiedlichen Grades ihrer Loyalität gegenüber der Dynastie.«²⁹⁹ Kljub temu, da so znani posamezni primeri diskriminacije nekatoliških častnikov,³⁰⁰ ni nikakršnih znakov sistematičnosti. Nasprotno, uradna politika je prisegala na enakost vseh ver, bojujočih se pod cesarskimi in kraljevimi zastavami: »... auf ein und dasselbe Kommando erheben Katholiken und Juden, Griechen, Protestanten und Türken die Hand zum Gebet und zum Schwur der Treue für Kaiser und Vaterland, auf Ein Commando gehen Alle vereint dem Tode entgegen, das Blut des Deutschen und des Slaven, des Christen und des Juden fließt auf dem Schlachtfelde in Einem großen Strom zusammen,....«³⁰¹

Čeprav je napisan v visokodonečem tonu, sestavek dovolj verno odslikuje stanje v vojski, v kateri so se pod vrhovnim poveljstvom Franca Jožefa I., po božji milosti avstrijskega cesarja in tudi jeruzalemskega kralja, borili muslimanski častniki in vojaki.³⁰² Previdnost, s katero so se lotili njihovega prvega vpoklica v letu 1882, in skrb za kar največje spoštovanje mohamedanskih verskih predpisov³⁰³ sta simptomatični za nediskriminacijski odnos

²⁹⁸ Prim. naprimer tabelo 10.3 v: I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 206.

²⁹⁹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 206.

³⁰⁰ Najbolj razvpit je gotovo primer, ko je nadvojvoda Franc Ferdinand preprečil imenovanje protestanta za poveljnika *Kriegsschule* v Wiener Neustadtu (Erwin A. Schmidl, *Jews in the Austro-Hungarian Armed Forces, 1867–1918, Studies on Contemporary Jewry. An Annual* (III., Jews and Other Ethnic Groups in a Multi-ethnic World), New York-Oxford 1987, str. 136).

³⁰¹ *Danzer's Armee-Zeitung*, 3.5.1900 (navajam po Erwin A. Schmidl, *Juden in der k.(u.)k. Armee – Jews in the Habsburg Armed Forces 1788–1918. Studia Judaica Austriaca* (Band 9), Eisenstadt 1989, str. 68).

³⁰² O tem natančneje Christoph Neumayer, *Der Islam in Österreich-Ungarn 1878–1918. Neuordnung der muslimischen Kultusverwaltung in Bosnien – Muslime in der k.u.k. Armee – Muslime in Wien und Graz*, diplomsko delo, Wien 1995. Predvsem str. 80–104.

³⁰³ Prim. C. Neumayer, *Der Islam in Österreich-Ungarn 1878–1918*, str. 81–84. Kljub temu, da je bil odnos

avstro-ogrške vojske do verskih (pa tudi jezikovnih) manjšin. Seveda ne gre spregledati vpliva vstaje v Krivošijah, ki se je začela po objavi zakona o rekrutaciji na območju Boke Kotorske. Avstrijskim okupacijskim oblastem je bilo jasno, da je v zasedenih pokrajinah potrebna precejšnja previdnost.³⁰⁴ Resda pa je bil odziv prebivalstva kljub vsej opreznosti buren. Razburjenje med muslimanskim prebivalstvom so oblasti s posredovanjem sarajevskega muftije in drugih dostojanstvenikov pomirile, v Hercegovini pa je zaradi nove vojaške ureditve prišlo celo do vstaje.³⁰⁵ Prav analiza dogajanja v Bosni in Hercegovini ob uvedbi splošne vojaške obveznosti dobro pokaže vzroke za edinstveno ureditev nacionalnega in jezikovnega problema v avstro-ogrski armadi. Ta je bila pač rezultat obstoječih zapletenih razmer in nenehnega prilagajanja situaciji.

Po krajšem ekskurzu na jug monarhije, naj poskusim razčleniti podatke o verski sestavi častniškega zbora. Primerjava vzorca ljubljanskih častnikov z uradnimi podatki pokaže nekaj manjšo versko pestrost (ni judov – izraelitov in unitarcev). Delež katolikov je bil še za malenkost večji kot sicer, vendar to in druga odstopanja niso signifikantna (glej tabelo 5). Podatki iz literature pa kažejo (glej op. 318–320), da so med ljubljanskimi častniki bili tudi judje.

	uradni podatki (1905)	Ljubljana
rimokatoliki	86,60%	91,05%
grkokatoliki	0,90%	0,53%
pravoslavci	2,70%	2,63%
evangelicani – augsburška konfesija	7,20%	4,74%
evangelicani – helvetska konfesija	1,80%	1,05%
unitarci	0,10%	0,00%
izraeliti	0,70%	0,00%

Tabela 5: verska pripadnost častnikov v skupni vojski in v Ljubljani.

Vir: *Militärstatistisches Jahrbuch* (1905) in avtorjev pregled *Qualifikationslisten*.

Posebej želim predstaviti problematiko judovskih častnikov, ki je v marsičem ilustrativna tudi za druge nacionalne in verske manjšine. Njihov delež v skupni armadi se je v letih 1897–1911, za katera imamo na voljo statistične podatke, od 1,2% prepolovil na 0,6%.³⁰⁶ Upad se v absolutnih številkah sicer ne zdi tako drastičen (od 178 na 109) (Slika 12),³⁰⁷ kljub temu pa se zastavlja vprašanje, zakaj se je to zgodilo.

Verjetni razlogi so tako asimilacija Judov kot gospodarska neprivlačnost častniškega poklica in seveda tudi antisemitizem.³⁰⁸ Kljub temu lahko trdimo, da je bila na splošno habsburška vojska do Judov in judovskih častnikov tolerantna. Dostopni so jim bili tudi

do muslimanov zgleden in so bili izredno cenjeni kot vojaki, je bilo konec leta 1913 v armadi le 42 častnikov in kadetov islamske vere (le dva aktivna) ob 14.000 vojaki. Najvišji čin, ki ga je dosegel musliman, pa je bil podpolkovniški (prav tam, str. 101, 102).

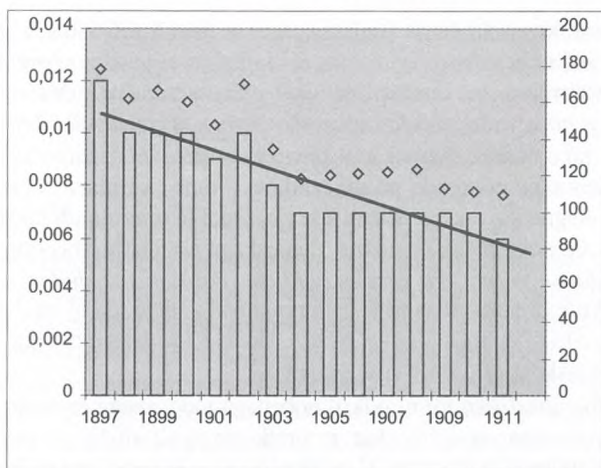
³⁰⁴ Prim. Hamdija Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882 godine*, Sarajevo 1958, str. 89–92.

³⁰⁵ H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882 godine*, str. 92–104.

³⁰⁶ *Militär-Statistisches Jahrbuch* (1897 in 1911).

³⁰⁷ *Militär-Statistisches Jahrbuch* (1897 in 1911). Bistveno večji je bil delež in število Judov med rezervnimi častniki. Delež se je do 1908 gibal malo nad 18 %, potem pa padel na okrog 16 % (prav tam). To lahko pojasnimo z visokim deležem Judov med gimnazijskimi maturanti, ki so imeli možnost enoletnega prostovoljstva (E.A. Schmidl, *Juden in der k.(u.)k. Armee*, str. 75). – Samo za ilustracijo: v 19. stoletju je na Bavarskem častniški patent dobilo šest (6) Judov; zadnji 1885. Od 1907 ni bilo v bavarski armadi nobenega judovskega častnika več (H. Rumschötel, *Das bayrische Offizierkorps*, str. 245). In v Nemčiji je takrat vladalo mnenje, da v bavarski vojski ni ovir za judovske častnike (prav tam, str. 239).

³⁰⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 211, 212.

Slika 12: Aktivni judovski častniki v avstro-ogrski vojski.

S črno črto je prikazan linearni trend.

Vir: Militärstatistisches Jahrbuch (1897–1911).

najvišji čini in poveljniška mesta in Jude najdemo tudi na elitni generalštabni *Kriegsschule*.³⁰⁹ Še više je segla vrsta krščenih Judov – baron Sámuel Hazai je bil celo ogrski obrambni minister ter od 1917 šef *Ersatzwesen* celotnih oboroženih sil.³¹⁰ Vendar velik delež prekrstitev med judovskimi častniki³¹¹ morda kaže na prikriti antisemitizem – kar pa nikakor ni bila posebnost vojske.

Wolfgang von Weisl, sodelavec vodje radikalnih revizionističnih cionistov Vladimira Ze'eva Jabotinskega, rezervni artilerijski častnik v cesarsko-kraljevi ter pozneje v izraelski vojski in avtor kratke zgodovine Judov v avstroogrski armadi, na primer trdi, da je v vojski veljal nezapisan zakon, po katerem so nekrščeni Judje mogli napredovati le do polkovniškega čina.³¹² Kljub temu pa je bilo njegovo mnenje o armadi in položaju Judov v njej nadvse pozitivno. In končno: Herzl je spodbudo za pisanje programskega spisa *Der Judenstaat* dobil ob Dreyfusovi aferi v Franciji in ne zaradi dogajanja v rodni monarhiji.

Skoraj nadrealistično se zdi, da je bil relikt viteške etike – dvoboj, pomembno orožje v boju Judov proti antisemitizmu. Vsak Jud, ki je bil aktivni, upokojeni ali rezervni častnik, je bil »satisfaktionsfähig« in je tako lahko izzval na dvoboj kateregakoli antisemita. Še več, čine

³⁰⁹ E.A. Schmidl, *Die Juden in der k.(u.)k. Armee*, str. 63–65. V rahlo skrajšani obliki izšlo tudi kot E.A. Schmidl, *Jews in the Austro-Hungarian Armed Forces, 1867–1918*.

³¹⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 214, 215.

³¹¹ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 213 in E.A. Schmidl, *Juden in der k.(u.)k. Armee*, str. 66. Zasledimo lahko tudi nekaj prestopov v judovstvo (prav tam, str. 67).

³¹² Wolfgang von Weisl, *Die Juden in der Armee Österreichs-Ungarns* (v: isti, *Die Juden in der Armee Österreichs-Ungarns : Illegale Transporte : Skizze zu einer Autobiographie*, Tel Aviv 1971, str. 3).

Wolfgang von Weisl se je rodil 27.3.1896 na Dunaju, že pri desetih letih je na svoji gimnaziji ustanovil Sionistično unijo in od tedaj dalje je bil dejaven v sionističnem gibanju. Med 1. svetovno vojno je prostovoljno vstopil v artilerijski polk št. 2, da bi se boril proti »judenmordenden Zarismus«. V Palestino se je preselil 1922; 1924 je v Tel Iosefu vodil ilegalni prvi častniški tečaj Hagane, med vojno 1948 pa je bil ranjen. 1919 je spoznal Vladimira Jabotinskega in 1925 z njim soustanovil *Izraelsko revizionistično stranko*, ki ji je predsedoval 1930–31 in 1943–44. Bil je tudi dopisnik *Neue Freie Presse* in nekaterih drugih časnikov ter avtor več knjig. Umrli je leta 1974. Za pomoč pri preverjanju podatkov o von Weislu in fotokopije člankov iz izraelskega časopisja se zahvaljujem Orni Shtauber z *Jabotinsky Institute* iz Izraela.

je izgubila vrsta nemško-nacionalnih študentov, ker se niso hoteli biti z Judi, ko so jih ti bili izzvali.³¹³ V priročniku *Dienstverkehr des Reserveoffiziers* je pisalo: »Jemandem nur deshalb die ritterliche Genugtuung zu verweigern, weil er einer anderen Nation oder Religions-genossenschaft angehört, widerspricht den in der Armee herrschenden Ehrbegriffen.«³¹⁴

Naj se sliši še tako čudno, dvoboj je v povezavi s strogim častnim kodeksom omejeval rasistične in antisemitske eskapade posameznikov – tudi častnikov. Vsakdo se je namreč dobro zavedal, da utegne kaj takega plačati s krvjo. Duel je prav zaradi takšne vloge navdušil tudi očeta modernega političnega cionizma, dunajskega novinarja Theodorja Herzla.³¹⁵ »Ein halbes Dutzend Duelle würde die gesellschaftliche Position der Juden sehr heben«,³¹⁶ je zapisal v svoj dnevnik in nekaj časa se je celo poigral z idejo, da bi na dvoboj izzval enega izmed voditeljev avstrijskih antisemitov: princa Aloisa Liechtensteinskega, poslanca Georga Schönererja ali dunajskega župana Karla Luegerja.³¹⁷

Pregled *Qualifikationslisten* mi ni odkril nobenega judovskega častnika, ki bi bil služil v Ljubljani v obravnavanem obdobju, kar je prejkone zgolj slučaj in posledica majhnega absolutnega števila judovskih oficirjev. V zgodovinisopisju je znan vsaj polkovnik Adolf Beer, ki je bil od 1887 do 1888, ko je umrl zaradi vnetja pljuč, poveljnik artilerijskega polka št. 13 (*Corps-Artillerie-Regiment Nr. 13*), takrat nastanjenega v Ljubljani.³¹⁸ Da pa je bilo teh častnikov več, lahko razberemo tudi iz dejstva, da je ljubljanski magistrat navedel prav odhod nekaj judovskih vojaških družin kot razlog za zmanjšanje števila Judov v mestu od 84 (1900) na 57 (IX.1902).³¹⁹ *Leksikon občin za Kranjsko* pa na podlagi popisa iz leta 1900 med vojaki navaja 11 izraelitov.³²⁰ Koliko je bilo med njimi oficirjev, žal ni mogoče ugotoviti.

Gotovo zanemarljivo število judovskih častnikov v Ljubljani ni nič spremenilo odnosa tukajšnjega meščanstva do Judov. Ta je bil slejkoprej lokalna različica splošnoavstrijskega nerazpoloženja do Judov, ki je imelo svojo krono v samem dunajskem županu.³²¹ Antisemitizem takrat pač ni bilo prepričanje, ki bi ga veljalo skrivati. Katoliški *Slovenec* je tistikrat v enem izmed protijudovskih člankov s povednim naslovom *Ne zaupajmo Judom!* med drugim zapisal: »Jud ne pozna požrvovalnosti, ne pozna domovinskega čustva, Jud se ne zna, noče priličiti ljudstvu, med katerim živi. Poglejmo povestnico: med mučenci za domovino zastonj iščemo Judov, zastonj se oziramo po njih na bojnem polju; in ni bilo še slišati, da bi bil Jud padel za svobodo naroda, za svobodo zemlje, kjer je zagledal luč sveta.«³²²

³¹³ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 162, 163.

³¹⁴ *Dienstverkehr des Reserveoffiziers*, Wien 1915, str. 236, 237 (navajam po I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 163).

³¹⁵ W. von Weisl, *Die Juden in der Armee Österreichs-Ungarns*, str. 4.

³¹⁶ Alex Bein, *Theodor Herzl : Biographie*, (izboljšana žepna izdaja) Frankfurt/M.-Berlin-Wien 1983, str. 71.

³¹⁷ A. Bein, *Theodor Herzl : Biographie*, str. 69.

³¹⁸ E. A. Schmidl, *Juden in der k.(u.)k. Armee*, str. 65.

³¹⁹ Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana 1992, str. 62.

³²⁰ *Leksikon občin za Kranjsko*, str. 2.

³²¹ V. Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 84. Poglavje *Odnosi Slovencev do Židov in židovstva ter antisemitizem* (prav tam, str. 75–90) je kratek prikaz razvoja antisemitizma na Slovenskem. O antisemitizmu in katoliški stranki podrobneje piše tudi Egon Pelikan, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*, *Documenta et studia historiae recentioris XII*, Maribor 1997, str. 96–137. Primerjaj tudi Igor Grdina, *Podoba Žida v slovenski literaturi*, *Kronika*, letnik 37/1989, št. 3, str. 267–277. Nekaj ilustrativnih navedkov slovenskih antisemitov najdemo tudi v živahnem članku Antona Šepetavca, *Pridiga o prijaznih, gostoljubnih, dobrih Slovencih, ki niso vedno (bili) taki*, *Zgodovina za vse*, leto I/1994, št. 1, str. 27, 28.

³²² *Slovenec*, 19.2.1900, št. 40, str. 1. Pred antisemitizmom še zdaleč niso bili imuni niti slovenski liberalci. Slovenski narod je v seriji člankov *Jedro židovstva* med drugim zapisal: »Žid je bil že oddavna parasit človeštva, ne radi tega, ker je bil trgovec, ampak radi tega ker ni mogel nikdar produktivno delati temveč je

Da je zapisano popolna neumnost in neresnica, je jasno že iz zgornjih odstavkov. Res je, da stereotip o plašnih, preračunljivih judih ni slovenska posebnost,³²³ a je vendar ironično, da je kaj takega zapisal pripadnik naroda, ki je bil med častniki izredno podpovprečno zastopan in se torej ne bi mogel hvaliti s kakšno posebno bojevitostjo.

Nacionalna sestava

Nacionalna pripadnost v *Qualifikationslisten* ni bila zapisana, tako da na vprašanje o etničnem izvoru in nacionalnem čutenju častnikov ljubljanske garnizije ne morem dati jasnega odgovora. Na podlagi znanja jezikov, vere, priimkov in podobnih znakov, bi sicer lahko ugibal o njej, vendar to ni dovolj za kakršnokoli resno analizo. Kako hitro se pri takem sklepanju lahko zmotimo, nam pokaže primer poročnika Géze Mukařovskýja, ki – čeprav je bil rojen v Temesváru – sploh ni znal madžarsko in je po prvi vojni ostal v republiki (Nemški) Avstriji.³²⁴ Tudi István Deák je prišel do sklepa, da je treba o ugotavljanju narodne pripadnosti habsburških častnikov reči: »daß es keinen verlässlichen Weg gibt, die Nationalität der Berufsoffiziere festzustellen.«³²⁵ Le pri redkih posameznikih nam je ugibanje prihranjeno. Ob prestopu v novo vojsko avstrijske republike so morali bivši staroavstrijski častniki opredeliti svojo *Nationalität und Muttersprache*. In so seveda napisali: »deutsche Nationalität, deutsche Muttersprache.«³²⁶ Toda tudi tu gre za *post festum* opredelitev, ki je bila zagotovo pod vplivom takratnih razmer.

Na razpolago je tudi uradna jezikovna statistika za leta 1897–1911, ki pa je seveda le sumarna in zajema celotno monarhijo (tabela 6). Statistika zajema čine od poročnika do polkovnika in torej ne upošteva kadetov ter generalskih činov. Ker je bila statistika napravljena za skupno vojsko, lahko domnevamo, da je bilo v Ljubljani, kjer so bile tudi enote cislajtanskega domobranstva, relativno manj častnikov iz ogrskega dela monarhije. Žal pa uradnih podatkov ni niti za celotno domobranstvo.

	1897	1901	1905	1910
Nemci	77,7%	79,1%	79,7%	78,7%
Madžari	8,0%	7,8%	9,3%	9,3%
Čehi in Moravani	5,5%	5,8%	4,5%	4,8%
Slovaki	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%
Poljaki	3,0%	2,6%	2,2%	2,5%
Rutenci	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%

vedno žil iz žuljev drugih, katere je pri vsem tem še zaničeval kot inferiorne, sužnje, »pogane«, gojim...« (Slovenski narod, 5.1.1900, št. 4, str. 2).

³²³ Cionisti so se, da bi zavrnili takšno gledanje, lotili sistematičnega vojaškega urjenja in v razmeroma kratkem času (na podlagi izjemnih vojaških uspehov države Izrael) dosegli povsem drugačno podobo Izraelcev. Njihov vzor so posnemali tudi Armenci, še en narod, ki je veljal za preračunljivega in strahopetnega (prim. John A. Armstrong, *National character and national stereotypes*, Society, Volume 33/1996, No. 2, str. 48–52).

³²⁴ *Qualifikationsliste* Géza Mukařovský, *1887 (*Qualifikationslisten*, KA). Morda najlepši dokaz nesmiselnosti povezovanja imen, rojstnih krajev in drugih podedovanih lastnosti z nacionalno pripadnostjo je boj za Radgono 1919. Slovenske čete je junaško vodil stotnik Benedikt Zeilhofer, potomec tirolskih priseljencev (prim. Erwin Steinböck, *Die Kämpfe um Radkersburg und im steirischen Grenzraum 1919* (Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 47), Wien 1983 in Janez Stergar, *Odmevi boja za Radgono po prvi svetovni vojni v avstrijskih in jugoslovanskih predstavniških telesih* (v: *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, Ljubljana 1994, str. 243–256)).

³²⁵ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 224.

³²⁶ Tako na primer Otto Jiresch (*Anmeldeblatt zur Aufnahme in das österreichische Heer*, KA, Nachlaß Jiresch, B/1036).

	1897	1901	1905	1910
Slovenci	0,6%	0,6%	0,5%	0,5%
Hrvati in Srbi	3,6%	2,8%	2,3%	2,4%
Romuni	0,6%	0,5%	0,7%	0,9%
Italijani	0,7%	0,6%	0,6%	0,7%

Tabela 6: nacionalna sestava aktivnega častniškega kadra v izbranih letih.

Vir: *Militärstatistisches Jahrbuch* (1897, 1901, 1905, 1910).

Iz preglednice (tabela 6) lahko takoj opazimo, da je bil delež slovenskih častnikov bistveno manjši od deleža Slovencev v celotnem prebivalstvu obeh delov monarhije. Ta se je gibal okrog poltretjega odstotka. Za to razliko je vrsta razlogov. Prvi je statističen: v vojaških statistikah je bil delež Nemcev iz različnih vzrokov sistematično precenjen. Del razlogov za to verjetno leži v načinu popisovanja, ki pa nam ni znan.³²⁷ Drugi razlogi pa so povezani z mehanizmi opredeljevanja za določeno narodno pripadnost. Potrebno je upoštevati, da sta dve tretjini častnikov izvirali iz družin državnih uslužbencev (uradnikov, vojakov, orožnikov...), v katerih je imela zvestoba monarhiji pogosto prednost pred narodno pripadnostjo. Oblikovanje le-te so v takih družinah zavirale tudi česte selitve iz dežele v deželo. Že v poglavju o verski pripadnosti častnikov pa sem opozoril na večjo zastopanost narodov z izoblikovanimi izobraženskimi elitami.

Pozneje je svoje prispevalo tudi dolgo izobraževanje v vojaških šolah. Gojenci nižjih vojaških realk so v vojaški šolski sistem vstopili že pri desetih letih, kadeti pa so s šolanjem običajno začeli pri štirinajstih. Čeprav so se v šolah učili tudi drugih jezikov monarhije, je bila nemščina jezik poučevanja. Izjema so bile le šole madžarskega in hrvaškega domobranstva, ki pa za naš primer niso zanimive. Menda je bil eden izmed razlogov za ustanovitev vojaških realk nuditi častnikom in državnim uslužbencem, »*die häufig in fremdsprachigen Gegenden ihren Dienst versehen mussten, die Möglichkeit der deutschen Erziehung ihrer Söhne...*«³²⁸ Poleg tega so bile v vojaških šolskih programih izrazito zapostavljene vsebine, ki bi dale mladim gojencem informacije o etnični sliki oziroma raznovrstnosti avstro-ogrske monarhije.³²⁹ »*Die Offiziersanwärter wurden gelehrt, Massen und Menschen zu führen, und nicht, sich mit den Besonderheiten ihrer Individualität zu beschäftigen,*«³³⁰ pravi Deák.

V letih službovanja izražanje nacionalnega občutenja ni bilo preveč zaželeno – čeprav ne prepovedano – in nemščina je bila prevladujoč jezik v službi in družbi.³³¹ Tako je razumljivo, da se je mnogo častnikov, ki sicer niso bili etnični Nemci, vsaj po jeziku uvrščalo med Nemce. Drugi pa so bili – kot posrečeno pravi Jaroslav Hašek – dvoživke: »*Nadporočnik Lukaš je bil izrazit primer aktivnega oficirja trhle avstrijske monarhije. Kadetnica je napravila iz njega dvoživko. V družbi je govoril nemški, pisal nemški, prebiral češki, in ko je poučeval v šoli enoletnih prostovoljcev, samih Čehov, jim je zaupno govoril: 'Bodimo Čehi, toda tega nihče ne sme vedeti. Tudi jaz sem Čeh.'*«³³²

István Deák je ob upoštevanju teh dejstev, na podlagi svojega vzorca dobil precej drugačne rezultate nacionalne sestave častniškega zbora (tabela 7). Naj zlasti opozorim na zelo veliko skupino častnikov, ki jih Deák označuje za večnacionalne. Bilo jih je za dobrih 16

³²⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 215, 216.

³²⁸ O. v. Kiesewetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee* (KA, B/861, fol. 5).

³²⁹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 109, 110.

³³⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 113.

³³¹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 222, 223.

³³² J. Hašek, *Dobri vojak Švejk med prvo svetovno vojno. V zaledju* (I. del), str. 213.

odstotkov. Ker se seštevek deleža Nemcev in te kategorije zelo približa deležu nemških častnikov v uradnih statistikah, se zdi utemeljena domneva, da so se zlasti častniki nacionalno mešanega porekla med več identitetami odločali za »nemško«. Večplastnosti posameznikove narodne (in siceršnje) identitete, ki se je danes vse bolj zavedamo, popisi žal ne zajamejo.

Slovenci so bili tudi po Deákovih izračunih precej podprezentirani. Kaj so bili – ob že navedenih razlogih – vzroki tega, si ne upam ugibati, tako da uganko za sedaj puščam ob strani. Zanimivo bi bilo raziskati še odnos Slovencev (predvsem pa politikov) do tako skromnega števila sonarodnjakov med častniki. Med raziskovanjem zgodovine ljubljanskega častniškega zbora nisem odkril kaj dosti gradiva v zvezi s tem in zdi se mi, da se s problematiko vsaj javno nihče ni dosti ukvarjal. Nekaj stavkov v posameznih člankih pa daje slutiti, da situacija ni bila povsem neopažena in je občasno prišla na plan. – »... *pri vojaščini se jih je krvavo malo vspelo na višo čast kljubu ponemčevalnim učilnicam*«, je v razmišljanju o položaju slovenskega jezika zapisal uvodničar *Slovenskega naroda* maja 1868.³³³

	1900		1900
Nemci	55,0%	Hrvati	2,1%
Madžari	9,1%	Srbi	1,6%
Čehi in Moravani	8,1%	Romuni	1,6%
Slovaki	0,4%	Italijani	0,2%
Poljaki	3,3%	tujci	0,2%
Rutenci	0,4%	večnacionalni	16,2%
Slovenci	0,8%	nedoločeno	1,2%

Tabela 7: nacionalna sestava aktivnega častniškega kadra po I. Deáku (seštevek je – verjetno zaradi zaokroževanja – 100,2%!).

Vir: I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 223, tabela 10.10.

Vsekakor vzrokov ne moremo in ne smemo iskati v nacionalnem značaju Slovencev. Odločitev za častniško kariero je bila predvsem poklicna odločitev in je bila le malo povezana z manjšo ali večjo bojevitostjo posameznega aspiranta na oficirsko čast. Toliko manj bi odločitev lahko utemeljevali in razlagali s pomočjo nacionalnih stereotipov, ki so »dvomljivi in krivični in ... *le tu in tam skrivajo v sebi zrno resnice*.«³³⁴ Poleg tega je bil stereotip o »Janezih«, ki se je pri nekaterih južnoslovanskih narodih razvil za časa rajnke Jugoslavije, bolj posledica precenjevanja lastnih vojaških sposobnosti, kakor odsev dejanskega stanja. V sredi 19. stoletja je na primer Anton Kremlj zapisal povsem drugačno – in nič bolj utemeljeno ali manj bedasto – mnenje o vojaški vrednosti Slovencev. Menil je, da »so Nemci kam menje za vojšake, kak Slovenci, zakaj Nemci so vu večih krajih nedopadlive zrasti, krofasti ino hripasti, razplošeni ino debeli, počasni ino nerazumni, zato da preveč jejo: Nemec jej petkrat na den, vjutro, kak stane, se že močne hrane najej, per nékih vurah že južnije, k' obedi se žirovnih zdačnih hran do punega nasiti, na sred odvečarke pále južnije, ino večer si petokrat želodec napuni. To je za vojšaka ne, vojšak le enkrat na den dobi do nasitenja jesti. Za tega volo so od nekda le Slovenci bol za vojšake bili, da so lepšega života, bol drobni ino šibki, hitreši ino razumnéši.«³³⁵

³³³ *Slovenski narod*, 30.5.1868, št. 26, str. 1.

³³⁴ Janek Musek, *Psihološki portret Slovencev*, Ljubljana 1994, str. 7.

³³⁵ Anton Kremlj, *Dogodivšine štajerske zemle*, Gradec 1845, str. 233.

Deželni izvor častnikov

Deželni izvor v Ljubljani nastanjenih častnikov sicer ni nadomestilo za manko podatkov o nacionalni pripadnosti, a rezultati se mi vseeno zdijo vredni predstavitve (tabela 8). Kljub temu, da je narodna pripadnost v tistem času dobivala vse večji pomen, ne moremo zanemariti dejstva, da je deželna zavest še vedno obstojala in da se je precej ljudi – gotovo tudi častnikov – še močno identificiralo z domačo deželo, pa čeprav so živeli stotine kilometrov stran. Med drugim to jasno kažejo tudi popisnice ljudskih štetij za ljubljansko prebivalstvo; ob koncu 19. stoletja so se mnogi Ljubljanci še proglašali za Kranjce.³³⁶

	domobranstvo (N=48)	skupna vojska (N=142)	skupaj (N=190)
Spodnja Avstrija	14,58%	13,38%	13,68%
Gornja Avstrija	4,17%	0,70%	1,58%
Tirolska	2,08%	4,93%	4,21%
Predarlška	0,00%	1,41%	1,05%
Salzburška	2,08%	1,41%	1,58%
Štajerska	10,42%	12,68%	12,11%
Koroška	4,17%	3,52%	3,68%
Kranjska	18,75%	10,56%	12,63%
Češka	12,50%	14,08%	13,68%
Moravska	4,17%	2,82%	3,16%
Šlezija	0,00%	0,70%	0,53%
Primorje	12,50%	4,93%	6,84%
Dalmacija	4,17%	1,41%	2,11%
Galicija	6,25%	2,11%	3,16%
Bukovina	0,00%	0,70%	0,53%
Ogrska	4,17%	10,56%	8,95%
Hrvaška in Slavonija	0,00%	8,45%	6,32%
Bosna in Hercegovina	0,00%	1,41%	1,05%
Italija	0,00%	2,82%	2,11%
Nemčija	0,00%	1,41%	1,05%

Tabela 8: rojstne dežele častnikov ljubljanskega častniškega zbora

Vir: avtorjev pregled *Qualifikationslisten* v KA.

Častniki, rojeni na Spodnjeavstrijskem, so bili skoraj brez izjeme Dunajčani. Precejšen delež Kranjcev pač lahko pripišem dejstvu, da pišem o kranjski prestolnici. To je še posebno očitno pri častnikih domobranstva, kjer njihov delež dosega skoraj petino. Vse kaže, da je bilo pri častnikih do določene mere v navadi lokalno popolnjevanje enot; visok delež domačinov pa je bil tudi posledica zahteve po znanju slovenščine.

Daleč nadpovprečen je na prvi pogled delež častnikov, rojenih v tujini. Vendar je delež rojenih v Italiji pravzaprav statistična prevara; podroben pregled nam odkrije, da so bili vsi ti »Italijani« sinovi avstrijskih častnikov ali podčastnikov in vsi so bili rojeni v italijanskih mestih, ki so do 1859 oziroma 1866 še spadala pod avstrijsko oblast.³³⁷ Vojaški uradniki so pri zapisovanju osebnih podatkov pri mestu rojstva očitno upoštevali meje v trenutku vpisa. Le kot zanimivost naj omenim, da so v posameznih enotah kot gostje služili tudi tuji častniki.

³³⁶ Prim. A. Studen, *Stanovati v Ljubljani*, str. 117.

³³⁷ Prim. *Qualifikationsliste* Conrad Christianović, *1864, Oskar Dillman v. Dillmont, *1853, Leopold Kitzberger, *1853, Ferdinand v. De Sommain, *1842 (*Qualifikationslisten*, KA).

Kronist kranjskega 17. pešpolka poroča o vrsti romunskih častnikov, ki so v njegovi enoti gostovali po 1901. letu.³³⁸

Ob vseh teh statističnih podatkih o nacionalni pripadnosti in deželni izvori ne smemo pozabiti, da se je armada pravzaprav postavljala s svojo nadnacionalnostjo. To je seveda do neke mere bila le fraza, a del častnikov bi gotovo imel težave z odgovorom na vprašanje o narodnostni pripadnosti. Kar precej jih je izviralo iz mešanih družin. Kot grof Franz Xaver Morstin iz neke zgodbe Josepha Rotha bi pri opredelitvi imeli težave s kriteriji. – »*Er sprach fast alle europäischen Sprachen gleich gut, er war fast in allen europäischen Länder heimisch, seine Freunde und Verwandten lebten verstreut in der weiten und bunten Welt. Ein kleineres Abbild der bunten Welt war eben die kaiser- und königliche Monarchie, und deshalb war sie die einzige Heimat des Grafen.*«³³⁹

Posebno skupna vojska, ta »*armada brez države*« – kot jo je posrečeno označil Johann Christoph Allmayer-Beck, je bila v času cvetočih nacionalizmov nekakšen zadnji preostanek nadnacionalnega avstrijskega patriotizma. Zato je bila seveda trn v peti Madžarom, ki so si namesto nadnacionalne sile želeli mnogonarodne vojske, ki bi jo sestavljali nacionalni kontingenti.³⁴⁰ Prestolonaslednik Franc Ferdinand je besnel: »*Es ist höchste Gefahr im Verzuge, denn in Ungarn arbeitet alles dahin um die einzige und verlässlichste Stütze der Monarchie und Dynastie, die Armee, auch noch zu ruinieren.*

Ich weiss nicht ob meine Bemühungen von Erfolg gekrönt sein werden, aber ich habe jetzt schwere Zeiten durchzumachen.

Denn wer mir and die Armee greift, der greift mir ans Herz, und ich kann es nicht verwinden, dass die alterwürdigen Traditionen der Armee einer revolutionären Bande und Horde ausgeliefert werden sollen!«³⁴¹

Nadvojvoda je pač menil, da je anacionalna oziroma nadnacionalna, le cesarju vdana armada, *conditio sine qua non* obstoja monarhije.³⁴² In v tem se je izjemoma ujemal s starim cesarjem.

Kljub vsemu razpravljanju o anacionalnosti in nadnacionalnosti je treba opozoriti tudi na drugo plat. Tudi v armado so se v novem stoletju pretihotapili ljudje, ki kot otroci svojega časa še zdaleč niso bili strpni do drugih narodov. O tem nam pričajo usode nekaterih častnikov po prvi svetovni vojni³⁴³ in pa incidenti, ki so se dogajali pred njo. Enega izmed njih je obravnaval tudi kranjski deželni zbor v razpravi o poročanju c.kr. korespondenčnega urada. V želji, da bi dokazal pristranskost korespondenčnega urada, je poslanec dr. Šušteršič raziskal spopad kadeta Mallitscha z demonstranti na ljubljanski železniški postaji in opozarjal, da je ta pretep sam izzval z nesramnimi vzkliki: »*Sind die windische Lausbuben noch immer draußen? ... Marsch weg, windische Bagage. Marsch weg!*«³⁴⁴

³³⁸ Ferdinand Strobl von Ravelsberg, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regiments Ritter von Milde Nr. 17 1674–1910*, Laibach 1911, str. 316, 317.

³³⁹ Joseph Roth, *Die Büste des Kaisers* (v: Joseph Roth, *Die Büste des Kaisers – Kleine Prosa*, Stuttgart 1969, str. 4). Prim. tudi I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 223.

³⁴⁰ J. Ch. Allmayer-Beck, *Die bewaffnete Macht ...*, str. 89.

³⁴¹ Pismo Franca Ferdinanda nekdanjemu pribočniku Heinrichu Kraus von Elislagu z dne 29.4.1903 (KA, Nachlaß Kraus v. Elislagu, B/1408:4).

³⁴² J. Ch. Allmayer-Beck, *Die bewaffnete Macht ...*, str. 94–97.

³⁴³ I. Deák v poglavju o habsburških častnikih v nasledstvenih državah navaja vrsto častnikov, ki so se spogledovali s fašizmom in nacizmom. Morda velja omeniti ustaša Slavka Kvaternika ali vodjo madžarskih fašistov Ferenca Szálasiya, ki je 1944 na čelu Madžarske nasledil admirala Miklósa Horthyja (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 248–256).

³⁴⁴ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 27. septembra 1904 do 17. oktobra 1904. (Po stenografičnih zapisnikih.), 45. zvezek; *Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach vom 27.*

Ali si je kadet zaradi tega zaslužil tepežkanje, ne vem, vsekakor pa njegovo ravnanje ni bilo v skladu z armadnimi ideali. Ni mi znano niti, kako je vojska reagirala na kadetove izpade in na njegov nečastni poraz v boju z demonstranti. Dogodek pa lepo ilustrira, da se tudi armada kljub drugačnim željam ni mogla izogniti nacionalnim sporom in politiki. Toda strinjamo se lahko z Igorjem Grdino, ki pravi, da nemškonacionalni duh v armadi še ni prevladal, in zapiše: »*Za napredovanje je bila pač odločilna zvestoba prestolu...*«³⁴⁵

»To niso ljudje! To so socialisti!«³⁴⁶ – častniki in politika

Na kratko želim osvetliti še udeležbo častnikov (in armade) v politiki. Te formalno sploh ne bi smelo biti, kajti aktivni oficirji (in tudi vojaki na služenju vojaškega roka) niso imeli ne aktivne ne pasivne volilne pravice.³⁴⁷ Dokumenti nam tudi pričajo, da je vojska vmešavanje častnikov v politiko običajno preganjala; v osebnih papirjih vpletenega je bil poslej zapisan izrečeni ukrep – »*Wurde ihm als Militär [???] Commandant in Klagenfurt wegen Anständen in Lokal Angelegenheiten, die Mißbilligung des k.u.k. Reichskriegs-Ministeriums bekanntgegeben.*«³⁴⁸

Seveda so mnogi našli pot mimo takih omejitev in v ozadju igrali pomembno vlogo v politiki. Ker je vojska s svojo močjo *de facto* bila tudi politična sila, to ni bilo težko vrhu armade. Poleg tega je cesar vrsto visokih administrativnih položajev prepustil častnikom. Takšno ravnanje je pisca političnega pregleda v *Slovenskem narodu* ob priliki privedlo do kritičnega sklepanja, da »*je videti, [da] imajo avstrijski generali več administrativnega in političnega talenta, kakor pa strateškega.*«³⁴⁹ Jasno pa je, da je bil položaj celotnega častniškega korpusa drugačen. Močna povezanost narodnega vprašanja s politiko je to v armadi, ki se je dičila z nadnacionalnostjo, napravila za precejšnjo tabu temo. Zvestoba častnika naj bi pač veljala monarhiji in cesarju, ne pa stranki ali narodu.³⁵⁰

Predrzo pa bi bilo trditi, da so bili oficirji apolitična bitja; gotovo so imeli mnogi še kako izoblikovana mnenja tudi o politiki. Oficirski bonton je celo prepričeval skeptike, da je informiranost o politiki del splošne razgledanosti.³⁵¹

Upam si trditi, da je bilo politično opredeljevanje dosti bolj izrazito pri častnikih, ki so v vojsko prišli mimo sistema vojaškega šolstva (torej pri enoletnih prostovoljcih oz. rezervnih častnikih) in jih ta ni uspel oblikovati po meri vojske. Podobno je mnenje Otta von Kieseветtra v njegovem predavanju o častnikih stare armade: »*Eine noch grössere Rolle als für den Berufsoffizier; spielte die Nationalitätenfrage für den Reserveoffizier. Die kurze*

September 1904 bis 17. Oktober 1904. (Nach Stenographischen Aufzeichnungen.), 45. Band, Ljubljana 1905, str. 33. Zahvaljujem se kolegu mag. Andreju Rahtenu, ki me je opozoril na navedeno debato v deželnem zboru.

³⁴⁵ Igor Grdina, Blasius Schemua, avstro-ogrski vojskovodja (v: *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, Ljubljana 1995, str. 106, 107).

³⁴⁶ Miroslav Krleža, *Trije domobranci* (v: M. Krleža, *Hrvatski bog Mars*, str. 140).

³⁴⁷ Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, Razprave in eseji 10, Ljubljana 1965, str. 140.

³⁴⁸ Zulaß zum Hauptberichte pro 1900..., *Qualifikationsliste* Ferdinand v. De Sommain, *1842 (*Qualifikationslisten*, KA).

³⁴⁹ *Slovenski narod*, 13.10.1868, št. 82, str. 4.

³⁵⁰ Častniki so morali med drugim že v kadetnici podpisati izjavo (*Revers*), da s svojo častno besedo jamčijo, da ne pripadajo nobeni tajni družbi in da: »[ich] auch in Zukunft niemals in eine solche eintreten werde« (prim npr. *Revers* Hermann Kunstla; v: *Qualifikationsliste* Hermann Kunstl, *1889; *Qualifikationslisten*, KA).

³⁵¹ »Nachdem man manchmal die Ansicht hört, dass es für Officiere unstatthaft sei, von Politik zu sprechen, so dürfte die berichtende Bemerkung nicht überflüssig sein, dass jeder Gebildete, also auch der Officier, etwas von derselben verstehen muss und sich daher ohneweiteres unter Kameraden über dieses Thema unterhalten kann. Es ist eben ein Unterschied zwischen 'über Politik sprechen' und 'Politik betreiben'.« (A. Schneider, *Der Officier im gesellschaftlichen Verkehr*, str. 20).

militärische Dienstzeit konnte sein Wesen und Denken nicht wandeln. Er trug die Eigenheiten seines Volkes – selbstverständlich mit individuellen Abstufungen – durchs weitere Leben.»³⁵²

Rezervisti, ki so se aktivirali, so morali politično delovanje seveda opustiti, tisti v civilu pa so se (saj so bili vendar inteligentje) mnogokdaj zapletli v politiko. Nekateri so postali celo socialdemokrati! Vojska nad tem seveda ni bila navdušena in se ni obotavljala odvzeti činov častnikom v rezervi, ki naj bi se s svojo politično dejavnostjo pregrešili zoper stanovsko čast. Častni sveti so redno obravnavali primere socialdemokratskih, pa tudi nemškonacionalnih in drugih politično ali narodnostno preveč zagrelih rezervnih kadetov oziroma častnikov. Na drugi strani pa je priljubljen politični akt postala tudi demonstrativna odpoved rezervnemu činu.³⁵³

Omejitev pa, kot sem že zapisal, niso veljale vedno in za vsakogar. Primer ljubljanskega župana Ivana Hribarja priča, da so se bili visoki častniki pripravljeni spustiti v vsakovrstna mešetarjenja, da bi odstranili armadi neljubega politika. V svojih spominih Hribar namreč trdi, da je njegovo nepotrditev na mesto ljubljanskega župana v navezi z Ivanom Šušteršičem izposloval general Oskar Potiorek.³⁵⁴

V povezavi s tem dogodkom se postavlja vprašanje, kako aktivno vlogo je armada kot celota v resnici igrala v politiki. Posebno obravnavo bi si gotovo zaslužila še asistenčna služba – uporaba vojaških enot v policijske namene, ki tudi v Ljubljani ni bila redka. Vendar bi pisanje o tem že precej seglo čez okvire tega dela, zato se bom omejil le na zapis nekaj ilustrativnih epizod, ki so tako ali drugače povezane z Ljubljano.

Vsekakor ne morem mimo Maximiliana Rongeja, ki je leta 1902 kot nadporočnik, dodeljen generalštabu, za eno leto prišel v štab ljubljanske 44. domobranske pehotne brigade. Svojo službo je opravljal tako dobro, da si je prislužil izredno napredovanje. Leta 1908 je bil dodeljen obveščevalni službi generalštaba (*Evidenzbüro des Generalstabes*) in po kratki frontni službi leta 1917 postal šef le-te (*Chef des Evidenzbureaus und der Nachrichten-Abteilung des Armeoberkommandos*).³⁵⁵ V njegovi zapuščini v dunajskem Vojnem arhivu je ohranjenega precej materiala, ki med drugim osvetljuje tudi delovanje posebne *P(olitische)-Gruppe*, ki je bila avgusta 1915 ustanovljena v okviru vojaške obveščevalne službe. Njene naloge so bile »vor allem in verschiedenen Berichten über den jeweiligen Stand der staatsfeindlichen Propaganda...«³⁵⁶ Posamezni referati pa so se ukvarjali s Čehi, Poljaki in Ukrajinci, Jugoslovani, Madžari in Romuni, Italijani ter mednarodnimi gibanji (socialisti,

³⁵² O. v. Kiesewetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee* (KA, B/861, fol. 11r, 12).

³⁵³ Prim. Ernst Zehetbauer, *Die Einjährigen in der alten Armee. Das Reserveoffizierssystem Österreichs-Ungarns 1868–1914*, diplomsko delo, Wien 1994, str. 121–131. O socializmu v armadi prim. tudi: Janez Rotar, *Politična in socialna misel Podlimbarskega*, Razprave in eseji 14, Ljubljana 1969, str. 119–123. Fran Maselj-Podlimbarski se je s svojimi stališči (tako javnim kot zasebnimi) seveda močno razlikoval od predstav o avstrijskem častniku, zato je njegova usoda še toliko bolj zanimiva. Njegova pot opozarja na možnost obstoja relativno radikalnih prepričanj te ali one vrste tudi med častniki, hkrati pa se zastavlja vprašanje, zakaj Maslja niso vrgli iz vojske. Ali je sicer strog sistem obnašanja častnikov blažila pregovorna avstrijska šlamparija?

³⁵⁴ I. Hribar, *Moji spomini*, I. del, str. 363, 364. Primerjaj tudi Igor Grdina, *Ivan Hribar nič več župan* (v: *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, Ljubljana 1995, str. 106, 107).

³⁵⁵ M. Ronge je bil rojen 9.11.1874 na Dunaju. Končal je terezijansko vojaško akademijo in 1896 vstopil v vojsko. 1901 je končal generalštabno šolo. Poveljnik obveščevalne službe je bil do 1919. Med drugim je bil član štiričlanske komisije, ki je znamenitega vojuna Alfreda Redla v noči 24.5.1913 obiskala v hotelu na Herrengasse in mu dovolila, da se je s (»častnim«) samomorom izognil natančnemu zaslišanju (Gerd Holler, ... *für Kaiser und Vaterland*, str. 350). Po vojni je bil ministrski svetnik v uradu zveznega kanclerja. Po priključitvi Avstrije Nemškemu rajhu je bil interniran v Dachau. Umrli je leta 1953 (biografijo povzemam zlasti po tipkopisu Oskarja Regeleja, *Ministerialrat General Maximilian Ronge + in drugih dokumentih*, priloženih *Qualifikationsliste Maximilian Ronge, *1874; Qualifikationslisten*, KA).

³⁵⁶ Navajam po tipkopisu v zapuščini M. Rongeja (KA, Nachlaß Ronge, B/126, fol. 534). Po tem tekstu sem tudi povzel delovanje *P. Gruppe*.

cionisti, prostozidarji...).³⁵⁷ Med zanimivimi problemi, ki jih je obravnavala *P.-Gruppe*, je naveden tudi judenburški vojaški upor.³⁵⁸

Res je seveda, da je bila *P.-Gruppe* organizirana šele v vojni – v obdobju »vojnega absolutizma«, ko je bila klima bolj naklonjena vohunom in ovaduhom, vendar njena organizacija kaže, da so se bili deli vojske še kako pripravljeni vmešavati v notranjo politiko države.³⁵⁹ Svojo vohunsko dejavnost je Ronge popisal tudi v dveh knjigah, ki sta izšli po vojni.³⁶⁰ V knjigah nekajkrat nastopajo tudi »*gewisse Kreise*« Slovencev: »*Verhaftungen wegen serbenfreundlicher Äußerungen und Majestätsbeleidigungen, die Notwendigkeit der Einstellung fast aller Sokolvereine und einiger sonstiger serbophiler, antimilitaristischer und sozialdemokratischer Verbände, Äußerungen serbophiler Strömungen bei der Gymnasialjugend [waren] symptomatisch. ... Besonders die Geistlichkeit wühlte die Seelen auf...*«³⁶¹

Medvojna vohunska dejavnost ter njene posledice gotovo predstavljajo temnejšo plat sobivanja prebivalstva slovenskih dežel in avstrijske armade. V zaostrenih razmerah so na dan prišle vse predvojne zamere in vojska je v vojni očitno videla dobrodošlo priložnost za poravnavo starih računov. Značilen je tekst, ki ga je leta 1916 izdalo cesarsko in kraljevo poveljstvo jugozahodne fronte in ki sladostrastno našteva vse stare zamere in ne skriva, da je pisec krilatico nemškega kanclerja Bethmanna-Hollwega o odločilnem spopadu med Germani in Slovani razumel kot navodilo za obračun z avstrijskimi Slovani.³⁶²

Toda poleg uveljavitve vojnega absolutizma je potrebno med vzroke za tako zaostritev razmer šteti tudi personalne spremembe, ki jih je vojna prinesla armadi. Številni rezervni častniki so v aktivno službo prinesli tudi stališča iz civilnega življenja, kar ni ušlo vojaški preiskovalni komisiji, imenovani z mandatom, da razišče sporno delovanje vojske zoper Slovence: »... v mnogih primerih [so] osebe, ki so v svojem civilnem življenju sledile nemško nacionalni politiki, mislile, da [so] lahko zdaj, ko so kot rezervni ali domobranski oficirji opravljale aktivno službo, pooblašene, da smejo z vojaškega stališča soditi svojim nacionalnim in političnim nasprotnikom in se pri tem ravnati po svojih osebnih nazorih o državi sovražnem mišljenju.«³⁶³

Seveda osrednje mesto v zgoraj omenjeni knjižici, ki nam ponuja lep pogled v vojaško dušo, zavzemajo neredi septembra 1908, med osebnostmi pa je bil prav nič presenetljivo v središču pozornosti Ivan Hribar, vodja »*radikalne struje*« v slovenski liberalni stranki: »*die trotz des politischen Bündnisses mit den Deutschen ihre weitgehenden nationalen Pläne rücksichtslos zu verwirklichen trachtete*.«³⁶⁴ Vendar pa srd ni usmerjen le nanj, saj je avtor

³⁵⁷ KA, B/126, fol. 528 r.

³⁵⁸ Rokopisni popravek na tipkopisu v: KA, B/126, fol. 537.

³⁵⁹ Poveljstvo 3. armadnega zbora je že v času balkanskih vojn zbiralo podatke o politično sumljivih Slovencih ter Hrvatih, ki naj bi jih v primeru spopada s Srbijo, Rusijo ali z Italijo takoj pozaprl (Janko Pleterski (ur.), *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročilo vojaške in vladne komisije*, Viri 1, Ljubljana 1980, str. 8). O medvojnem delovanju armade na Slovenskem prim. tudi: Rok Stergar, »*Politični cilji slovenske inteligence*« : *Nekaj drobcev o vohunih in vojaki*, Zgodovina za vse, leto V/98, št. 1, str. 21–29 in tam navedeno literaturo.

³⁶⁰ Max[imilian] Ronge, *Kriegs- und Industrie-Spionage. Zwölf Jahre Kundschaftsdienst*, Zürich-Leipzig-Wien 1930 in Max[imilian] Ronge, *Meister der Spionage*, Zürich-Leipzig-Wien 1934.

³⁶¹ M. Ronge, *Kriegs- und Industrie-Spionage*, str. 100.

³⁶² Knjižica je že citirano poročilo *Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz*.

³⁶³ Navedek iz poročila vladne komisije citiram po prevodu v: Janko Pleterski, *Koroški Slovenci med prvo svetovno vojno* (v: *Koroški plebiscit. Razprave in članki*, Ljubljana 1970, str. 78).

³⁶⁴ *Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz*, str. 3.

brošure major avditor dr. Albin Schager menil, da: »auch die *klerikale Partei* ist nicht so loyal, wie man nach gelegentlichen Äußerungen ihrer Führer annehmen möchte...«³⁶⁵

Po nadaljnjih straneh dokazov vprašljive lojalnosti Slovenske ljudske stranke ne more biti več presenetljivo, da je kot »*einzigste einwandfreie slowenische Politiker*« ostal le vitez Josip Pogačnik.³⁶⁶ Družbo mu je pogojno delal samo še liberallec dr. Ivan Tavčar, ki je bil sicer neoporečen župan, a »*natürlich auch ihm die Verantwortung für das politische Wirken seiner Parteigenossen trifft*.«³⁶⁷ Da so morali biti kriteriji za uvrstitev med izbrance res strogi, priča tudi dejstvo, da mednje ni bil uvrščen niti monarhiji do konca zvesti kranjski deželni glavar in načelnik VSLS dr. Ivan Šušteršič. – »*Immerhin hat auch Dr. Sušteršič bei seinem politischen Auftreten in der südslawischen Frage wiederholt Auffassungen verfochten, die mit dem österreichischen Standpunkte im starken Gegensatze waren*«,³⁶⁸ je trdil posvečeni major avditor.

Ko danes beremo ta umotvor, se ob tem seveda zlasti zabavamo in se čudimo intelektualnim akrobacijam pisca, takrat pa so zaradi podobnih spisov mnogi končali v konfinaciji, zaporu ali celo pred strelskim vodom.³⁶⁹ Seveda pa naš posamične epizode prepričujejo, da se tudi med vojno vsi niso pozverinili – niti vsi častniki ne.³⁷⁰

Epilog

»Bilo je ob tej uri, ko je stal moj prijatelj Tunda, star 32 let, čil in zdrav, mlad močan možki z vsakršnimi talenti, na trgu pred Madeleine, sredi prestolnice sveta in ni vedel kaj početi. Ni imel poklica ne ljubezni ne veselja ne upanja ne ambicije in niti ne egoizma.

Tako odveč kakor on ni bil nihče na svetu.«³⁷¹

Tako žalostno se konča zgodba o nekdanjem cesarsko-kraljevem nadporočniku, ki se ne znajde v svetu po koncu vojne. Zgodba, ki sem jo poizkušal obnoviti v tej diplomii, se je pravzaprav končala z začetkom 1. svetovne vojne. Življenje častnikov dvojne monarhije se je takrat popolnoma spremenilo in čez štiri leta države, ki so ji služili, ni bilo več. Konec je bilo blišča raznobarnih uniform na promenadah in plesiščih monarhije. Na drugi strani pa je bilo konec tudi življenja v znaku občutka brezperspektivnosti, ki ga je v Radetzkyjevi koračnici tako dobro predstavil prav Joseph Roth.

»15.8.1914.

12. Mobiltag. Um 10^h58 vorm. Abfahrt von Laibach unter großer Teilnahme der Zivilbevölkerung. Die Mannschaft wurde vom Land Krain und der Stadt Laibach bewirtet. Die Waggons bekränzt mit Blumen und Fahnen, entlang der ganzen Strecke Jubel und Begeisterung. Auch Passagiere der wenigen begegnenden Züge riefen uns Segenswünsche

³⁶⁵ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 8.

³⁶⁶ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 14.

³⁶⁷ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 15.

³⁶⁸ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 15.

³⁶⁹ Zaradi preganjanja Slovencev so poslanci po otvoritvi parlamenta 1917 večkrat interpelirali. Preiskavo sta opravili vladna in vojaška komisija, vendar na podlagi poročil ni prišlo do ukrepov (prim. J. Pleterski (ur.), *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročilo vojaške in vladne komisije* in Janko Pleterski (ur.), *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Priloge poročilom vladne komisije (izbor)*, Viri 2, Ljubljana 1982). Pri sestavljanju odgovorov na interpelacije je sodelovala tudi P.-Gruppe, ki je dala na voljo svoj zbrani material (KA, B/126, fol. 535).

³⁷⁰ Nekaj zanimivih spominov v: I. Grdina, Arduš, *pejmo še v bar!*, str. 139, 140.

³⁷¹ Joseph Roth, *Beg brez konca*, Ljubljana 1966 (prevedla Maila Golob); str. 117; originalna izdaja npr.: Joseph Roth, *Die Flucht ohne Ende. Ein Bericht*, Köln 1994, str. 142, 143. Prva izdaja je izšla 1927.

*Slika 13: Spominska razglednica ob vojaškem nagradnem streljanju v Ljubljani leta 1912
(iz zbirke Alojza Cindriča)*

zu...«, si je v dnevnik, ki je v stenografiranem originalu in prepisu ohranjen v njegovi zapuščini, zapisal Franc Dobnik.³⁷²

Tako Dobnik kot mnogi drugi se iz svetovne vojske niso vmili. Hkrati z njimi je izginila armada, ki so ji služili in z njo dolga tradicija, ki je tudi del naše zgodovine. Ostali so nekateri izrazi in številni spomini. In ostale so nekatere stavbe, ki pa jih v zadnjem času zamenjujejo veleblagovnice in McDonaldsove restavracije pa tudi muzeji. Preteklost je pač največkrat uporabna le za zgodovinarje.

³⁷² Tipkopisni prepis stenografiranega dnevnika Franca Dobnika (KA, Nachlaß Dobnik, B/1365:1, str. 2).

K.k.Landwehrinfanterieregiment LAIBACH Nro. 27.

Podpolkovnik Lothar K.v. Dornfeld.

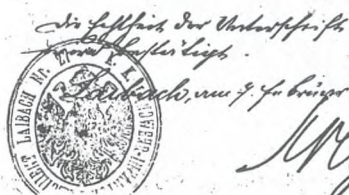
Eid.

Ich schwöre zu Gott dem Allmächtigen einen feierlichen Eid,
Seiner Apostolischen Majestät, unserem Allerdurchlauchtigsten
Fürsten und Herrn

Franz Joseph dem Ersten,

von Gottes Gnaden Kaiser von Österreich, König von Böhmen, u.s.w. und
Apostolischen König von Ungarn, und den sanktionierten Gesetzen un-
seres Vaterlandes treu und gehorsam zu sein, auch allerhöchst Ihren
Generalen, überhaupt allen meinen Vorgesetzten und Höheren zu ge-
horchen, dieselben zu ehren und zu beschützen, ihren Geboten und Be-
fehlen in allen Diensten Folge zu leisten, gegen jeden Feind, wer es
immer sei, zu Wasser und zu Land, bei Tag und Nacht, in Schlachten,
in Stürmen, Gefechten und Unternehmungen jeder Art, mit einem Wor-
te an jedem Orte, zu jeder Zeit und in allen Gelegenheiten tapfer
und Mannhaft zu streiten, unsere Truppen, Fahnen und Geschütze in
keinem Falle zu verlassen, mich mit dem Feinde nie in das mindeste
Einverständnis einzulassen, mich immer so, wie es den Kriegsgesetzen
gemäss ist, und wie es braven Krieglenten zusteht, zu verhalten, und
auf diese Weise mit Ehre zu leben und zu sterben.

So wahr mir Gott helfe. Amen!

*Ich schwöre dem Oberbefehlshaber
treu und gehorsam zu sein.
Lothar K.v. Dornfeld
Myslowitz*

Slika 14: Častniška prisega podpolkovnika viteza Lotharja von Dornfelda pri 27. domobranskem pešpolku (Kriegsarchiv)

K. k. 44. Landwehr Infanterie Brigada Laibach.

Bericht
zur Qualifications-Liste über den Oberlieutenant-Georgsfrill dem Generalstab
Fotz Daubek
für das Jahr 1901.

Oberlieutenant Fotz Daubek, welcher vom Jahr 1897 bis 1899 der Kriegsschule mit großem Erfolge absolvierte, zeigt, sowohl in Bezug auf seine geistig-ethische, charakteristische, seiner sehr guten Einsicht, seiner ganz besonders hervorragenden Fähigkeiten und von sehr gutem Erfolge begleiteten Kenntnissleistungen, sowie über seine in Bezug auf seine ganz besondere Verantwortung, Klugheit, seine militärischen, in allgemeinen Kenntnissen, sowie in der menschlichen Natur dessen herab, nur noch in dieser Hinsicht unter seinen Kameraden zu beurtheilen ist.

Seine Kenntnissleistungen bei der Truppe als Haupt mit Consequenz Commandant, im Westen und Kriesschule, sowie als Lehrer der Kriegsschule freiwilligen Studenten von Seite des Kriegsmantel Commandanten überall als sehr gute hervorgehoben.

Ganz besonders muss über seine vorzügliche Verantwortung in seiner Stellung als Geiz, still dem Generalstab hervorgehoben werden.

Oberlieutenant Fotz Daubek hat in dieser Verantwortung vom October 1900 bis Mai 1901, dem von Ende September bis Ende October d. J. neben seinen Dienst auch den des 2. Generalstabs-Officiers versehen und auf jeder Prüfung für vorzüglich ausgefallen.

Er zeigt, sowohl in Consequenz, wie bei seiner geistigen Fähigkeit, wie bei der Klugheit, wie bei seiner sehr hervorragenden Fähigkeiten, seiner Gerechtigkeit und Verlässlichkeit, seinen Verbindlichkeit bei Durchführung von wichtigen Missionen, vorzüglich.

Er ist der besonnenen Grundauf in Moral und Geist vollkommen würdig.

Was auf Grund seiner Beförderung in der Qualifications-Liste mit der obigen Abtheilung der Beförderung für die künftige Beförderung in möglichst hoher Weise ausgedrückt, seien im vorangehenden Jahre, unbedeutend befördert werden, in der künftigen Beförderung nicht, besonders vorzügliche Leistungen mit vollster Zustimmung anerkennen lässt, wird deshalb der Beförderung für vollkommen würdig ausfallen.

Oberlieutenant Fotz Daubek wird daher zur Beförderung
»ausser der Rangstour«

beurtheilt.

Laibach, am 6. Dezember 1901.

Mit nicht bekannt!

Obiger Bericht wurde auf der Evolution zum
Geiz für Qualifications-Liste für 1901 der
Generalstabs-Abtheilung der 22. Landwehr-Brigade
Militär-Gesamtheit.

Anton Augerhoffer von Almburg Gell.
Comd. des 44. Landw. Infanterie-Regts.

Ku.k. 56. J. Brig. Kmdo.

Sprachenklassifikation.

Leutnant Nowy Jotir von Wallersberg
hat am 5. März 1912 die Prüfung aus der
slowenischen Sprache abgelegt.

Es wurde ihm von der Sprachenprüfungskommission
die Klassifikation: Zum Dienstgebrauch genügend
zuerkannt.

Laibach am 5. März 1912.

Kriegsarchiv

Leutnant Nowy Jotir von Wallersberg

Kriegsarchiv

Carl Nowy Jotir

Slika 16: Spričevalo o opravljenem izpitu iz znanja slovenskega jezika za poročnika Viktorja Nowyja pl. von Wallersberga (Kriegsarchiv)

STRAFPROTOKOLLAUSZUG.

Name: Hptm. Samo V. o. š. n. j. a. K.

Fortlaufende Zahl	In welcher Charge die Strafe erhalten	Bezeichnung der strafbaren Handlung	Art und Ausmaß der Strafe	Von welchem Kommando (Gericht) die Strafe verhängt wurde	Wann in Arrest gesetzt?	Ob die Strafe vollzogen oder ob und inwieweit, dann von wem sie nachgesehen wurde?
1	2	3	4	5	6	7
1.	Oblt.	Hat vor Ausführung eines von seinem Komp. Kmdten erhaltenen Befehles eine nicht berechnete Vorstellung erhoben, u. als diese nicht angenommen wurde, in unpassendem u disziplinwidrigen Tone geantwortet sowie beim Verlassen der Komp. Kanzlei die Türe unwillig zugeworfen.	Stationsarrest acht Tage	Rgtskmdo (Res. Bef. Nr. 44 von 1909	29./8. 1909	vollzogen.
Klagenfurt am 28. April 1914						
						
Unverändert!						
Z a g r e b, am 3. Juni 1914.						
						

Slika 17: Izvleček iz kazenskega protokola stotnika Sama Vošnjaka (Kriegsarchiv)

Seznam uporabljenih virov in literature

Neobjavljeni viri

Drobni tisk, Knjižnica Narodnega muzeja Slovenije, Ljubljana

Otto von KIESEWETTER, *Aus der goldenen Leutnantszeit*, tipkopis predavanja za Österreichische Kameradschaftsbund ehemaliger Angehöriger des I.R. 17 (Kriegsarchiv, Dunaj (KA), Nachlaß Kieseewetter, B/861)

Otto von KIESEWETTER, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee*, tipkopis (KA, Nachlaß Kieseewetter, B/861)

Richard MÜLLER, *Meine Lebenserinnerungen*, tipkopis (KA, Nachlaß Müller, B/771:9)

Nachlaß Dobnik, KA, B/1365

Nachlaß Jiresch, KA, B/1036

Nachlaß Ronge, KA, B/126

Qualifikationslisten, KA

Adolf Freiherr von STILLFRIED UND RATHENITZ, *Erinnerungen aus meinem Leben*, neobjavljen rokopis (KA, Nachlaß Stillfried u. Rathenitz, B/862)

Heinrich WIEDEN VON ALPENBACH, *Lebensgeschichtliche Skizze*, neobjavljen rokopis (KA, Nachlaß Wieden v. Alpenbach, B/30)

Objavljeni viri

Jakob ALEŠOVEC, *Kako sem se jaz likal : povest slovenskega trpina*, (ponatis) Ljubljana 1973

Janez CVIRN, Vasilij MELIK, Dušan NEČAK, *Mojega življenja pot : Spomini dr. Vladimirja Ravniharja*, Historia 2, Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1997

Peter BROUCEK (Hg.), *Ein General im Zwielicht : Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, Wien-Köln-Graz 1980

Ivan HRIBAR, *Moji spomini*, Ljubljana 19832 (uredil Vasilij Melik)

Izvestje Národne čitalnice v Ljubljani začetkom leta 1901, Ljubljana 1901

Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 27. septembra 1904 do 17. oktobra 1904 (Po stenografičnih zapisnikih) : Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach vom 27. September 1904 bis 17. Oktober 1904 (Nach Stenographischen Aufzeichnungen), 45. zvezek, Ljubljana 1905

Janko PLETESKI (ur.), *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917 : Poročilo vojaške in vladne komisije*, Viri 1, Ljubljana 1980

Janko PLETESKI (ur.), *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917 : Priloge poročilom vladne komisije (izbor)*, Viri 2, Ljubljana 1982

Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, Im März 1916

Fran ŠUKLJE, *Iz mojih spominov*, Ljubljana 19952 (uredil Vasilij Melik)

Verzeichnis der Mitglieder des Casino-Vereines in Laibach beim Beginne des Jahres 1902, Laibach 1902

Časniki

Brencelj, (Ljubljana) III/1871, št. 15

Laibacher Zeitung, (Ljubljana) 1900–1914

Slovenec, (Ljubljana) 1900–14

Slovenski narod, (Ljubljana) 1900–14

Vojaški in drugi priročniki ter predpisi

Dienstverkehr des Reserveoffiziers, Wien 1915

Kažipot Ljubljana, Gorenjsko, Notranjsko s Postojno, Dolenjsko, Trst, Ljubljana 1914.

Leksikon občin za Kranjsko : Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900, Dunaj 1906

Militär-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1897, Wien 1898. In dalje vsi letopisi do 1911.

Militär-Strafgesetzbuch, Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaisertum Oesterreich, Jahrgang 1855, VI. Stück, Wien 1855

Pravila pod najvišjim pokroviteljstvom Njih ces. in kralj. Apostolskega Veličanstva cesarja Fran Josipa I. stoječega kranjskega vojaškega veteranskega kora v Ljubljani – Statuten des unter dem Allerhöchsten Protektorate Sr. k.u.k. Apost. Majestät Kaiser Franz Josef I. stehenden krainischen Militär-Veteranen-Corps in Laibach, Laibach 1886

Schematismus der k.k. Landwehr und der k.k. Gendarmerie der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder für 1900 : Amtliche Ausgabe, Wien 1899. Dalje vsi Šematizmi do vključno leta 1914

Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1900 : Amtliche Ausgabe, Wien 1899. Dalje vsi Šematizmi do vključno leta 1914

Adalbert SCHNEIDER, Der Officier im gesellschaftlichen Verkehr, Graz 18953

Statuten aller Offiziersinstitutionen des k.u.k. Infanterieregiments Albert I. König der Belgier Nr. 27, Laibach 1912

Statuten des militärwissenschaftlichen Vereines in Laibach, Laibach 1906

Statuten für den Musik-Fond des k.u.k. Infanterie-Regiments Leopold II., König der Belgier, Nr. 27, Laibach 1896

Statuten für den Oeversee-Fonds, Laibach 1900

Statuten für den Officiers-Fond des k.u.k. Infanterie-Regiments Leopold II., König der Belgier, Nr. 27, Laibach 1896

Statuten für den Officiers-Fond des k.u.k. Infanterie-Regimt. Freiherr von Kuhn Nr. 17, Laibach 1891

Statuten für die Officiers-Mese des k.u.k. Infanterie-Regiments Leopold II., König der Belgier, Nr. 27, Laibach 1896

Statuten zur Officiers-Sparcassa des Infanterie-Regimentes Baron Kuhn Nr. 17, Laibach 1889

[Verbot des Zweikampfes in der Bewaffneten Macht durch Kaiser Karl], im Felde 1917

Literarni viri

Jakob ALEŠOVEC, Ljubljanske slike : Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom, (popravljen ponatis iz Slovenca) Ljubljana 1879

Ivan CANKAR, Gospod stomik (v: Dela IV, Ljubljana 1985)

CERKLJANSKI [Fran ROBAS], Narodni mučeniki : Žaloigra slovensko-zgodovinskih septembrskih dni l. 1908 v Ljubljani, Milwaukee [brez navedenega leta]

Pavel GOLIA, O Ester – o Renée : Izbrane pesmi, Maribor 1997

Jaroslav HAŠEK, Karel VANEK, Dobri vojak Švejk med prvo svetovno vojno, Ljubljana 1952

Jakob HOČEVAR, Krvava noč v Ljubljani : Zgodovinska, narodna drama s petjem v štirih dejanjih (v: isti, Domoljubja sile, Cleveland 1909)

Josip JURČIČ, Telečja pečenka : obraz iz našega mestnega življenja (v: Jurčičeva kratka pripovedna proza, Knjižnica Kondor 173, Ljubljana 1978)

Ethbin KRISTAN, Volja, Ljubljanski zvon, letnik XXII/1902

Ethbin KRISTAN, Izbrano delo, Klasje 23, Ljubljana 1950

Miroslav KRLEŽA, Hrvatski bog Mars, Ljubljana 1949

Niccolò MACHIAVELLI, O vojaški obrti (v: isti, Politika in morala, Ljubljana 1990)

Fran MASELJ-PODLIMBARSKI, Pokorno javljam, Ljubljana 1962

Robert MUSIL, Die Verwirrungen des Zöglings Törleß, Hamburg 1959

Robert MUSIL, Zablude gojenca Törlessa, Ljubljana 19882 (prevedel Darko Dolinar)

Joseph ROTH, Die Büste des Kaisers : Kleine Prosa, Stuttgart 1969

Joseph ROTH, Radetzkyjeva koračnica, Ljubljana 1982 (prevedla Mira Miladinović)

- Joseph ROTH, *Die Flucht ohne Ende : Ein Bericht*, Köln 1994
- Joseph ROTH, *Beg brez konca*, Ljubljana 1966 (prevedla Maila Golob)
- Erazem ROTTERDAMSKI, *Hvalnica norosti*, Zbirka Svetovni klasiki (6. knjiga), Ljubljana 1991 (prevedel Anton Sovre)
- Arthur SCHNITZLER, *Der blinde Geronimo und sein Bruder : Erzählungen 1900–1907*, Frankfurt am Main 1989
- Arthur SCHNITZLER, *Poročnik Gustl : Gospodična Else*, Ljubljana 1995 (prevedla Mira Miladinović-Zalaznik)

Literatura

- Johann Christoph ALLMAYER-BECK, Erich LESSING, *Das Heer unter dem Doppeladler*, München-Gütersloh-Wien 1981
- John A. ARMSTRONG, *National character and national stereotypes*, Society, Vol. 33/1996, No. 2
- Alex BEIN, *Theodor Herzl : Biographie*, (izboljšana žepna izdaja) Frankfurt/M.-Berlin-Wien 1983
- Jean-Paul BLED, *Franc Jožef*, Ljubljana 1990
- Karol CAPUDER, *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, Celovec 1915
- Bojan CVELFAR, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani v prvem desetletju 20. stoletja*, diplomatska naloga, Celje 1995
- Janez CVIRN, »Sapralot! To bo pa močan strel« : *K zgodovini dvoboja na Slovenskem*, Zgodovina za vse, leto I/1994, št. 1
- Alfons DANZER, *Unter den Fahnen : Die Völker Österreich-Ungarns in Waffen*, Prag-Wien-Leipzig 1889
- István DEÁK, *Beyond Nationalism : A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918*, New York 1990
- István DEÁK, *Der k.(u.)k. Offizier 1848–1918*, (2. izboljšana izdaja) Wien-Köln-Weimar 1995
- Rainer EGGER, Christoph TEPPERBERG, *Kriegsarchiv*, zloženka, Wien 1996
- Ferdo GESTRIN, Vasilij MELIK, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana 1966
- Roger GOGALA, *Slovenci v vojnah 593–1918*, Ljubljana 1992
- Igor GRDINA, *Arduš, pejmo še v bar!* (v: Pavel GOLIA, *O Ester – o Renée : Izbrane pesmi*, Maribor 1997)
- Igor GRDINA, *Podoba Žida v slovenski literaturi*, Kronika, letnik 37/1989, št. 3
- Brigitte HAMANN, *Hitlers Wien : Lehrjahre eines Diktators*, (neskrajšana žepna izdaja) München 1998
- Bruno HARTMAN, *Rudolf Maister*, Ljubljana 1989
- Bruno HARTMAN, *Rudolf Maister, general in pesnik*, Ljubljana 1998
- Gerd HOLLER, ... *für Kaiser und Vaterland : Offizier in der alten Armee*, Wien-München 1990
- Hamdija KAPIDŽIĆ, *Hercegovački ustanak 1882 godine*, Sarajevo 1958
- Fridolin KAVČIČ, *Slavni vojaki Slovenski*, Ljubljanski zvon, letnik VI/1886
- Brenda KEISER, *Deadly Dishonor : The Duel and the Honor Code in the Works of Arthur Schnitzler*, Studies in Modern German Literature (Vol. 33), Bern-Berlin-Frankfurt/M.-New York-Paris-Wien 1990
- [Janez Evangelist KREK], *O dvoboji, Slovenec*, 20.1.1887, št. 15
- Anton KREMPL, *Dogodivšine štajerske zemle*, Gradec 1845
- Primož KURET, *Glasbena Ljubljana v letih 1899–1919*, Ljubljana 1985
- Primož KURET, *Ustanovitev prve slovenske filharmonije leta 1908*, Kronika, letnik 45/1997, št. 1–2
- Walter LUKAN, *Zur Biographie von Janez Evangelist Krek (1865–1917)*, neobjavljena disertacija, Wien 1984

Hubert MADER, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, Studien zur Militär-geschichte, Militärwissenschaft und Konfliktforschung (Band 31), Osnabrück 1983

Dragan MATIČ, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno : Kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913/14 – 1917/18*, Gradivo in razprave 15, Ljubljana 1995

Marjan MATJAŠIČ, *Stališče vojaških oblasti do nemirov septembra 1908 v Ljubljani*, Kronika, letnik 32/1984, št. 1

Vasilij MELIK, *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, Razprave in eseji 10, Ljubljana 1965

Gerwin MÜLLER, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten im altösterreichischen Offiziers-korps*, neobjavljena disertacija, Wien 1980

Janek MUSEK, *Psihološki portret Slovencev*, Ljubljana 1994

Christoph NEUMAYER, *Der Islam in Österreich-Ungarn 1878–1918 : Neuordnung der muslimischen Kultusverwaltung in Bosnien – Muslime in der k.u.k. Armee – Muslime in Wien und Graz*, diplomsko delo, Wien 1995

Damjan [J.] OVSEC, *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*, Idrija 1979

Beatrix PATZAK, *Selbstmord, Selbstmordversuch in Uniform*, seminarsko delo, Wien 1988 (KA, Manuskripte/Allgemein 371)

Egon PELIKAN, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*, Documenta et studia historiae recentioris XII, Maribor 1997

Lojze PENIČ, *General Rudolf Maister-Vojanov (v: Boj za Maribor 1918–1919 : Spominski zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajerskem*, Maribor 1988)

Janko PLETERSKI, *Koroški Slovenci med prvo svetovno vojno (v: Koroški plebiscit. Razprave in članki*, Ljubljana 1970

Janko PRUNK, *Slovenski narodni vzpon : Narodna politika (1768–1992)*, Ljubljana 1992

Salvator R. [Rudolf Hetz], *Die Verschuldung unseres Offizierskorps : Ihre Ursachen und Konsequenzen*, Wien 1910

Max[imilian] RONGE, *Kriegs- und Industrie-Spionage : Zwölf Jahre Kundschaftsdienst*, Zürich-Leipzig-Wien 1930

Max[imilian] RONGE, *Meister der Spionage*, Zürich-Leipzig-Wien 1934

Janez ROTAR, *Politična in socialna misel Podlimbarskega*, Razprave in eseji 14, Ljubljana 1969

Gunter E. ROTHENBERG, *The Army of Francis Joseph*, West Lafayette 1976

Hermann RUMSCHÖTTEL, *Das bayrische Offizierkorps 1866–1914*, Beiträge zu einer historischen Strukturanalyse Bayerns im Industriezeitalter (Band 9), Berlin 1973

Erwin A. SCHMIDL, *Jews in the Austro-Hungarian Armed Forces, 1867–1918*, Studies on Contemporary Jewry. An Annual (III., Jews and Other Ethnic Groups in a Multi-ethnic World), New York-Oxford 1987

Erwin A. SCHMIDL, *Juden in der k.(u.)k. Armee – Jews in the Habsburg Armed Forces 1788–1918*. Studia Judaica Austriaca (Band 9), Eisenstadt 1989

Ulf SEREINIGG, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914 : Bildung – Avancement – Sozialstruktur – Wirtschaftliche Verhältnisse*, neobjavljena disertacija, Wien 1983

Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Ljubljana 1995

Tone SMOLEJ, *Zola in Cankar*, diplomsko delo, Ljubljana 1997

Erwin STEINBÖCK, *Die Kämpfe um Radkersburg und im steirischen Grenzraum 1919*, Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 47, Wien 1983

Janez STERGAR, *Odmevi boja za Radgono po prvi svetovni vojni v avstrijskih in jugoslovanskih predstavniških telesih (v: Narodne manjšine 3 : Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, Ljubljana 1994

Janez STERGAR, *Oris zgodovine Počitniške zveze Slovenije*, Ljubljana 1978

Rok STERGAR, *»O posilni nečistosti, oskrumbi in drugih velikih nesramnostih« : Nasilje v družini ob prelomu stoletja*, Kronika, letnik 43/1995, št. 1–2

Rok STERGAR, »Politični cilji slovenske inteligence« : Nekaj drobcev o vohunih in vojakih, Zgodovina za vse, leto V/1998, št. 1

Joseph P. STRELKA (Hrsg.), *Im Takte des Radetzkymarschs... : Der Beamte und der Offizier in der österreichischen Literatur*, New Yorker Beiträge zur Österreichischen Literaturgeschichte (Band 1), Bern-Berlin-Frankfurt/M.-New York-Paris-Wien 1992

Ferdinand STROBL VON RAVELSBERG, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regiments Ritter von Milde Nr. 17 1674–1910*, Laibach 1911

Andrej STUDEN, *Smrdelo je kot kuga*, Zgodovina za vse, leto I/1994, št. 1

Andrej STUDEN, *Stanovati v Ljubljani*, Studia Humanitatis, Apes 4, Ljubljana 1995

Anton ŠEPETAVEC, *Pridiga o prijaznih, gostoljubnih, dobrih Slovincih, ki niso vedno (bili) taki*, Zgodovina za vse, leto I/1994, št. 1

Janez J. ŠVAJNCER, *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1992

Alan John Percival TAYLOR, *Habsburška monarhija 1809–1918 : Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske*, Ljubljana 1956

TUKIDIDES, *Peloponeška vojna*, Ljubljana 1958 (prevedel Janez Fašalek)

Vlado VALENČIČ, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana 1992

Sergej VRIŠER, *Uniforme v zgodovini : Slovenija in sosednje dežele*, Ljubljana 1987

Adam WANDRUSZKA, Peter URBANITSCH (Hgg.), *Die bewaffnete Macht*, Die Habsburgermonarchie 1848–1918 (Band 5), Wien 1987

Silke WEGGEL, *Das bürgerliche Heer? : Eine Studie über die k.(u.)k. Armee anhand ausgewählter Autobiographien ehemaliger k.(u.)k. Offiziere im Zeitraum von 1860–1914*, diplomsko delo, Wien 1992

Wolfgang von WEISL, *Die Juden in der Armee Österreichs-Ungarns* (v: isti, *Die Juden in der Armee Österreichs-Ungarns : Illegale Transporte : Skizze zu einer Autobiographie*, Tel Aviv 1971)

Fritz ZANGGER, *Das ewige Feuer im fernen Land : Ein deutsches Heimatbuch aus dem Südosten*, Celje 1937

Ernst ZEHETBAUER, *Die Einjährigen in der alten Armee : Das Reserveoffizierssystem Österreichs-Ungarns 1868–1914*, diplomsko delo, Wien 1994

Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979

Povzetek – Zusammenfassung

»Eine als sehr militärfreundlich bekannte und daher gesuchte Garnison«

Die Laibacher Offiziere zwischen Jahrhundertwende und Erstem Weltkrieg

Hauptquelle für diese Abhandlung stellen die *Qualifikationslisten* (Offizierspersonalakte) und Memoiren einiger k.u.k. Offiziere dar, die im Fonds des *Kriegsarchivs* in Wien erhalten sind. Obwohl die Untersuchungen des Offizierskorps als einer besonderen Sozial- und Berufsgruppe relativ neu sind, kann man dennoch auf einige hervorragende Werke zurückgreifen (darunter an erster Stelle das Werk von István Deák, *Der k.(u.)k. Offizier 1848–1918*, Wien-Köln-Weimar 1995). Eine reiche Quelle stellt auch die schöngeistige Literatur dar, die nicht selten eine neue Sichtweise vermittelt und Geheimnisse enthüllt, die in den trockenen Akten unerwähnt bleiben. Die slowenische Belletristik hält in dieser Hinsicht einen Vergleich mit der Literatur der anderen Völker der Habsburgermonarchie zwar nicht aus, dennoch kommen Offiziersmotive und Offiziersthematik darin nicht so selten vor. Zuletzt sei noch die Presse erwähnt als unentbehrliche Quelle für die Rekonstruktion des Verhältnisses zwischen einheimischem Bürgertum und Berufsoffizieren.

Nach Angaben des Ortsrepertoriums aus dem Jahre 1906, das die Ergebnisse der Volkszählung von 1900 wiedergibt, gab es in Laibach 2592 Soldaten, die Gesamtbevölkerung zählte 36.547 Personen. Das Militär machte also gut 7% der Gesamtbevölkerung aus. Leider sind die Angaben im Repertorium summarisch, wird doch nicht zwischen Offizieren, Unteroffizieren und Soldaten unterschieden. Auch die Schematismen der Landwehr und des Heeres geben die Zahl der Offiziere in den einzelnen Orten nicht genau an. Deshalb kann man nur eine Einschätzung vornehmen: in Laibach waren zu Beginn dieses Jahrhunderts etwas mehr als zweihundert Berufsoffiziere stationiert (einschließlich der Kadetten-Offiziersstellvertreter bzw. Fähnriche). Die Zahl schwankte während des Jahres, wenn Einheiten zu Übungen ausrückten oder wenn Reservisten einberufen wurden, die Zahl differierte auch durch die Entstehung neuer Einheiten oder durch ihren Abgang aus Laibach.

Die relative Mehrheit der in Laibach stationierten Offiziere und Soldaten gehörte dem Grazer 27. Infanterieregiment (IR) an, das in Laibach drei Bataillone hatte. Das 17. Krainerische Infanterieregiment war in Klagenfurt stationiert, in Laibach befand sich nur ein Bataillon und das Ergänzungsbezirks-Kommando (EKB). In der Stadt waren die ganze Besatzung des 7. Feldkanonenregiments (FKR) und das Kader des 7. Krainerischen Feldjägerbataillons stationiert. Von den höheren Kommandos befanden sich in Laibach: das Kommando der 28. Infanterie-Truppen-Division (ITD) und das Kommando der 56. Infanteriebrigade (Ibrig) und das weniger bedeutende Festungs- und Platzkommando.

Getrennt vom gemeinsamen Heer war die transleithanische k.k. Landwehr organisiert. In Laibach befanden sich bis 1901 zwei Bataillone des Klagenfurter Landwehr-Infanterie-Regiments (LIR) und danach das neuformierte 27. Laibacher Landwehr-Infanterie-Regiment. Seit demselben Jahr befand sich in Laibach auch der Stab der 44. Laibacher Landwehr-Infanterie-Brigade (LIBrig).

Aussagen über die soziale Herkunft der Offiziere ermöglicht die Rubrik der Qualifikationsliste über den Beruf des Vaters. Ungenaue Berufsbezeichnungen verdunkeln zwar die Unterschiede, die innerhalb einzelner Berufs- oder Gesellschaftsgruppen bestehen, dennoch ist das Bild, das man dadurch gewinnt, immer noch deutlich genug. Charakteristisch für jene Zeit ist, daß die Mütter anonym blieben.

Die relative Mehrheit (ca. ein Drittel) der Offiziere entstammte erwartungsgemäß den Offiziersfamilien. Außer der Familientradition, dem Kaiser zu dienen, spielte auch der Umstand eine Rolle, daß Kinder aus Offiziersfamilien ein wesentlich geringeres Schulgeld an die Militärschulen zu entrichten hatten.

Bei den Vätern der Laibacher Offiziere kommen auch seltene Berufe wie etwa Porträtmaler oder Suez-Kanal-Pilot vor. Zu einem seltenen, keineswegs exotischen, Beruf kann auch der des Arbeiters gezählt werden, wird er doch in der Stichprobe als Beruf des Vaters nur bei einem einzigen Offizier genannt. Ziemlich selten kommen auch Söhne von Bauern bzw. Grundbesitzern vor.

Traditionell stark vertreten beim Militär war der Adel (unter anderem erhielt jeder Offizier nach 30 bzw. 40 Dienstjahren den Adelstitel). In Laibach gab es etwas mehr Adelige unter den Heeresoffizieren (24,6%) als unter denen der Landwehr (16,7%). Der sinkende Anteil des Adels unter hohen Offizieren zeugt zwar davon, daß vor allem der Hochadel andere, attraktivere Berufsmöglichkeiten fand und bei weitem nicht mehr jene Rolle spielte wie in der Vergangenheit.

Die nationale Zugehörigkeit wurde in den Qualifikationslisten nicht vermerkt, und die Frage nach der ethnischen Herkunft und dem Nationalgefühl der Offiziere der Laibacher Garnison, kann nicht eindeutig beantwortet werden. Aufgrund der Sprachkenntnisse, der Religion, der Familienamen und ähnlicher Angaben könnte man zwar darauf schließen, was für eine stichhaltige Analyse jedoch keine feste Grundlage bilden würde. Es steht uns natürlich die amtliche Statistik für die Jahre 1897–1911 zur Verfügung, die jedoch summarisch ist und die gesamte Monarchie umfaßt.

Dabei fällt der außerordentlich hohe Anteil der Deutschen auf, der drei Viertel überschreitet, bei den Slowenen leuchtet sofort ein, daß der Anteil der slowenischen Offiziere (0,6–0,5%) wesentlich kleiner ist als der Anteil der Slowenen an der Gesamtbevölkerung der beiden Reichshälften. Dieser betrug ca. 2,5%. Vertiefte Analysen zeigen zwar ein wesentlich anderes, differenzierteres Bild, doch an der Tatsache, daß sich der Großteil der k.u.k. Offiziere zum deutschen Kulturkreis bekannte, ändern sie nichts.

Dabei darf man nicht aus dem Auge verlieren, daß die Streitkräfte auf ihren übernationalen Charakter besonders stolz waren. Bis zu einem gewissen Grade war das eine Phrase, dennoch war das Heer als gesamtmonarchische Einrichtung des Reiches in der Zeit der aufblühenden Nationalismen vielleicht der letzte Rest des übernationalen österreichischen Patriotismus.

Dabei muß jedoch auf die andere Seite der Medaille hingewiesen werden. Auch in die Armee »schmuggelten« sich im neuen Jahrhundert Personen ein, die als Kinder ihrer Zeit keineswegs tolerant gegenüber den anderen Nationen waren. In aller Schärfe war das in der Kriegszeit zu sehen.

Hinsichtlich der Sprachkenntnisse und des Religionsbekenntnisses läßt sich zusammenfassend folgendes feststellen: Die Sprachenfrage war in der k.u.k. Armee vorbildlich gelöst. Die Offiziere mußten neben der deutschen Sprache auch eine oder mehrere »Regiments Sprachen« beherrschen, die von der Sprache der Rekruten abhing. Die Kenntnisse der »Regiments Sprache« stellten eine Bedingung für die Beförderung dar, doch in Wahrheit waren diese nicht besonders solide – aus der Mehrheit der slawischen Sprachen entstand zum Beispiel ein dem Tschechischen ähnliches »Armeeslawisch«.

In Laibach war neben der deutschen die slowenische Sprache am stärksten verbreitet. Sie wurde von beinahe zwei Dritteln der Offiziere gesprochen. Überdurchschnittlich hoch war der Anteil der Offiziere, die Italienisch beherrschten, was in Verbindung steht mit einer ziemlich hohen Zahl der Offiziere, die im Österreichischen Küstenland und in Dalmatien geboren waren. Unter den Fremdsprachen war der Anteil des Französischen am höchsten (mehr als ein Drittel), man sprach aber auch Russisch (ca. 9%) und Englisch (knapp 7%).

Wenn man die Kenntnisse der slowenischen Sprache näher betrachtet, so stellt man fest, daß bei einem Dutzend Offizieren bei der Stichprobe der Qualifikationslisten das Slowenische an erster Stelle vor allen anderen Sprachen stand. Diese 6,3% Offiziere könnte man als Slowenen bezeichnen. Und das ist der Anteil, der den sonstigen gesamtstaatlichen Durchschnitt um das Zehnfache überschreitet. Daß es in Laibach eine stattliche Zahl Offiziere slowenischer Herkunft gab, kann auch aus der Tatsache geschlossen werden, daß ziemlich viele von ihnen aus Krain stammten (in meiner Stichprobe gut 12%), aber auch aus anderen Ländern mit überwiegend slowenischer Bevölkerung.

Die k.u.k. Armee kann nach dem Religionsbekenntnis ihrer Offiziere und Soldaten, nach ihrer historischen Tradition sowie nach dem stark ausgeprägten Katholizismus ihres obersten Kriegsherrn, des Kaisers, als katholische Armee bezeichnet werden. Unter den Berufsoffizieren ist zwar eine verblüffende Überrepräsentation von Katholiken festzustellen, dennoch gibt die konfessionelle Zusammensetzung der Mannschaften ein getreues Spiegelbild der Bevölkerung der Monarchie im allgemeinen. Und man findet unter den Offizieren Angehörige eines halben Dutzends von Religionen, und die offizielle Politik gewährleistete die Gleichheit aller Religionen, die unter den kaiserlichen und königlichen Fahnen kämpften.

Der Vergleich der Laibacher Stichprobe mit den offiziellen Angaben für die gesamte Monarchie zeigt eine geringere religiöse Vielfalt (keine Juden, Israeliten und Unitarier), der Anteil der Katholiken

war noch ein wenig höher als sonst (gut neun Zehntel), doch diese und andere Abweichungen waren nicht signifikant. Angaben aus der Literatur zeigen dagegen, daß sich unter den Laibacher Offizieren auch Juden befanden.

Die völlig unbedeutende Zahl der jüdischen Offiziere in Laibach änderte nicht viel an der sonstigen Einstellung des hiesigen Bürgertums zu den Juden. Die war nach wie vor eine lokale Variante der gesamtösterreichischen Indisposition gegen Juden. Der Antisemitismus galt damals eben als eine Überzeugung, die man nicht zu verheimlichen brauchte.

Das Berufsleben verlief in der ganzen Monarchie auf eine mehr oder weniger ähnliche Weise. Unterschiede entstanden aufgrund unterschiedlicher Zusammensetzung der Mannschaften, aber auch unterschiedlicher Unterkunftsbedingungen. Über die erstere brauchten sich die »Laibacher« Offiziere nicht zu beklagen. Die meisten Soldaten waren schreib- und lesekundig die allgemeine Bildung und Kultur waren auf einem viel höheren Niveau als etwa an der russischen Grenze. Die Offiziere brauchten daher nicht die Aufgaben der Volksschullehrer zu übernehmen und konnten sich dem Exerzieren der Soldaten widmen. Im Gegenteil dazu verbesserten sich die Unterkunftsbedingungen der Offiziere und Soldaten erst durch den Bau neuer Kasernen zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Bis dahin waren die Einheiten in provisorischen Kasernen untergebracht. Teile des 27. Landwehr-Infanterieregiments waren zum Beispiel in der alten Laibacher Zuckerraffinerie einquartiert.

Durch das Mieten von Privatwohnungen verbesserten wohlhabende Offiziere ihre Wohnverhältnisse. Nur schwer konnten sie jedoch ihren Kollegen aus dem Weg gehen, deren Kreis manchmal nicht gerade erlesen war. Besonders jene Offiziere, die keine guten Berufsaussichten hatten, verfielen oft dem Alkohol.

Die Gesellschaft der Berufskollegen konnte man nur schwer meiden, war doch der überwiegende Teil des geselligen Lebens ebenso militärisch strukturiert. Zahlreiche Anordnungen und Offiziersinstitutionen sorgten dafür, daß die Offiziere die meiste Zeit in Gesellschaft ihrer Berufskollegen verbrachten. Auf diese Weise wurden die Zugehörigkeit zum Offiziersstand und das elitäre Bewußtsein gestärkt.

Die wichtigste Tageszeit war das gemeinsame Mittagessen der Offiziere der einzelnen Einheit. Die Statute der Offiziersmessen legten das dazu gehörige Zeremoniell und die finanziellen Pflichten der Offiziere genau fest. Am gemeinsamen Essen mußten mit wenigen Ausnahmen alle ledigen Offiziere teilnehmen, die Präsenz der übrigen Offiziere war dagegen bei festlichen Anlässen erwünscht.

Der zweite Schauplatz des geselligen Beisammenseins war das Offizierskasino. In Laibach war es dem Kasinoverein einverleibt, und alle Offiziere waren Mitglieder. Gesellig bei einem Glas Wein sitzend oder lesend vertrieb man sich die Zeit.

Eine ernsthaftere Lektüre bot die Offiziersbibliothek, über eine Bibliothek verfügte auch der Militärwissenschaftliche Verein, der darüber hinaus auch Vorträge und Kriegsspiele veranstaltete. Die Offiziere trieben auch Sport im Rahmen der eigenen Vereinigungen oder nahmen an offenen Wettkämpfen teil.

Gerade letztere sind ein Hinweis darauf, daß das Leben der Laibacher Offiziere mit dem Leben der Stadt und ihrer Einwohner verflochten war. Generalstabsoffizier Heinrich Wieden von Alpenbach erinnert sich in seinen Memoiren am Ende des 19. Jahrhunderts folgendermaßen an seinen Laibacher Aufenthalt: *»Ich verhielt meine Einteilung als Glstabsofz der 56. Inftrbrigade nach Laibach, einen [sic!] damals als sehr militärfreundlich bekannten und daher gesuchten Garnison. ... Mit dem Zivile war das beste Einvernehmen Im Landestheater wurden abwechselnd deutsche und slovenische Stücke gespielt, Offiziere und die Spitzen der Gesellschaft besuchten sowohl deutsche als auch slov.[enische] Veranstaltungen.«*

Entsprechende Gesellschaftsformen waren für die Offiziere beinahe obligatorisch. Der genannte Wieden von Alpenbach wurde seinem Bericht zufolge nach Laibach versetzt, um positiven Einfluß auf die jungen Offiziere auszuüben: *»Der Kdt. der 56. Inftrbrigde. GM Moriz Fux [Edler] von Eschenegg hatte dem Chef des Glstabes gelegentlich geklagt, daß die jungen Offz in Laibach sich ganz von der Gesellschaft ausschließen und mit Vorliebe mindere Lokale aufsuchen, wo man aber billigen Cvitschk (krainischen Schillerwein [sic!]) bekommt und sich recht gehen lassen kann. Er möchte daher einen Glstabsofz haben, der bloß gesellig ist, gute Gesellschaft gern aufsucht und von dem zu erwarten ist, daß er die Kammeraden der Truppe mitreißt.«*

Es ist kein Zufall, daß der österreichische Offizier und slowenische Dichter Pavel Golia 1915 das Ende einer Ära mit dem folgenden Vers bezeichnete: »*Das Orchester verstummte, die Musiker gingen auseinander...*«, denn im Kulturleben von Laibach spielte gerade das Orchester des 27. Infanterieregiments, das in großem Maße gerade von den Offizieren unterhalten wurde, eine außerordentlich große Rolle. Es wirkte bei Musikveranstaltungen der Glasbena matica und der Philharmonischen Gesellschaft mit, die als slowenische bzw. deutsche Institutionen galten. Es tritt auch bei den Musikveranstaltungen des deutschen und slowenischen Theaters auf, es spielte auch bei Filmvorführungen und bei zahlreichen gesellschaftlichen Veranstaltungen und feierlichen Anlässen.

Mit der Musik waren zahlreiche Tanzveranstaltungen der Vereine verbunden. Auf Tanzveranstaltungen unter der Schirmherrschaft der Gemahlin des Obersts stellten die Offiziere nicht nur ihre Tanzkünste zur Schau, sondern sahen sich auch nach geeigneten Bräuten um.

Der mündlichen Überlieferung zufolge waren Offiziere und die ersten Tenöre bei den Laibacher jungen Damen besonders begehrt. Der Autor eines Feuilletons im Slovenski narod schrieb, »*'le beau sexe' liebt die Uniform*«. Das Laibacher Original Jakob Alešovec beteuerte in seinem Buch *Ljubljanske slike*, das Laibacher Fräulein »*schätzt Leutnants und Oberleutnants über alles, der Säbel imponiert ihr besser als der einfache Spazierstock*.«

Da das Heer durch die Hinterlegung einer Heiratskaution die Heirat streng einschränkte, konnte sich nicht jede Dame die Heirat mit einem Offizier leisten. Trotzdem kam es auch ohne Heirat zu mancherlei Intrigen, und daher ist es kein Zufall, daß Liebeskummer und Unternehmungen der Offiziere auch zu einem Thema der literarischen Werke wurden, auch der slowenischen. Darum nimmt es nicht wunder, daß einer der seltenen Laibacher Offiziere, die in den Memoiren des Reichsratsabgeordneten und Landeshauptmann von Krain Fran Šuklje erwähnt werden, »*die lange Gerechtigkeit, der militärische Auditor Carabelli*« ist, der, so Šuklje, den Ruf genoß, der größte Schürzenjäger zu sein.

Auch die Besuche von Prostituierten und Bordellen waren unter den Offizieren nichts Besonderes und auch nichts Strittiges. Neben Geliebten, Hasardspielen und Saufgelagen gehörten sie zu jenen Lastern, die die Armee tolerierte, solange sie nicht in einen Skandal ausarteten. Im Laibacher Stadtarchiv sind zahlreiche Polizeiberichte im Zusammenhang mit der Prostitution erhalten, und nicht selten kommen in den Akten die Namen von Offizieren der Laibacher Garnison vor.

Die Seitensprünge der Offiziere waren leider nicht nur auf Besuche von Bordellen und fremden Ehefrauen beschränkt. Eine echte Laibacher Sehenswürdigkeit stellte zum Beispiel Leutnant Baron Ferdinand Baum von Appelshofen dar, der sich vor vorbeigehenden Mädchen und Frauen vom eigenen Fenster aus exhibierte.

Obwohl auch solche Zwischenfälle Empörung hervorriefen, spitzte sich das Verhältnis zwischen den slowenischen Bürgern Laibachs und den Armeemoffizieren durch Ereignisse ganz anderer Art ernsthaft zu. Als im September 1908 drei Demonstranten unter den Schüssen des 27. Infanterieregiments fielen, empörte sich die slowenische Seite über das Militär. Die rege kulturelle und gesellschaftliche Zusammenarbeit geriet einstweilen ins Stocken. Der damalige liberale Politiker Vladimir Ravnihar schrieb folgendes nieder: »*Wir boykottierten auch die Militärkapelle, die bei unseren Veranstaltungen durch das Konzertorchester der Glasbena Matica und der Slowenischen Philharmonie ersetzt wurde*.«

Die Armee stellte jedoch eine überaus bedeutende Institution dar und eine feindliche Haltung ihr gegenüber war zu gefährlich, um sie länger durchzuhalten. Bald entspannte sich die Lage. Bei Kriegsausbruch, als manch einer seinen Patriotismus zur Schau stellte, erinnerten sich nur wenige an den alten Streit. Die Soldaten rückten ein unter begeisterten Zurufen der Bevölkerung und mit Geschenken des Landes Krain und der Stadt Laibach.

Franz Dobnik, Offizier des 17. Infanterieregiments, stenographierte folgendes in sein Tagebuch: »*Abfahrt von Laibach unter großer Teilnahme der Zivilbevölkerung. Die Mannschaft wurde vom Land Krain und der Stadt Laibach bewirtet. Die Waggons bekränzt mit Blumen und Fahnen, entlang der ganzen Strecke Jubel und Begeisterung. Auch Passagiere der wenigen begegnenden Züge riefen uns Segenswünsche zu...*«

Je länger der Krieg dauerte, desto geringer war die Begeisterung. Schuld daran waren nicht nur Niederlagen, zahlreiche Opfer und Not, sondern auch die unglückliche Politik der politischen Verfolgung auf nationaler Basis, die auch von Soldaten betrieben wurde.

Zu Kriegsbeginn ahnte kaum jemand, wie der Konflikt enden würde. In den Kriegswirren verschwand außer zahlreichen Soldaten, Offizieren und Zivilpersonen auch die Welt, die sie kannten. Vorbei waren die Tanzveranstaltungen des Österreichischen Flottenvereins, Promenadenkonzerte der Militärkapelle, von den Laibacher Straßen verschwanden die bunten Uniformen der k.u.k. Armeen. Es kamen neue, das Leben ging weiter, nur die Welt von gestern geriet in Vergessenheit...

O avtorju in delu

Rok Stergar, avtor knjige, ki osvetljuje enega izmed slabše obdelanih segmentov slovenske novejšje zgodovine, se je rodil 2. 2. 1973 v Ljubljani. Po končani Srednji pedagoški šoli (danes: Gimnazija Ledina) je v letih 1992–98 na Filozofski fakulteti v Ljubljani študiral zgodovino, po diplomi leta 1998 pa se je zaposlil na Filozofski fakulteti v Ljubljani kot asistent stažist. Že v teku študija je v periodičnih publikacijah (Kronika, Zgodovinski časopis, Zgodovina za vse) objavil nekaj knjižnih ocen in krajših, a nadvse zanimivih razprav, za Veliki splošni leksikon (1997 in 1998) pa je prispeval številna gesla iz novejšje zgodovine.

Pričujoča knjiga z naslovom *»Vojski prijazen in zaželen garnizon« : Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno*, sicer dopolnjena avtorjeva diplomska naloga, za katero je prejel fakultetno Prešernovo nagrado, pomeni pomembno novost v slovenskem zgodovinopisju. Gre za klasično socialnozgodovinsko študijo, ki poskuša prvenstveno osvetliti vprašanje, kako so se častniki (nacionalno heterogene) avstro-ogrske armade, službujoči v Ljubljani, vključili v življenje ljubljanskega mesta in meščanstva v času od preloma stoletja do prve svetovne vojne. V tem kontekstu pa prinaša nadvse zanimive podatke o socialnem in deželnem izvoru »ljubljskih« častnikov, o verski pripadnosti in nacionalni (jezikovni) strukturi častniškega zbora, o politični orientaciji in materialnem položaju, pa o družinskem stanju in splošnem vojaškem ter družabnem življenju častnikov v Ljubljani.

Avtor je delo v celoti zgradil na arhivskem gradivu iz dunajskega Kriegsarchiva, le-tega pa je učinkovito dopolnil s pisanjem tedanjega v Ljubljani izhajajočega slovenskega in nemškega časopisja. Pri delu je upošteval tudi vso relevantno domačo in zlasti tujo literaturo, ki jo je zbral med svojim študijskim bivanjem na Dunaju. Kljub metodološkim težavam, s katerimi se je srečeval pri zbiranju in obdelavi gradiva, mu je uspelo iz množice drobnih in raztresenih virov sestaviti barvit mozaik, ki pomembno dopolnjuje naše vedenje o obravnavani problematiki.

Janez Cvirn

Imensko kazalo

- Albert I., belgijski kralj, 8
 Alešovec, Jakob, 22, 23, 33, 44, 45
 Allmayer-Beck, Johann Christoph, 6, 25, 27, 30, 59
 Armstrong, John A., 55
 Badeni, Kazimir, 41
 Baum von Appelshofen, Ferdinand, 28, 29
 Beck-Rzikowsky, Friedrich, 8
 Beer, Adolf, 54
 Bein, Alex, 54
 Bethmann-Hollweg, Theobald von, 62
 Bled, Jean-Paul, 39
 Brandel, stotnik, *glej* Breindl, Karl
 Breindl, Karl, 13
 Brosch, Anton, 43
 Broucek, Peter, 5
 Brudermann, Rudolf von, 19
Bullov, art. poročnik, 7
 Cankar, Ivan, 7, 29
 Capuder, Karel, 43
 Carabelli, avditor, 27
 Ceranić, Peter, 50
 Cerkljanski. *Glej* Robas, Fran
 Christianović, Conrad, 58
 Conrad von Hötzendorf, Franz, 8, 19
 Cveľfar, Bojan, 27, 28, 29
 Cvirn, Janez, 3, 36, 41
 Danzer, Alfons, 18, 24, 25
 Daubek, Josef, 18
 De Sommain, Ferdinand von, 18, 58, 60
 Deák, István, 3, 5, 6, 8, 9, 11, 14-18, 20-22, 24, 25, 27, 28, 30, 37-39, 41-44, 46, 48, 52-57, 59
 Dekleva, Milan, 7
 Dillman von Dillmont, Oskar, 19, 58
 Dobnik, Franc, 64
 Dolénz, Cyrill, 24
 Dolinar, Darko, 6
 Don Alfonso de Bourbon y Austria-Este, španski infant, 41
 Doppler, Alfred, 6
 Dreyfus, Alfred, 53
 Dular, Anja, 9
 Egger, Rainer, 5
Else, gospodična, 38
 Erazem Rotterdamski, 3, 4
Ester, 20, 21
 Fašalek, Janez, 3
 Franc Ferdinand, nadvojvoda, 51, 59
 Franc Jožef I., cesar, 6, 23, 33, 39, 46, 51
 Fux von Eschenegg, Moriz, 35
 Gablenz, Ludwig von, 11
 Gerlovič, Ivan, 13
Geronimo, 6
 Gestrin, Ferdo, 4
 Glaise von Horstenau, Edmund, 5
 Gnezda, sin kavarnarice, 38
 Gogala, Roger, 4
 Golia, Pavel, 20, 21
 Golob Maila, 63
Gospodar, Edvard, 26
 Grdina, Igor, 7, 20, 43, 48, 54, 60, 61, 63
 Gruscha, Anton Josef, 41
Gustl, poročnik, 6, 37, 38
 Hafner, Jakob, 32
 Hamann, Brigitte, 21
 Hartleben, Otto Erich, 26
 Hartman, Bruno, 20
 Hašek, Jaroslav, 7, 9, 16, 27, 56
 Hazai, Sámuel, 53
 Henschen, Hans-Horst, 6
 Herzl, Theodor, 53, 54
 Hetz, Rudolf, 43
 Hirschlager, »heilovec«, 38
 Hitler, Adolf, 21
 Höchsmann von Hochsan, Joseph, 36
 Hočevár, Jakob, 16
 Holler, Gerd, 6, 41, 61
 Horthy, Miklós, 59
 Hribar, Ivan, 4, 33, 35, 37, 61, 62
 Hribar, Milan, 40
 Hubad, Matej, 32
 Imelić, Arthur von, 47

- Ivančich, Hamilkar, 43
 Jablonsky del Monte Berico, Josip, 25
 Jabotinsky, Vladimir (Ze'ev), 53
 Jedina-Palombini, Ernst, 29
 Jens, Walter, 6
 Jiresch, Otto, 44, 55
 Jožef Ferdinand, nadvojvoda, 43
 Jurčič, Josip, 22
 Kann, J., 28
 Kapidžić, Hamdija, 52
 Karl I., cesar, 41
Kasda, Willi, 6
 Kavčič, Fridolin, 25
 Keiser, Brenda, 6
 Kernreich, Gustav, 15
 Kieseewetter, Otto von, 15-17, 20, 22, 48, 56, 60, 61
 Kitzberger, Leopold, 58
 Klasen, Wilhelm, 32
 König, Hugo, 27
 Konstantinović, Zoran, 7
 Kraus von Elislago, Heinrich, 59
 Krek, Janez Evangelist, 38, 40, 46
 Kreml, Anton, 57
 Kristan, Etbin, 26
 Krleža, Miroslav, 7, 20, 21, 60
 Kubin, Karl von, 24
 Kuhn von Kuhnenfeld, Franz, 45
 Kunstl, Hermann, 60
 Kuret, Primož, 32-34
 Kusmanek, Hermann, 19
 Kvaternik, Slavko, 59
 Ledochowski, Josip, 40
 Leopold II., belgijski kralj, 30, 33, 34
 Lessing, Erich, 6
 Liechtensteinski, Alois, princ, 54
 Lueger, Karl, 54
 Lukan, Walter, 46
 Lukanc von Savenburg, Anton, 43
 Lukanc von Savenburg, Michael, 43, 50
 Lukanc von Savenburg, Michael (II), 43
 Lukanc von Savenburg, Rudolf, 31, 43
Lukaš, nadporočnik, 56
 Lutschounig, Robert, 24
 Macchiavelli, Niccolò, 27
 Mader, Hubert, 6, 37, 39, 41, 42
 Mahnič, Anton, 26
 Maister, Rudolf, 20
 Mallitsch, kadet, 59
 Marija Terezija, cesarica, 22
Mars, bog, 7, 20, 60
 Maselj-Podlimbarski, Fran, 7, 28, 61
 Matic, Dragan, 4, 33-35
 Matija, cesar, 38
 Matjašič, Marjan, 4, 16
 Mayer, Richard, 16
 Melik, Vasilij, 4, 36, 60
Mergy, Bernard de, 37
 Mérimée, Prosper, 37
 Miladinović-Zalaznik, Mira, 7, 38
 Milde von Helfenstein, Hugo, 8, 59
 Moravec, Dušan, 26
Morstin, Franz Xaver grof, 59
 Mosche, Alfonz, 36
 Mukašovský, Géza, 55
 Müller, Gerwin, 3, 23, 24, 26
 Müller, Richard, 24-26
 Musek, Janek, 57
 Musil, Robert, 6, 29
 Nećak, Dušan, 36
 Neubert, Ottokar, 46
 Neumayer, Christoph, 51
 Noé, Emil von, 50
 Nowy von Wallersberg, Eduard, 43, 45
 Nowy von Wallersberg, Gustav, 43
 Nowy von Wallersberg, Viktor, 16, 43
 Ondříček, František, 32
 Orel, Anton, 24
 Ovsec, Damjan J., 4, 23, 30
 Patzak, Beatrix, 26
 Pavlitschek, »Karnijolec«, 31
 Pelikan, Egon, 54
 Penič, Lojze, 20
 Pero, vojvoda, *glej* Petrović, Petar
Petrović, Petar, 28
 Petsche, Emil, 43
 Petsche, Karl, 43
 Petsche, Oskar, 43
 Pitreich, Anton, 41
 Pitreich, Anton (II), 41

- Pitreich, Heinrich von, 41
 Pitreich, Maximilian von, 41
 Pleterski, Janko, 62, 63
 Pogačnik, Josip, 46, 63
 Poljanec, Ana, 24
 Potiorek, Oskar, 18, 19, 61
 Prunk, Janko, 4
 Pschorn, Ferdinand, 46
 R., Salvator. *glej* Hetz, Rudolf
 Rahten, Andrej, 60
 Ravnihar, Vladimir, 36, 39, 40
 Redl, Alfred, 29, 61
 Regele, Oskar, 61
 Reissner, Anton, 45
Renée, 20, 21
 Reßner, Carl, 6
 Robas, Fran, 16
 Roda-Roda, Alexander, 6
 Ronge, Maximilian, 61, 62
 Rössler, Carl. *glej* Reßner, Carl
 Rotar, Janez, 61
 Roth, Joseph, 7, 59, 63
 Rothenberg, Gunter E., 6
 Rotterdamski, Erazem. *glej* Erazem Rotterdamski
 Rudolf, Habsburški, prestolonaslednik, 3
 Rüling, Magda von, 35
 Rumschöttel, Hermann, 4, 52
Sagner, *stotnik*, 9
 Schager, Albin, 46, 63
 Schemua, Blasius, 60
 Schmidl, Erwin A., 51–54
 Schneider, Adalbert, 23, 30, 60
 Schnitzler, Arthur, 6, 37, 38
 Schönerer, Georg, 54
 Sereinigg, Ulf, 6, 16, 19–22, 44
 Shtauber, Orna, 53
 Smolej, Tone, 7, 29
 Steinböck, Erwin, 55
 Stergar, Janez, 39, 55
 Stergar, Rok, 28, 62
 Stigelbauer, Anton, 28
 Stillfried und Rathenitz, Adolf von, 5
 Stránský, Adolf, 46
 Strelka, Joseph P., 6, 7
 Strobl von Ravelsberg, Ferdinand, 8, 59
 Studen, Andrej, 29, 32, 58
 Sühnl, Josip, 22
 Svetek, gospod, 40
 Szálasi, Ferenc, 59
 Šepetavc, Anton, 54
 Šturm, Illa, 27
 Šturm, Olga, 27
 Šuklje, Fran, 8, 27, 41
 Šušteršič, Bogomila, 33
 Šušteršič, Ivan, 59, 61, 63
 Švajncar, Janez J., 4
Švejk, *Josef*, 7, 9, 16, 27, 56
 Tacoli, Anton, 40
 Tavčar, Ivan, 37, 63
 Taylor, Alan John Percival, 8
 Tepperberg, Christoph, 5
Törleß, *gojenec*, 6, 29
 Tukidides, 3
Tunda, *Franz*, 63
 Urbanitsch, Peter, 6, 25
 Valenčič, Vlado, 54
 Virk, Jani, 7
 Vodopivec, Peter, 7
 Vodušek, Konrad, 40
 Vošnjak, Josip, 26, 30
 Vošnjak, Samo, 30
 Vrišer, Sergej, 10, 11
 Wandruszka, Adam, 6, 25
 Weggel, Silke, 5, 24, 25, 29
 Weisl, Wolfgang von, 53, 54
 Wieden von Alpenbach, Heinrich, 5, 17, 20, 25, 30, 31, 35, 36
 Wolf, Karl Hermann, 41
 Zangger, Fritz, 34
 Zehetbauer, Ernst, 61
 Zeilhofer, Benedikt, 55
 Zola, Emile, 29
 Zwirn, Franc, 43
 Zwirn, Ludvik, 43

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi *Zgodovinskega časopisa* (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/241-1200, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Zbornik razprav. 1980, 44 str. – **320 SIT.**
2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786).** 1982 (ponatis 1999), 28 str. – **320 SIT.**
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Zbornik razprav. 1987, 134 str. – **880 SIT.**
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** 1987, 76 str. – **600 SIT.**
5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907.** 1988, 88 str. – **640 SIT.**
6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569).** 1989, 40 str. – **320 SIT.**
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** 1990, 36 str. – **280 SIT.**
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** 1990, 72 str. + pril. – **560 SIT.**
9. **Petra Svoltjšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** 1991, 56 str. – **400 SIT.**
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** 1994, 44 str. – **320 SIT.**
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** 1994, 266 str. – **1600 SIT.**
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** 1994, 48 str. – **400 SIT.**
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** 1995, 48 str. – **480 SIT.**
14. **Marjeta Keršič Svetel: Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama.** 1996, 88 str. – **800 SIT.**
15. **Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko.** 1996, 320 str. – **4000 SIT.**
16. **Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: Rožmanov proces.** 1996, 317 str. – **4000 SIT.**
17. **Andrej Pleterski: Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.** 1997, 60 str. – **680 SIT.**
18. **Rajko Bratož: Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** 1997, 268 str. – **3200 SIT.**
19. **Rok Stergar: »Vojski prijazen in zaželen garnizon« : Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno.** 1999, 88 str. – **880 SIT.**

Znižana cena celotne zbirke je **15.600 SIT.** Članom ZZDS priznavamo 25 %, študentom pa 50 % dodatnega popusta. Možnost obročnega odplačevanja.

Kazalo

Uvod	3
O temi in stanju raziskav	3
Nekaj o virih in literaturi	5
Metoda dela	7
Vojaško življenje	10
Enote v Ljubljani	10
<i>Die goldene Leutnantszeit</i> – prihod v enoto	14
Poklicna pot	18
Upokojitev	21
Poročeni in neporočeni	23
<i>Heiratskaution</i>	23
Družinsko življenje	25
»V bordelčku izvolite biti, gospod lajtnant. Božja pota so različna.«	27
Homoseksualnost med častniki	29
Družabno življenje	30
V polku in častniškem zboru	30
Ljubljansko meščanstvo in častniki	32
»Ehre verloren, alles verloren«	37
Kodeks časti	37
Dvoboj	38
Socialni izvor in materialni položaj	42
Socialni izvor	42
Gmotni položaj častnikov	43
Poznavanje jezikov, verska pripadnost in nacionalna sestava	46
»Brust heravs, trebuh hinajn...!«	46
Verska pripadnost	51
Nacionalna sestava	55
Deželni izvor častnikov	58
»To niso ljudje! To so socialisti!« – častniki in politika	60
Epilog	63
Seznam uporabljenih virov in literature	69
Povzetek – Zusammenfassung: »Eine als sehr militärfreundlich bekannte und daher gesuchte Garnison«: Die Laibacher Offiziere zwischen Jahrhundertwende und erstem Weltkrieg (prev. Niko Hudelja)	75
O avtorju in delu (Janez Cvirn)	81
Imensko kazalo	83

Rok Stergar

**»VOJSKI PRIJAZEN IN ZAŽELEN GARNIZON«
Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno**

* * *

Zbirka Zgodovinskega časopisa – 19

* * *

Uredili: Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik Zgodovinskega
časopisa), Janez Stergar (namestnik glavnega urednika ZČ)
in Nataša Stergar (tehnična urednica ZČ)

Spremna beseda: Janez Cvirn

Prevod nemškega povzetka: Niko Hudelja

Izdala in založila: Zveza zgodovinskih društev Slovenije,
SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
zgodovinski.casopis@uni-lj.si

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana

Naklada: 800 izvodov

ISSN 961-90803-0-0

9 789619 080306

Zbirka
Zgodovinskega časopisa – 19